

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İBN TOLUN (ö. 953/1546)'UN *İNBAÛ'L-ÛMERÂ Bİ ENBÂİ'L-VÛZERÂ* ADLI
ESERİNİN TAHLİL, DEĞERLENDİRME VE TERCÜMESİ

Mesut TUTAR

ŞANLIURFA-2018

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İBN TOLUN (ö. 953/1546)'UN *İNBAÛ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂİ'L-VÜZERÂ* ADLI
ESERİNİN TAHLİL, DEĞERLENDİRME VE TERCÜMESİ

Mesut TUTAR

Danışman:

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

ŞANLIURFA-2018

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

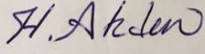
Enstitünüz İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı 155226002 numaralı Mesut TUTAR'ın hazırladığı "İbn Tolun (ö. 953/1546)'un *İnbâü'l-Ümerâ bi Enbâi'l-Vüzerâ* Adlı Eserinin Tahlil, Değerlendirme ve Tercümesi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 12/04/2018 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

12/04/2018

(Danışman)
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Üye
Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ

Üye
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

Bu tezin İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

12/04/2018
14.05.2018
Prof. Dr. Abdullak ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

Adı-Soyadı: Mesut TUTAR
Öğrenci Numarası: 155226002
Enstitü Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Program: Yüksek Lisans
Başlık: İbn Tolun (ö. 953/1546)'un *İnbâü'l-Ümerâ*
Bi Enbâi'l-Vüzerâ Adlı Eserinin Tahlil,
Değerlendirme ve Tercümesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen yüksek lisans tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarımdan oluşan toplam 98sayfalık kısmına ilişkin, 26/03/2018 tarihinde danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezi/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayım etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayım etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomanın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

26/03/2018
Mesut TUTAR

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 26/03/2018

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
GİRİŞ	1
1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
3. İSLAM TARİHİNDE VEZİRLİK KURUMU	4

1. BÖLÜM

İBN TOLUN'UN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. İBN TOLUN'UN YETİŞTİĞİ SİYASİ VE KÜLTÜREL ORTAM.....	10
1.2. İBN TOLUN'UN NESEBİ VE HAYATI.....	11
1.3. İBN TOLUN'UN İLMİ ŞAHSİYETİ VE BULUNDUĞU GÖREVLER ...	12
1.3.1. İbn Tolun'un Hocaları	12
1.3.2. İbn Tolun'un Eserleri.....	13
1.3.3. İbn Tolun'un İلمي Şahsiyeti ve Yaptığı Görevler.....	16

2. BÖLÜM

İBN TOLUN'UN İNBÂÜ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂİ'L-VÜZERÂ ADLI ESERİNİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRMESİ

2.1. ESERİN METODU	18
2.2. ESERDE YARARLANILAN KAYNAKLAR	20
2.3. ESERİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ	22

3. BÖLÜM

İBN TOLUN'UN İNBÂÜ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂİ'L-VÜZERÂ ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ

BİLİNER EN MEŞHUR VEZİRLERDEN BAZILARI.....	28
3.1. EBU MEVAHİB EL-KUMMÎ	28

3.2. VEZİR EBU HASAN EL-KASIM B. UBEYDULLAH B. SÜLEYMAN B. VEHB.....	30
3.3. YAHYA B. HALİD B. EL-BERMEKÎ	33
3.4. EL-FADL B. YAHYA B. HALİD	34
3.5. CAFER B. YAHYA B. HALİD.....	34
3.6. EL-HASAN B. SEHL.....	36
3.7. EL-VEZİR HAMİD B. EL-ABBAS.....	38
3.8. EL-VEZİR EBU ALİ MUHAMMED B. ALİ B. MUKLE.....	39
3.9. EL-VEZİR MUHAMMED B. BAKİYYE B. ALİ NASİRUDDEVLE EBU'T-TAHİR.....	41
3.10. VEZİR İSMAİL B. ABBÂD B. ABBÂS ES-SÂHİB EBÜ'L-KÂSİM	42
3.11. EL-VEZİRÜ'L-EFDAL B. BEDR EL-CEMÂLÎ.....	44
3.12. EL-VEZİRÜ'L-MUHELLEBÎ.....	44
3.13. VEZİR İBN HUBEYRE.....	45
3.14. VEZİR EBU FEREC YAKUB İBN KİLLİS	47
3.15. VEZİR MÜEYYİDÜ'D-DİN ET-TUĞRÂÎ.....	48
3.16. "KATİBU'L-EZANAN" DİYE BİLİNER İBRAHİM EL-VEZİRÜ'S-SAHİB ŞEMSÜDDİN.....	50
3.17. "İBN ZÜNBU'R" DİYE MEŞHUR OLAN ABDULLAH B. AHMED B. İBRAHİM EL-VEZİRÜ'S-SAHİB İLMÜDDİN İBN TACUDDİN.....	53
3.18. EL-VEZİRÜ'L-ECEL CELALU'L-İSLAM EL-HASAN B. EL-KADİ SİKATUDDİN B. EBİ KUDEYNE.....	54
3.19. İKİ MAKAM SAHİBİ BAŞVEZİR KUTBUDDEVLE EBU'L-HASAN ALİ B. CAFER B. FELLAH	55
3.20. LAKABI SADUDDİN ES-SAVUCÎ EL-ACEMÎ OLAN MUHAMMED B. ALİ EL-VEZİR İBNÜ'L-EMİR ALAUDDİN.....	56
3.21. MUHAMMED B. ABDULLAH B. SAİD B. ABDULLAH B. SAİD B. AHMED B. ALİ	56
3.22. "İBNÜ'S-SEL'ÛS" DİYE BİLİNER MUHAMMED B. OSMAN B. EBİ'R-RİCA ES-SAHİB ŞEMSÜDDİN ET-TENUHÎ ED-DİMAŞKÎ ET-TACİR	60
3.23. "İBN HİNNÂ" DİYE BİLİNER MUHAMMED B. ALİ B. MUHAMMED B. SELİM EL-VEZİRÜ'S-SAHİB FAHRUDDİN EBU ABDULLAH B. EL-VEZİRÜ'S-SAHİB BAHAUDDİN İBNÜ'L-KADİ ES-SEDİD EL-MİSRÎ EŞ-ŞAFİİ 61	
3.24. MUHAMMED B. MUHAMMED B. ALİ B. MUHAMMED B. SELİM ES-SAHİB TACUDDİN EBU ABDULLAH B. ES-SAHİB FAHRUDDİN B. SAHİB BAHAUDDİN İBN HİNNÂ EL-MİSRÎ	62
3.25. MUHAMMED B. MUHAMMED B. ALİ EL-VEZİRÜ'L-EKBER MÜEYYİDÜDDİN EBU TALİB ALKAMÎ EL-BAĞDADÎ ER-RAFİZÎ.....	63
3.26. MUHAMMED B. MUHAMMED B. HASAN ALLAME NASİRÜDDİN EBU ABDULLAH ET-TÛSÎ	65
3.27. ABDULLAH B. ALİ B. HÜSEYİN B. ABDİLHALİK B. HÜSEYİN B. HASAN B. MENSUR İBN ŞÛKR OLARAK BİLİNER BÜYÜK SAHİBU'L-	

VEZİR SAFİYYUDDİN EBU MUHAMMED EŞ-ŞEYBÎ EL-MISRÎ ED-DEMÎRÎ EL-MALİKÎ	68
3.28. VEZİR İBN HADİD SAİD B. ALİ B. AHMED EBU MEÂLÎ.....	72
3.29. VEZİR EBU'L-MUZAFFER UBEYDULLAH B. YUNUS B. AHMED EL- HANBELÎ	73
3.30. VEZİR NÂSİR İBN MEHDİ.....	74
3.31. VEZİR ŞEREFUDDİN ABDULMUHSİN B. İSMAİL B. MUHAMMED EL-MAHALLÎ EL-FELEKÎ.....	78
3.32. VEZİR REİS EBU ALİ EL-HÜSEYİN İBN ABDİLLAH İBN SİNA	79
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	85

ÖNSÖZ

Hız. Musa, Cenab-ı Hak tarafından risalet görevi ile Firavun'a gönderildiğinde Kur'an-ı Kerim'in Tâhâ sûresi 31-34. ayetlerinde geçen "Yükümü hafifletecek, işlerimde bana yardım edecek ailemden kardeşim Harun'u bana vezir kıl." temennisiyle Allah'tan kardeşi Harun'ukendisine vezir kılmasını istemiştir. Hız. Peygamber (s.a.v): "Allah, bir Emire iyilik dilerse unuttuğu şeyi ona hatırlatacak, bir iyilik yapmak istediğinde ona destek olacak, bir kötülük yapmak istediğinde onu bundan alıkoyacak hayırlı, salih bir vezir verir." buyurmuştur.

İbn Tolun bir beytinde: "Başka bir akla danışmadan yeni bir işe sakın kalkışma! Nasıl ki şiiir, vezinsiz olmadığı gibi, güneş de yörüngesiz olmaz." demektedir. es-Salahu's-Safedî: "Başına bir iş geldiğinde arkadaşına danış. Velew ki birilerine akıl dahi veriyorsan kendi işinde birilerine danış. Nasıl ki göz kendi içindeki kılları görmezse, başka bir göz onun içindeki gözü görür." demiştir. Zikrettiğimiz ayet, hadis, şiiir ve diğer veciz sözler, konunun ehemmiyetini vurgulamak için söylenmiştir.

İslam tarihi ve medeniyetine aidiyeti olan toplumların, her açıdan ilerlemesi neticesinde devletleşme meydana gelmiştir. Devletleşmenin doğal sonucu olarak emir ve vezirler ortaya çıkmıştır. Toplum kültürlerinin oluşumunda ve kaderlerinin şekillenmesinde devleti yöneten kişilerin büyük rol oynadıkları yadsınamaz bir gerçektir. Çalışmamız kapsamında, İslam tarihinde vezir olarak görev yapmış şahsiyetlerin hayat hikâyelerini aktararak İslam medeniyetine bir nebze olsun ayna tutmaya çalıştık. Günümüz idarecilerinin de pratik hayatta bu tecrübelerden istifade edeceği ümidiyle bu alana bir nebze katkı sunmuş olmamız bizleri bahtiyar kılacaktır.

İbn Tolun'un *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eserini konu edinen tezimiz, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi,

yöntemi ve İslam tarihinde vezirlik gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, İbn Tolun'un hayatı, kişiliği ile yazdığı eserler; yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel ortamı; ilmi şahsiyeti ve bulunduğu görevler gibi alt başlıklar altında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde eserin metodu, yararlandığı kaynaklar ile eserin tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise yazarın eserinde kaleme aldığı otuz iki vezirin hayat hikâyesi Türkçeye tercüme edilmiştir.

Tez yazım aşamasının her safhasına müdahil olan ve çalışmamızın nihayete ulaşmasında rehberlik eden, başta değerli danışman hocam Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ'e, özellikle yüksek lisansın ders döneminde kendisinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Kasım ŞULUL'a, öneri ve görüşleriyle tezin kemale ermesine katkıları olan Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ hocama, gece gündüz demeden bana değerli vakitlerini ayıran isimlerini zikretmeden hepsi birbinden değerli hocalarıma, yazım aşamasında manevi desteğini benden esirgemeyen eşime teşekkürlerimi sunarım.

Mesut TUTAR

ŞANLIURFA-2018

KISALTMALAR

a.s	Aleyhisselam
b.	İbn (Oğlu)
Bk.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle Celaluhu
çev.	Çeviren
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
h.	Hicri
m.	Miladi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vesellem
thk.	Tahkik eden
Trc.	Tercüme Eden
T.T.K	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım Tarihi Yok
vb.	ve benzeri
y.y.	Basım/Yayın Yeri Yok

ÖZET

İBN TOLUN (ö. 953/1546)'UN *İNBAÛ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂÎ'L-VÜZERÂ* ADLI ESERİNİN TAHLİL, DEĞERLENDİRME VE TERCÜMESİ

İslam kültür ve medeniyetinde emirler ve vezirler tarihi önemli bir yer tutmaktadır. İslam kültür ve medeniyetine aidiyeti olan birbirinden değişik devletlerin emir ve vezirlerin hayat hikâyelerinin konu edildiği tez çalışmamız İbn Tolun'un *İnbaü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eseri, tarih literatürü alanında İbn Tolun'un kendi el yazısı ile yazmış olduğu tek nüshalık klasik bir eserdir. Eser, ilk defa 1418/ 1997 yılında tahkik edilerek ilim dünyası ile buluşturulmuştur. Bu bağlamda Arap ilim dünyasına kazandırılan eser, tercüme edilip Türk ilim camiasının istifadesi hedeflenmiştir.

İbn Tolun, İslam ilim geleneği tarihi müellifleri arasında Suyuti'den sonra yaklaşık yedi yüz elli eser telif ederek en çok eser bırakan müellifler arasında yerini almıştır.

Tezimiz, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında konunun önemi, yöntemi ve İslam tarihinde vezirlik gibi konular hakkında bilgiler verildi. Birinci bölümde, İbn Tolun'un hayatı, kişiliği ile yazdığı eserler; yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel ortamı; ilmi şahsiyeti ve bulunduğu görevler gibi alt başlık konularında bilgiler sunuldu. İkinci bölümde eserin metodu, yararlandığı kaynaklar ile eserin tahlil ve değerlendirmesi hakkında bilgiler verildi. Üçüncü bölümde ise yazarın eserinde kaleme aldığı otuz iki vezirin hayat hikâyesini Türkçeye tercüme ettik.

Anahtar Kelimeler: İbn Tolun, Emir, Vezir, Menkıbe, Siyasetname.

ABSTRACT

THE ANALYSIS EVALUATION, AND TRANSLATION OF İBN TOLUN (d. 953/1546) WORK NAMED *İNBÂÜ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂİ'L-VÜZERÂ*

The history of Viziers and Muslim rulers has a very important place in Islam culture and civilization. Ibn Tolun's work, *İnbâü'l-Ümerâ bi Enbâi'l-Vüzerâ*, is the single classic copy that he wrote in his own handwriting in the field of history literature, which my thesis mentions the life stories of Muslim rulers and viziers of the governments different from one another and pertaining to the Islam Culture and Civilization. His work was first discovered in 1418 (Hijri year)/ 1997 (Gregorian year) and met with the world of science. In this context, I aimed to translate this work brought to the world of Arab science and present it to the succession of the Turkish science community.

Among the historical authors of the Islamic science tradition, Ibn Tolun took his place among the authors who left the most works by writing about seven hundred and fifty works after Imam Suyuti.

My thesis consists of an introduction part and three chapters. In the introduction part, the significance of the study, the method and literature review on Viziers in Islam history were presented. In the first chapter, subtitle topics such as Ibn Tolun's life, personality and works, the political and cultural environment of the time he lived, and his scientific personality and duties he carried out were presented. In the second chapter, the method of his work, sources it had used and analysis and evaluation of the work were mentioned while we translated the life story of thirty-two viziers that the author put down on a paper in his work into Turkish in the third chapter,

Keywords: Ibn Tolun, Muslim Ruler, Vizier, Legend, Book of Government.

GİRİŞ

1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

İslam tarihi ve medeniyetinde emîrlere ve vezirler tarihi önemli bir yer tutmaktadır. Tez çalışmasına konu olan İbn Tolun'un *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzera* adlı eseri, bu alanda yazılmış klasik tarih kaynaklarından biridir. Eseri ilk defa h.1418/m.1997 yılında tahkik ederek günümüz ilim dünyası ile buluşturan Mühenna Hamed el-Mühenna isminde Kuveytli bir ilim adamıdır. Bu bağlamda Arap ilim dünyasına kazandırılan bu eseri tercüme edip Türk ilim camiasının istifadesine sunmayı hedefledik.

İbn Tolun, İslam medeniyetindeiz bırakan müellifler arasında İmam-ı Suyuti'den (ö. 911/1505) sonra yaklaşık yedi yüz elli eser telif ederek en çok eser bırakan müelliflerden biri olmuştur.

Sosyal bir varlık olan insanın sıkıntısız, sorunsuz daha mükemmel bir hayat arayışı içerisinde olduğu aşikârdır. Bu arzu ve arayış özellikle devleti yöneten idareciler için halklarının müreffeh bir hayat yaşaması ve kendilerinin de iyi bir idareci olduklarını göstermesi açısından daha bir önem arz etmektedir. Çalışma, aile yöneticisinden tutun devletin en başındakine kadar tarihteki idarecilerin başından geçmiş olaylardan derslerin çıkarılması bakımından önemlidir. Nitekim bu öğrenme metodu Kur'an-ı Kerim'de kıssalar yoluyla Yûsuf sûresindeki "And olsun ki onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır" ayetiyle geçmiş ümmetlerin ibretlik hayatlarından derslerin çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmamız, tarihte yaşamış emir ve vezirlerin ibretlik hayat hikâyelerini konu edinen eserlerin nicelik olarak az oluşu ve bu alanda envanter çeşitliliğinin artması bakımından önem arz etmektedir.

Eser, köklü ve kadim bir geçmişe sahip İslam kültür ve medeniyetinin idari ve siyasi tarihini konu edinmesi bakımından önemli olduğu gibi bu alanda İslam

tarihinin belli dönemine ve İslam tarihi sahnesinde rol almış şahsiyetleri araştıran araştırmacılara yardımcı kaynak mahiyetinde olup güzergâhlarına ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

Tarih ilmine mal olmuş, tarihin kilometre taşı ifadelerinden olan “tarihi olayların tekerrürü kaçınılmaz” önermesinden hareketle tarihin öznesi insanın, itikadımıza göre maddi ve manevi hasletleri, yaratılışı değişmeyeceğine göre ilk insan olan Hz. Âdem’de yanılma, hata yapma, yanlış karar alma v.b durumlar yaşandığı gibi insanoğlu var oldukça bu durumlar vuku bulmaya devam edecektir. Ancak yukarıda zikredilen “And olsun ki onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır” mealindeki Yûsuf sûresi 111. Ayetinde olduğu gibi insanlık tarihinde sahne almış şahsiyetlerin ibret dolu hayat hikâyelerinden, vuku bulmuş ilginç olaylardan derslerin çıkartılması, karşılaştıkları olumsuz durumlarla karşılaşılmasını adına bu tür eserlerin insanlığın istifadesine sunulması son derece önem arz etmektedir. Eser, özellikle devleti yöneten ve yönetmeye talip kişilere rehberlik etmesi açısından her yönetici tarafından okunması, baş uçunda bulundurulması gereken önemli bir çalışmadır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

İbn Tolun’un *İnbâü’l-ümerâ bi enbâi’l-vüzerâ* adlı eserini alan çalışmamız, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında konunun önemi, yöntemi ve İslam tarihinde vezirlik gibi konularda bilgiler verildi. Birinci bölümde, İbn Tolun’un hayatı, kişiliği, yazdığı eserler; yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel ortamı; ilmi şahsiyeti ve bulunduğu görevler gibi konularda bilgiler sunuldu. İkinci bölümde eserin metodu, yararlandığı kaynaklar ile eserin tahlil ve değerlendirmesi gibi konu başlıkları hakkında bilgiler verildi. Üçüncü bölümde ise yazarın eserinde kaleme aldığı otuz iki vezirin hayat hikâyesini Türkçeye tercüme ettik.

İbn Tolun’un *İnbâü’l-ümerâ bi enbâi’l-vüzerâ* adlı eseri çalışmamızın temel kaynak eseri olmuştur. Tezimizde en fazla ikinci başvurduğumuz kaynak yine İbn Tolun’un başka bir eseri olan aynı zamanda kendi hayat hikâyesini yazdığı *el-Fülkü’l-meşhûn fi ahvâli Muhammed İbn Tolun* adlı eseridir. İbn Tolun hakkında yaptığımız veri taraması neticesinde Türkiye ilim camiasında yapılmış ciddi bir çalışmaya rastlayamadığımız gibi yalnızca Ahmet Kavas tarafından 1999 yılında

yazılmış *DİA* “İbn Tolun” maddesi ile 2012 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yusuf Durmaz tarafından yapılmış *Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun ed-Dımaşki'nin Hayatı, Eserleri ve Hz. Peygamber Dönemi Vesikalarına Dair İ'lamu's-Sailin An Kutubi Seyyidi'l-Murselin Adlı Eseri* adında bir yüksek lisans tezine rastladık. İbn Tolun hakkında Arap ilim camiasında bir takım çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Türk ilim camiasında İbn Tolun hakkında yeteri kadar çalışmanın olmayışından ötürü çalışmamızda bu alanda yeteri kadar dökümanı mevcut Arapça kaynaklardan istifade etme yoluna sevketmiştir.

Bunun dışında İslam tarihinin klasik eserlerinden tabakat, vefeyât, ensab eserleri ile genel tarih kitaplarından yararlanılmıştır. Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâve Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm* adlı eserleri yararlandığımız tabakat kitaplarındandır. İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) *el-Lübab Fi Tehzibi'l-Ensab*, İbn Hallikan'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, İbn Şakir'in (ö. 665/1267) *Fevâtü'l-Vefeyât*, Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserleri yararlandığımız ensab ve tabakat kitaplarındandır. İbn Haldun'un (ö. 808/1406) *Mukaddime İbn Haldun*, Beyhakî'nin (ö. 470/1077) *Tarihu Beyhaki*, İbn Tolun'un *Mufâkehetü'l-Hillân Fi Havadisi'z-Zaman*, Will Durant'ın (ö. 1399/1981) Arapçaya *Kıssatu'l-Hadara* olarak tercüme edilen *The Complete Story of Civilization* adlı eserleri yararlandığımız genel tarih kitaplarındandır.

Tezimize konu olan *İnbâ'l-Ümerâ bi Enbâi'l-Vüzerâ* genel itibari ile biyografik bir eser türü olmasına karşın aynı zamanda siyasetname türü eserlerin bazı içeriklerini haizdir. Bu bağlamda siyasetname türü alanında yazılmış eserlerden de istifade edilmiştir. Özellikle bu alanda yazılmış Maverdî'nin (ö. 450/1058) *Kavaninu'l-Vüzerâ ve Siyasetü'l-Mulûk* ile *el-Ahkamu's-sultaniyye ve'l-vilayati'd-diniyye*, Ebu'l-Hasan es-Sabî'nin (ö. 448/1056) *Tuhfetü'l-Ümerâ Fi Tarihi'l-Vüzerâ*, İbn Tiktaka'nın (ö. 709/1309) *el-Fahri fi'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Duveli'l-İslamiyye* ile İbn Ferra'nın (ö. 458/1065) *el-Ahkamü's-Sultaniyye* adlı eserlerinden yararlandık.

Bunların dışında hadis ve sarf-nahiv eserlerinden yararlanılmıştır. Hadis alanında yazılmış Buharî'nin (ö. 256/870) *Sahih-i Buharî*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü's-suğra li'n-Nesâî*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen-i Tirmizî* adlı eserleri; sarf-nahiv alanında yazılmış Ezdî'nin (ö. 321/933) *Cemheratu'l-Luğa*, Ezherî'nin (ö.

370/980) *Tehzibu'l-Luġa*, Ferahidî'nin (ö. 170/786) *Kitabu'l-Ayn* adlı eserleri kullanılmıştır.

Bütün bunlarla birlikte *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri, Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1977), çağdaş Türk Memlûk tarihçilerinden Fatih Yahya Ayaz, İsmail Yiğit, Abbâsî tarihçisi Halil İbrahim Hancabay ile çağdaş Arap tarihçilerinden Suudi Arabistanlı Ahmed Me'mur İserî, Suriyeli ilim adamı Munir el-Aclanî gibi müelliflerin eserlerinden istifade ettik.

3. İSLAM TARİHİNDE VEZİRLİK KURUMU

Vezer kelimesinin hangi kelimedenden türediği hakkında 4 farklı görüş bulunmaktadır.¹

- 1) Birinci görüşe göre vezir kelimesi sığınak anlamına gelen (vezer وَزَرَ) kelimesinden türetilmiştir. Vezer kelimesi, devleti yöneten devlet başkanının devleti yönetme konusunda vezirin görüşlerini alması, onunla istişare yapması ve yönetilen halkın da ihtiyaçlarını gidermesi için vezire başvurmasıdır.²
- 2) İkinci görüşe göre vezir kelimesi yük anlamına gelen (vizr وَزَرَ) kelimesinden türetilmiştir. Çünkü vezir devlet başkanının sorumluluk yükünü yüklenir.³
- 3) Üçüncü görüşe göre vezir kelimesi sırt anlamına gelen (ezr أَرَزَ) kelimesinden türetilmiştir. Çünkü devlet başkanının devlet işlerinde veziri ile sırtı güçlenir.⁴
- 4) Dördüncü görüşe göre ise, vezir kelimesi mallar anlamına gelen (evzâr أَوْزَارُ) kelimesinden türetilmiştir. Çünkü vezir devletin bütün mallarından sorumludur.⁵

¹ Fatih Yahya Ayaz, "Vezer", *DİA*, c. 43, s. 79-82.

² Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahidî el-Basrî, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi ve İbrahim es-Semeraî, y.y, Dar ve Mektebetü'l-Hilal, c. 7, s. 380-81.

³ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheratu'l-Luġa*, thk. Remzi Munir Ba'lbeke, Beyrut, Daru'l-İlim Li'l-melayin, 1. Baskı, c. 2, s. 1064.

⁴ Kelimenin aslı وَزَرَ den أَرَزَ den وَزَرَ e dönüşmüştür. Ali b. Muhammed el-Maverdî, *el-Ahkamu's-sultaniyye ve'l-vilayati'd-diniyye*, Mısır, Matbaatü'l-Babi'l-Halebî, 1966, s.24.

⁵ Abdurrahman b. Haldun, *Mukaddime İbn Haldun*, Kahire, Lecnetü'l-Beyan el-Arabî, 2. Basım, thk. Ali Abdulvahid Vafi, c. 2, s. 773; Ebu'l-Abbâs el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sa fi sina'ati'l-İnşa*, Kahire, Darü'l-Küttüb el-Mısıriyye, c. 5, s. 448.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi klasik kaynaklarda vezir kelimesinin menşei hakkında her ne kadar farklı görüşler ileri sürülmüş olmuş olsa da bunları dört farklı başlık altında topladık. Semantik ilminde vezir kelimesinin hangi kelimeden türetildiği yönünde farklı görüşler olsa dahi bu görüşlerden birisini tercih etme zorunluluğumuz olmadığı gibi mana bakımından da sadece birini seçmek güçtür. Türetildiği kelimenin hangi kelime olması, semantik ilminde ince bir farklılık taşıyabilmektedir. Vezir kelimesi, içerdiği anlam itibari ile genel olarak yardımlaşma manasında birleşmektedirler. Sonuç olarak bütün bu görüşlerin birleştiği ortak nokta, vezir kelimesinin yardımlaşmaya delalet ettiği'dir.

Vezir kelimesin hangi kültürün ürünü olduğu, hangi kültürün içinden çıktığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşleri 3 farklı ana başlık altında toplayabiliriz.

- 1) Bazı ilim adamlarına göre vezir kelimesi Fars kültürü içinde ortaya çıkmış Farsça bir kelimedir. Farsçadaki güç, kuvvet anlamına gelen “Zûr” kelimesinden türetilmiştir. Vezir devletin güç ve zor işlerinde devlet başkanına kavli görüşü ve filli uygulamalarıyla yardımcı olur.⁶ Vezir kelimesi, Sasani meliklerinin (idarecilerinin) kullandığı bir lakaptır. Araplar bu lakabı onlardan almışlardır.⁷
- 2) Bazı ilim adamlarına göre vezir kelimesi Arap kültürü içinde ortaya çıkmış Arapça bir kelimedir.⁸
- 3) Bazı ilim adamlarına göre vezir Mısır kültürü içinde ortaya çıkmış Mısır kültürüne ait bir müessesedir. Eski Mısır resimlerinde vezirin günlük yaşantısını konu edinen bazı resimler çizilmiştir. Bu resimlerde vezirin sabah erken evinden çıktığı, halkın karşılaştığı sıkıntıları dinlediği, insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları zengin fakir ayırt etmeden adaletli bir şekilde çözdüğü görülmüştür.⁹ Tarihçi Will Durant'a göre eski Mısır devleti insanlık kültürünün oluşumunun temel taşlarından, geçmişteki en mükemmel devletlerdendir. Eski Mısır'da vezir Firavundan sonra en yetkili kişi, hem

⁶ Ebu'l-Hasan es-Sâbî, *Tuhfetü'l-Ümerâ Fi Tarihi'l-Vüzerâ*, thk. Abdussettar Ahmet Ferrac, y.y, Dar İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, mukaddimesi, 1958.

⁷ Munir el-Aclânî, *Abkariyyetü'l-İslam Fi Nizami'l-Hükm*, Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Cedid, 1965, s.220.

⁸ Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Mısır, Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, 1956, c. 1, s. 172.

⁹ Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *Kavaninu'l-Vüzerâ ve Siyasetü'l-Mulûk*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed ve Muhammed Süleyman Davud, Mısır, 1978, 2. Baskı, s. 25.

idarenin hem de adaletin başıdır.¹⁰ Hz. Musa'nın Mısır'da yaşamış olması, Kur'an-ı Kerim'de belirtilen "Ya Rabbi ailemden kardeşim Harun'u bana vezir kıl."¹¹ ayetinde vezir kelimesinin kullanılmış olması, bu görüşü desteklemektedir.

İslam medeniyetine kaynaklık teşkil eden Hz. Peygamber ve dört halife dönemine baktığımızda vezirliğin kurum olarak olmadığı, buna karşın vezirliğin taşıdığı genel anlamı olan yardımcı manasında kullanıldığına yer yer rastlamak mümkündür. Vahyin gölgesinde yaklaşık 23 yıl geçiren Hz. Peygamber sosyal hayatı, ordu ve devlet işlerini Allah'ın emirleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu bağlamda devlet işlerinde Hz. Peygamber'e "Bütün işlerinde onlara danış" emri verilmiştir.¹² Hz. Peygamber, bu emrin gereği olarak kendisine yakın gördüğü bazı sahabelerinin görüşlerine başvurmuştur.¹³

Vezir kelimesi Kur'an'da zikredilmesi ile birlikte bazı hadislerde de geçmektedir. Bu hadislerin bazılarını zikretmek gerekirse "Hiçbir nebi yoktur ki gökte ve yerde onun iki veziri olmasın. Benim gökteki vezirlerim Cebrail ve Mikail'dir. Yerdeki vezirlerim Ebu Bekir ve Ömer'dir."¹⁴ Başka bir hadiste "Sizden kim yönetici olursa ve Allah bir hayır dilemek isterse ona unuttuğu şeyleri hatırlatacak ve ona işlerinde yardımcı olacak salih bir vezir nasip eder."¹⁵ şeklinde Hz. Peygamber'in sözleri mevcuttur. Hz. Ebu Bekir'in Beni Saide gölgeğinde halifenin seçileceği toplantıda halifeliği arzu eden Ensar'a "Biz halifeyiz siz vezirsiniz." dediği rivayet edilmiştir.¹⁶

Mekke'de Hz Osman şehit edilince halk Hz. Ali'nin yanına gelerek halife olmasını istediler. Hz. Ali onlara cevaben, "Siz kendinize başka bir halife bulun, size

¹⁰ Will Durant, *Kıssatu'l-Hadara*, Trc. Zeki Necib Mahmud ve diğerleri, Beyrut, 1988, c. 2, s. 92. Şâmile.

¹¹ Tâhâ 20/29.

¹² Âl-i İmrân 3/109.

¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 773.

¹⁴ (Tirmizî bu hadisin hasen ve garip olduğunu belirtmiştir.) Muhammed b. İsa b. Muşa b. Sevre b. Musa b. Dehhak Ebu İsa, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşar Avad Maruf, Beyrut, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1998, c. 6, s. 57.

¹⁵ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî, *es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Haleb, 1986, c. 7, s. 159.

¹⁶ Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah el-Buharî el-Cu'fi, *Sahih-i Buhari*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasir, y.y, Dar Tavkin en-Necat, 1. Baskı, 1422, c. 5, s. 7.

vezir olmam emir olmaktan daha hayırlıdır” demiştir.¹⁷ Dönemin Rum, Fars ve Habeşistan gibi büyük devletlerin yönetiminden haberdar olan Araplar Hz. Ebu Bekir için Hz. Peygamber’in veziri tabirini kullanmışlardır.¹⁸ Bütün bunların kullanılmış olması, Hz. Peygamber ve dört halife döneminde vezir kelimesinin genel anlamda yardımcı manasında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber ve dört halife döneminden sonra gelen İslam devletlerinde vezirlik kurumu gelişmiştir.¹⁹ Devletin büyümesi neticesinde Rum ve Fars devletlerine komşu olmuşlardır. İhtiyaçlara binaen onlarda var olan vezirlik kurumunu alıp kendi bünyelerine uyarlamışlardır. İbn Haldun vezirliğin oluşumu hakkında *Mukaddime*’sinde şunları zikretmiştir: “Her asır ve devlette vezire ihtiyaç bir zorunluluktur. Çünkü devlet başkanı devlet işlerini tek başına yürütmede aciz kalır. Ondan ötürü her konuda vezirin yardımına ihtiyacı vardır.”²⁰

İslam tarihinde vezirlik kurumunun sistemli bir şekilde oluştuğu ilk devlet Abbasilerdir.²¹ Abbasilerde “Vezir-i Âl-i Muhammed” unvanıyla ilk defa bu göreve tayin edilen vezir Ebu Seleme el-Hallal’dır (ö.132/750)²². Vezir el-Hallal, Abbasi Devleti’nin ilk halifesi olan Ebu’l-Abbas es-Seffah’ın (ö.136/754) veziridir. Zaman içerisinde değişen koşullarla birlikte Abbasilerde vezirlik kurumu düzenli hale dönüşmüştür.²³ Bu safhadan önce de zikrettiğimiz gibi her devlet başkanının devlet işlerinde kendisine yardımcı olduğu yakın dostlarından vezir mefhumunda yardımcıları olmuştur. Abbasilerde vezirlik kurumu oluşturulmadan önceki dönemde bu görevdeki kişilere “Kâtib” ya da “Müşîr” denilmekteydi.²⁴

¹⁷ Ali Muhammed es-Sallabi, *ed-Devletü'l-Umeviyye Avamilu'l-İzdihar ve Tedaiyatü'l-İnhiyar*, Lübnan, Daru'l-Ma'rife, 2008, c. 1, s. 434.

¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 773-774.

¹⁹ İslam’da vezirlik ve vezirliğin kurum olarak ortaya çıkması ile ilgili olarak bkz. İbrahim Barca, *Bilge Yöneticinin El kitabı*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s. 24-26.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s.771.

²¹ Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-A'lam*, y.y, Daru'l-İlim li'l-Melayin, 2002, 15. baskı, c. 4, s. 116; ayrıca Bk. Halil İbrahim Hancabay, *Abbasiler Döneminde Vezirlik*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017, s.48-49.

²² Ebu Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir ibn Hallikan el-Bermekî el-Erbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dar Sadır, 1994, c. 2, s. 195.

²³ Vezirliğin kurumsal oluşumu hakkında bk. Hancabay, *Abbasiler Döneminde Vezirlik*, s. 46-47.

²⁴ Muhammed b. Ali İbn Tiktaka, *el-Fahri fi'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye*, Kahire, 1927, s. 136-137.

İslam devletlerinde vezirlik alanında eser telif eden Maverdî, İbn Ferra, el-Kalkaşendî, İbn Haldun gibi İslam uleması telif ettiği klasik eserlerinde İslam devletlerinde vezirliği vezir-i tefvîz ve vezir-i tenfiz diye iki çeşit olarak belirtmişlerdir.²⁵

İslam tarihinde ilk defa Abbasilerle birlikte 2./ 8. Asırda kurumsallaşan vezirlik kurumu, yaklaşık üç asır sonra Maverdî, İbn Ferra, el-Kalkaşendî, es-Seâlebî (ö. 429/1038), İbn Haldun gibi İslam ulemasının telif ettiği klasik eserlerinde vezirliğin tanımı, çeşitleri ve vasıfları gibi konuları işlemeye başlamışlardır. Teorik olarak bu tür nitelermelerin varlığı söz konusu olmasına karşın gerek Abbasilerde gerekse sonraki dönemlerde pratikte böyle bir niteleme ve ayırım yapılmamış, tarih sahnesinde rol almış vezirlerin hiçbirisi için tefvîz ya da tenfiz veziri diye niteleyici bir tabir kullanılmamıştır. Vezirlerin hayat hikâyelerini konu edinen yazılı klasik eserlerde de böyle ifadelere rastlanılmamaktadır. Bütün bunlara rağmen vezirler için tefvîz veya tenfiz veziri diye bir niteleme yoluna gidilmesi vezirlerin sahip oldukları güç ve yetkilerinin farklı olması, görev yaptıkları devlet başkanlarının yönetim anlayışlarının farklılığı gibi etkenlerden olduğunu belirtmemizle birlikte kanaatimizce gerekli ve doğru bir niteleme olmuştur.²⁶

Vezir-i Tefvîz: Devlet yönetiminde devlet başkanından daha güçlü daha akıllı, halife adına yetki kullanabilen, halifeden çok vezirin görüşlerinin kabul edildiği vezirliğe denir. Vezir-i Tenfiz ise devlet yönetiminde devlet başkanın vezirinden daha güçlü daha zeki olduğu, vezirin onun emri dışında bir emir veremediği, devlet başkanının bütün yetkileri elinde tuttuğu yönetim biçimindeki vezirliğe denir.²⁷ İslam medeniyetinde yapılan bu taksim, dönemlere, devletlere, vezirlerin konum ve güçlerine göre değişkenlik göstermiştir. Devlet başkanı zayıf bir karaktere ya da nefsinin arzularına yenik düştüğünde, devlet işlerinin vezire bırakılması kaçınılmaz bir sonuç doğuracak olup bu durumdaki vezire vezir-i tefvîz denilmiştir. Bu durumda tefvîz vezirleri devlet işlerini şeri ve örfi hukuka uygun

---

²⁵ el-Maverdî, *Kavaninu'l-Vüzerâ ve Siyasetü'l-Mulûk*, s. 22; el-Kadi Ebu Ya'la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbn Ferra, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Mısır, Matbaatü'l-Babi'l-Halebî, 1938. s. 29; Ebu Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdullah eş-Şihab b. el-Cemal el-Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrac, Kuveyt, Vezaretü's-Sekafe ve'l-enbâ, 1964, c. 1 s. 74-75.

²⁶ Halil İbrahim Hancabay, *Abbasiler Döneminde Vezirlik*, s. 57-58.

²⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 777.

olsun diye sembolik olarak devlet başkanına danışmışlardır. Yine devlet başkanının siyasi ve idari anlamda çok güçlü ve yetenekli olduğu, devleti tek başına yönetebildiği dönemdeki vezirliğe vezir-i tenfiz denilmiştir.²⁸

Tefvîz vezirlerine genellikle Abbasi devletinde rastlanmaktadır. Bunlardan bir kaçına örnek vermek gerekirse Harun Reşid'in vezirlerinden olan Yahya b. Halid el-Bermekî ve oğulları el-Fadl b. Yahya ile Cafer b. Yahya tefvîz vezirlerindedir.²⁹ Harun Reşid'den sonra gelen oğlu Me'mun'un veziri el-Hasan b. Sehl,³⁰ Büveyhoğulları devletinin hükümdarlarından Mueyyedü'd-Devle ile kardeşi Fahruddevle'ye vezirlik yapmış Ebu'l-Kasım İsmail b. Abbad es-Sahib bunlardandır.³¹ Yine Fatimilerin (Hakimilerin) Halifelerinden olan el-Hâkim bi-Emrillah'ın "Veziru'l-Vüzera" lakabı ile bilinen Ali b. Cafer b. Fellah adlı veziri tefvîz vezirlerinden sadece bir kaçıdır.³²

Tenfiz vezirlere örnek vermek gerekirse, Horasan'da kurulan Samanoğulları devletinin hükümdarı olan el-Emir el-Hamidî'nin veziri Ebu Fadl es-Sülemi el-Belhî, âlim bir kişiliğe sahip olmasından ötürü devlet işlerinde zayıf kalmış ve ordudaki bazı askerler tarafından öldürülmüştür.³³

---

²⁸ Muhammed Ziyaüddin er-Reyyis, *en-Nazariyetü's-Siyasiyye el-İslamiyye*, Mısır, Matbaatu Daru'l-Maarif, 1969, 5. baskı, s. 233; Kasım Şulul, *İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2017, s. 146.

²⁹ Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Tolun ed-Dımeşkî el-Hanefî, *İnbâü'l-Ümerâ bi Enbâi'l-Vüzera*, thk. Muhenna Hamed el-Muhenna, Lübnan, Dar ü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1998, s. 30-35.

³⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 36-39.

³¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 48.

³² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 74; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 269.

³³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Darü'l-Garb, 2003, c. 7, s. 685; Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Tarihu Beyhak*, Dımaşk, Dar İkra, s. 177.

1. BÖLÜM

İBN TOLUN'UN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. İBN TOLUN'UN YETİŞTİĞİ SİYASİ VE KÜLTÜREL ORTAM

İbn Tolun, 880-953/1475-1546 yılları arasında Şam bölgesinin Dımaşk şehrinde yaşamıştır. Yaşadığı dönem, m. 15. Yüzyılın son çeyreği ile 16. Yüzyılın ilk yarısına denk gelen bir zaman aralığıdır. Bu dönemde Şam bölgesine Memlüklerin Burcî (1382-1517) kolu hükmediyordu.³⁴

Bu dönemin siyasi aktörleri olarak Avrupa'da Frenkler (Fransızlar), İslam coğrafyasında Osmanlılar, Safeviler, Memlükler, Babürler, Endülüs Emevilerinden Beni Ahmer devleti ile yer yer Anadolu'daki diğer beyliklerin tarih sahnesinde rol aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda İbn Tolun, yaşadığı dönem aralığı itibari ile bazı devletlerin tarih sahnesinde güçlenmesine, bazılarının silinmesine bazılarının da tarih sahnesine çıkışlarına şahitlik etmiştir. İbn Tolun, bu devletlerden Osmanlıların en parlak dönemine, İran'da Şii Safevilerin (1501-1736) Hindistan'da Babür (1526-1858) devletlerinin kuruluşlarına şahitlik etmiştir.³⁵ Avrupa'daki son Endülüs siyasi teşekkülü olan Beni Ahmer devletinin yıkılışının gerçekleştiği dönem yine bu dönemdir.³⁶

Şii Safeviler ile Sünni Osmanlıların itikadi ve fihhi mezheplerinin farklı olması, bölgeye siyasi açıdan hükmetmek istemeleri, bölgede geçmişten gelen bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu mücadeleler zamanla Çaldıran savaşı gibi tarihe geçen büyük bir savaşa dönüşmüştür. Bu savaştan önce Dulkadiroğulları beyliğine

³⁴ Burci Memlûklerin kuruluşu ile ilgili bk. İsmail Yiğit, *Memlûkler*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2008, s. 95.

³⁵ Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, c. 35, s. 451-457; Enver Konukçu, "Babür", *DİA*, c. 4, s. 396.

³⁶ Ahmed Me'mur el-İserî, *Mucezu't-Tarihu'l-İslam*, s. 310.

son verilmiş ve Çaldıran Ovasında bozguna uğrayan Safeviler büyük bir güç kaybına uğramıştır.³⁷ Osmanlı Devleti Şii Safevilerle mücadele halindeyken Memlükler ile Safevilerin gizli mektuplaşma yoluyla ittifak kurduğunu, mektupları ele geçirerek öğrenmiştir. Bu durum Osmanlılar ile Memlükler arasında Mercidabık ile Ridaniye (923/1517) savaşlarının yaşanmasına, bu savaşlar neticesinde Şam bölgesinin daha sonradan Mısır topraklarının Osmanlı egemenliğine girmesine, Memlüklerin tarih sahnesinden silinmesine, halifeliğin Osmanlılara geçmesine vesile olacaktır.³⁸ Bu olayların İbn Tolun'un yaşadığı bölgede vuku bulması, yazarın kendi ifadesi ile hayatının yaşadığı en zor dönemleri olmuştur.³⁹ İbn Tolun, Osmanlı devletinin doğu, batı, kuzey ve güneyde en geniş topraklarına ulaştığı Kanuni Sultan Süleyman'ın (926-973/1520-1566) yaklaşık 26 yılına şahitlik etmiştir.⁴⁰

1.2. İBN TOLUN'UN NESEBİ VE HAYATI

Adı Muhammed b. Ali b.Ahmed'dir. Halk arasında Muhammed b. Ali b. Ğemareveyh b. Tolun es-Salihî ed-Dımaşkî el-Hanefî adıyla bilinir. Lakabı Şemsüddîn, künyesi Ebü'l-Fazl'dır.

İbn Tolun 880 Rebiulevvel/ 1475 yılının Temmuz ayında Dımaşk şehrinde bulunan Kasyun dağına yakın Salihyye bölgesinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ali annesinin adı Ezdan'dır. Annesi Anadolu dillerinden birini konuşan bir Anadolu kadınıydı.⁴¹ İbn Tolun, henüz emekleme aşamasındayken annesini bir taun hastalığından kaybetmiştir. Annesinin ölümünden sonra anne bir kardeşi Burhaneddin ibn Kandil ve babasıyla beraber Dımaşk Başkadısı olan amcası Cemaleddin Yusuf'un yanında kalarak büyümüştür. 887/1482 yılında Dımaşk'ta dedesi Hâce Şemsuddin ibn Tolun'u, aynı senenin Receb ayında da kardeşi Burhaneddin'i Mekke'de kaybetmiştir.

İbn Tolun, yaşadığı yaklaşık 73 yıllık zaman zarfında hiç evlenmeyip ömrünü ilim yolunda sarf etmiştir. 953 yılının Cemâziyelevvel ayının 11. günü (9 Temmuz

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, Ankara, T.T.K. Yayınları, c. 2, s. 257-269.

³⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 282; el-İserî, *Mucezu't-Tarihu'l-İslam*, s. 176-184.

³⁹ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed b. Tolun*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Beyrut, Dar ibn Hazm, 1996, s. 54; İbn Tolun, *Mufâkehetu'l-Hillân Fi Havadisi'z-Zaman*, Beyrut, Dar Kutubu'l-İlmiyye, 1998, s. 342.

⁴⁰ Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmed Ata, İstanbul, MEB yayınları, 1991, c. 1, s. 307-314.

⁴¹ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 27.

1546) yetmiş üç yaşındayken Dımaşk şehrinde hakkın rahmetine kavuşmuştur. Amcası Kadı Cemaleddin'in yanına defnedilmiştir.⁴²

1.3. İBN TOLUN'UN İLMİ ŞAHSİYETİ VE BULUNDUĞU GÖREVLER

1.3.1. İbn Tolun'un Hocaları

İbn Tolun, eğitimine evlerine yakın olan el-Hacibiyye mektebinde okuma yazma öğrenerek başladı. Küçük yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Dönemin medreselerinde okutulan dini ilimler başta olmak üzere sarf-nahiv, kıraat, fıkıh, hadis, tefsir, kelim, tasavvuf, mantık, felsefe, tarih, coğrafya, edebiyat, musiki, matematik, mühendislik, tıp, astroloji ve çeşitli diğer ilim dallarından kitaplar okudu ve ezberledi. Kendi deyimiyle yaklaşık 38 ilim dalında eğitim almıştır. Daha sonradan bunlara 72 ilim daha eklemiştir.⁴³ Nasıruddin b. Züreyk, Takıyyuddin b. Kadi Aclun, Necmeddin b. Muflih, Burhaneddin b. Avn, Şemseddin b. Ramazan, Celaleddin ed-Devvanî, Ebu'l-Feth el-Mizzî, amcası Cemaleddin ibn Tolun, İbnu'l-Mibred, Suyutî, Nuaymî, Şemseddin ibn Mekkî gibi dönemin Şam bölgesinin meşhur ilim adamlarından ders almıştır. Hocaları arasından özellikle İbn Züreyk, İbn Abdülhâdî ve Nuaymî'den çok etkilendiğini kitabında ayrıca belirtmiştir.⁴⁴

Hadis alanında ders aldığı hocalarından özellikle İbn Züreyk adı ile meşhur olmuş Nasıruddin Ebu'l-Beka Muhammed b. Ebi Bekr b. Ebi Ömer es-Salihî hakkında şunları zikreder: "Ders aldığım hocalardan, ilim ve amel yönünden en büyük olanı, ilminden en fazla istifade ettiğim aynı zamanda başkalarının da hocası olan İbn Züreyk'tir. İlimde onun benzerini, ilimde ona yaklaşanı görmedim. Onun için özel bir bölüm ayırdım. Ondan yedi yüz bölüme yakın ders aldım. *Sahih-i Buharî*, *Sünen-i Ebu Davud*, *Sünen-i Tirmizî* ve *Müsned-i Ahmed*'i, *Müsned-i Ebu Hanife*'yi, *Müsnedu's-Şafii*'yi, İmam Malik'in *Muvatta*'sını onun yanında okudum. Ondan büyük şefkat, ilgi ve alaka gördüm." diye belirtmiştir.⁴⁵

Ders aldığı sayısız hocaların her birinden en az iki ya da üç ilimden icazet almıştır. Aldığı icazetleri bir cilt halinde bir araya getirmiş ve onu Yavuz Sultan

⁴² İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, Mukaddimesi.

⁴³ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 53.

⁴⁴ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 41.

⁴⁵ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 35.

Selim'in vefatı esnasında Şam valisi olan Canberdi Gazali tarafından çıkarılan isyan sırasında kaybetmiştir.⁴⁶

1.3.2. İbn Tolun'un Eserleri

Şair, müverrih, müeddib, muhaddis, müfessir allame İbn Tolun, İslam ilim tarihinde İbn Teymiye (ö. 728/1328) ile hocası Suyutî gibi en çok kitap telif eden müelliflerdendir. Çeşitli alanlarda eser telif etmiştir. Ancak bunların büyük çoğunluğu dini ilimlerde yazılmış kitap ve risalelerdir. İbn Tolun *el-Fülkû'l-Meşhun* adlı otobiyografik eserinde telif ettiği 753 adet eserini alfabetik sıraya göre yazmıştır.⁴⁷ Bu eserlerin bazılarını Canberdi Gazali isyanı esnasında kaybetmiştir.

Müellifin eserinde zikrettiği teliflerinden biri ve aynı zamanda müellifin kayıp eserleri arasında olan *el-Lü'lüü'l-Manzum* adlı eseri literatür (fihrist) mahiyetinde olup hangi kitabın hangi ilim içerdiği, niçin yazıldığı, faydalarının neler olduğu gibi teferruatlı malumatlar içeren bir kitaptır.⁴⁸ İbn Tolun'un telif ettiği eserler, yaşadığı dönemin ve bölgenin siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi hayatına ışık tutması açısından son derece önem taşımaktadır.⁴⁹

İbn Tolun'un eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *İ'lâmü'l-verâ bi-men vulliyê nâ'iben mine'l-Etrâk bi-Dımaşki's-Şâmi'l-kübrâ*. Dımaşk'ta görev yapan Memlük ve Osmanlı valilerini tanıtan eser, Suriye'de Osmanlı hâkimiyetinin ilk yılları hakkında Memlükler döneminde yetişen tarihçiler tarafından yazılmış az sayıdaki kitaptan biri olması itibariyle önemli bir kaynaktır. Yayımlanan kitapta valiler tanıtılırken Dımaşk halkı ve kabileleri, önemli olaylar, yerleşim merkezleri, dağlar ve nehirler hakkında da bilgi verilmiştir. Eser, Memlükler döneminde kullanılan siyasî ve idarî terimleri de ihtiva etmektedir.
2. *el-İrşad fi'l-Fıkh*. Fıkıh alanında bazı âlimlerin yazılmış olduğu kitaplarda geçen meseleleri kısaca açıklayan bir eserdir.

⁴⁶ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 54; İbn Tolun, *Mufâkehetu'l-Hillân*, s. 342.

⁴⁷ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 73-148.

⁴⁸ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 52.

⁴⁹ Ahmet Kavas, "İbn Tolun", *DİA*, c. 20, s. 415.

3. *el-Lema'âtü'l-berkıyyefi'n-nüketi't-târîhiyye*. Kırk dört kıssadan oluşmaktadır.
4. *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*. 1479-1520 yılları arasında meydana gelen olayları anlatan kitabın birinci bölümü Memlükler'in son dönemini, ikinci bölümü Osmanlılar'ın Suriye ve Mısır'ı fethini ve buralardaki ilk yıllarını ele almaktadır. Bu geçiş safhası hakkında yazılan nâdir eserlerden olan kitap, yıl yıl Suriye-Mısır'la ilgili bütün olaylar hakkında bilgi vermektedir.
5. *eş-Şüzürü'z-Zehebîyye fi terâcimi'l-e'immeti'l-İsnâ'aşeriyye 'inde'l-İmâmiyye*. İmamiye mezhebine göre masum olduklarına inanılan 12 Ehl-i Beyt imamının hayatını konu edinmektedir.
6. *es-Sagrü'l-Bessâm fi zikri men vüllıyye kazâ'e's-Şâm*. Dımaşk'ta kadılık yapan fakihlerin hal tercümelerini ihtiva eden eserdir.
7. *el-'Ukûdü'd-Dürriyye fi'l-ümerâ'i'l-Mısriyye*. Mısır bölgesi yöneticilerini konu edinir.
8. *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed b. Tolûn*. Müellif tahsil hayatını anlatırken devam ettiği medreseler, ders aldığı âlimler ve okuduğu kitaplar hakkında geniş bilgi verdiği için eser aynı zamanda devrindeki geleneksel eğitim konusunda zengin bir kaynak sayılır.
9. *Lestu Sâmi'i'l-mesâmir fi ahbâri Mecnûn Benî 'Âmir*. Eser, Mecnuna dairdir.
10. *et-Temettu' bi'l-ikrân beyne terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân*. Âlimlerin biyografisine dairdir.
11. *Ġâyetü't-tibyân fi tercemeti's-Şeyh Arslan*. Şeyh Esed b. Ya'kûb'un biyografisidir.
12. *Kaydü's-şerîd min ahbâri Yezîd*. Âlimlerin Yezîd b. Muâviye hakkındaki görüşlerini ihtiva eder.
13. *el-Me'azze fîmâ kîle fi'l-Mizze*. Şam'ın Mizze semtinin tarihi olup önemli şahsiyetleri, camileri ve mezarlıkları hakkında bilgi verir.
14. *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi târîhi's-Sâlihiyye*. İbn Tolun bu çalışmasını hazırlarken Sâlihiyeli iki tarihçi Ziyâeddin el-Makdisî ve İbn Abdülhâdî'nin

kitaplarıyla Abdülkâdir en-Nuaymî'nin *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris*'inden ve İbn Receb'in *Tabakâtü'l-Hanâbile*'sinden büyük ölçüde faydalanmıştır.

15. *Kurretü'l-'uyûn fî ahbâri Bâbi Ceyrûn*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur.
16. *eş-Şem'atü'l-mudıyye fî ahbâri'l-kal'ati'd-Dimaşkıyye*.
17. *Darbü'l-hûta 'alâ cemî'i'l-Gûta*. Şam'ın Gûta bölgesindeki yetmiş köyle buralarda yetişen âlimler hakkında bilgi veren risaledir.
18. *Fessü'l-havâtım fî mâ kîle fi'l-velâ'im*. Ziyafet (düğün yemekleri) âdâbıyla ilgilidir.
19. *Tebyzü't-tırs bimâ verede fî's-semer leyâli'l-'urs*.
20. *Teşyîdü'l-ihdiyâr li-tahrîmi't-tabl ve'l-mizmâr*. Çalgı aletlerinin dini hükmünü konu edinen eserdir.
21. *el-Erba'üne fî fazli'r-rahmeti ve'r-râhimîn*. Merhamet ve iyilik yapma faziletleri ile ilgili kırk hadisi ihtiva etmektedir.
22. *et-Tahrîrü'l-müressah fî ahvâli'l-Berzah*. Kabir ahvalini konu edinen eserdir.
23. *Mürşidü'l-muhtâr ilâ hasâ'isi'l-Muhtâr*. Hz. Peygamber'in hususiyetlerine dairdir.
24. *İ'lâmü's-sâ'ilîn 'an kütübi seyyidi'l-mürselîn*. Resûl-i Ekrem'in yirmi altı mektubunu ihtiva eder. Bu eser üzerine Yusuf DURMAZ tarafından Harran Üniversitesinde yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (2012).
25. *eş-Şezretü fî'l-ehâdîsi'l-müştehire*. Sahih hadisleri konu edinen eserdir.
26. *et-Teveccühü'l-cemîl li-esrâri âyâtin mine't-Tenzîl*. Ayetlerin nüzul sebeplerinin hikmetlerini konu edinir. Mustafa Ya'kûb eseri yüksek lisans tezi olarak hazırlayıp neşretmiştir (Mekke 1405).
27. *el-Mesâ'ilü'l-mülekkabât fî 'ilmi'n-nahv*.
28. *el-Menhelü'r-reviy fî't-tıbbi'n-nebevî*. Hz. Peygamber'in hastalara şifa verme metodunu konu edinir.
29. *Nakdü't-tâlib li-zegali'l-menâsıb*. Resmî kurumlar ve kamu görevleri hakkındadır.

30. *Risâle fî tefsîri kavlihî Te'âlâ "İnne İbrâhîme kâne Hanîfâ"*. Kur'an-ı Kerim'in Hz. İbrahim'in Hanif olduğunu zikreden ayetinin tefsirini konu edinir.
31. *el-Berku's-Sâmî fî ta'dâdi menâzili'l-hacci'ş-Şâmî*.
32. *Tuhfetü't-tâlibîn*.
33. *Dav'ü's-sirâc fîmâ kîle fi'n-nessâc*. O dönemde Dımaşk'ta dokunan kumaşlar hakkında bilgi veren risâledir.
34. *Kitâbü'l-Ğurafi'l-'aliyye fî terâcimi müte'ahhiri'l-Haneftiyye*.
35. *el-İşârât ilâ emâkini'z-ziyârât*. Şehirlerin ziyaret edilen mekân ve makamları konu edinmiştir.
36. *'Unvânü'r-resâ'il fî ma'rifeti'l-evâ'il*.
37. *Risâletü'l-Fahhi ve'l-'usfûr*.
38. *Risâletü'n-nihle fîmâ verede fi'n-nahle*.
39. *Risâletü'l-mülha fîmâ verede fî asli's-sübha*.
40. *Risâletü'l-kışri'l-hanek fîmâ verede fi's-semek*.
41. *Risâletü't-ta'rîf li-fenni't-tashûf*.
42. *Risâletü'l-Karâkûşi'l-Halîl fîmâ verede fi'l-fîl*.⁵⁰

1.3.3.İbn Tolun'un İlmi Şahsiyeti veYaptığı Görevler

İbn Tolun, küçük yaşında tedrisatını bitirmesiyle birlikte çeşitli görevlerde bulunmaya başlamıştır. Camilerde imamlık yaparak ilk görevine başladı. Memlûkler (1250-1517) idaresinde bulunan Dımaşk'ın pek çok medrese, cami ve zaviyelerinde imam-hatiplik, müderrislik, Kur'an-ı Kerim dersleri, hadis üstadlığı, fıkıh dersleri, katibu'l-adl, şuhud ve udul (noterlik), tekke ve zaviyelerin müridliği, şeyhliği ile Mısır'daki halifenin izniyle nikâh kıydırma memurluğu gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur.⁵¹

Osmanlıların bölgeye hâkimiyet kurmasından sonra (1516) idari ve sosyal görevlerde bulunmaya devam etti. Dımaşk'ta bulunan Selimiye Camii'nde Kur'an-ı Kerim okumakla görevlendirildi. Emevi Camii ile Ömeriyye gibi çeşitli

⁵⁰ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 73.

⁵¹ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 59-69.

medreselerde tedrisat görevlerinde bulundu. 1539 yılında Emevi Camii ile Balbek'teki vakıflarda hatiplik görevleri teklif edildi, lakin hastalığı ve bedeninin zayıflığından ötürü bu görevleri kabul etmedi. Yine 1543'te teklif edilen Dımaşk Hanefî mezhebi müftülüğü görevi ile Hanefîlerin Dımaşk'ta bulunan el-Kassain ile ez-Zahiriyyetu'l-Cevanin gibi iki ünlü medresesinin müdürlük görevlerini yaşının ilerlemesinden dolayı kabul etmemiştir.⁵²

İbn Tolun, yaşadığı çağa, bölgeye ilmi kişiliği ile damgasını vurabilmiştir. İlme olan yoğun muhabbeti onu evlilik yapmaktan geri bırakmıştır. Ömrünün yaklaşık 70 yılını ilim yolunda tedris, telif, tebliğ ibadeti ile geçirmiştir. Kendi ifadesi ile “Ömrümdeki gündüzlerin hemen hepsini, nadir geceler dışında gece yaralarına kadar ilimle meşgul olmuşumdur.” demiştir.⁵³ Bundan ötürü kendisi dönemin müeddibi, şairi, müfessiri, mütefelsifi, muhaddisi, müverrihi gibi unvanlar ile sıfatlandırılmış ve ona has beyitlerle methedilmiştir.⁵⁴ Yanında eğitim gördüğü hemen hemen bütün hocaları henüz küçük yaşlarında iken ondaki zekiliği görüp onunla yakından ilgilenmiş ve onu övmüşlerdir.

İbn Tolun'un zahirî ve batınî ilimlerdeki derecesi, dönemindeki âlimler tarafından zahiri olarak müşade edilmiş olup kendinden sonraki âlimlertarafındanrivayet edilmiştir. Döneminin ulemasından olan Şeyh Ahmed b. Süleyman eş-Şellah onunla ilgili şöyle bir anekdot aktarır:

“Bir gün babamım yanında otururken bir anda Şeyh Şemsuddin İbn Tolun geldi ve oturdu. O esnada fakir bir adam gelip; babama gece rüyasında Hz. Peygamberi siyah renkli olarak gördüğünü ve bu rüyasını babamdan tabir etmesini istedi. Babam oturan İbn Tolun'u işaret ederek “Bu efendimiz Şeyh Şemsuddin İbn Tolun'dur. O sana bu rüyayı en güzel şekilde yorumlayacaktır” dedi. Bunun üzerine İbn Tolun,“Bu rüya gösteriyor ki sen Hz. Peygamber'in sünnetine muhalif bir hayat yaşıyorsun demektir. Çünkü siyah renk Hz. Peygamber'in sıfatlarından değildir” dedi. Bunun üzerine adam,“Öyle güçlü bir iman akidem yok sadece ara sıra namaz kılarım o kadar” dedi. İbn Tolun,“Namazı terk kadar dineve sünnete muhalif şey var mıdır?” dedi. Adam hemen orada İbnTolun'a söz verip tövbe etti.”⁵⁵

⁵² İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 69.

⁵³ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 33.

⁵⁴ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, Mukaddimesi.

⁵⁵ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-Meşhûn*, s. 12.

2. BÖLÜM

İBN TOLUN'UN *İNBÂÜ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂİ'L-VÜZERÂ* ADLI ESERİNİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRMESİ

2.1. ESERİN METODU

Çalışmamızın konusu olan İbn Tolun'a ait *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eser, kaleme alınan bütün klasik eserlerde olduğu gibi hamdele ve salvele ile başlamıştır. Bu hamdele ve salvele eserin içeriğini kapsayan, onunla uyumlu olan “Mülkünde hiçbir ortağı olmayan, ne ona denk ne de bir veziri olan Allaha hamd olsun” gibi bir cümleyle başlamıştır.

İbn Tolun'un kaleme aldığı yaklaşık yedi yüzden fazla eserinde olduğu gibi *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eserini de öğrencilerine yazdırmayıp kendi el yazısı ile yazmıştır. Eser, nesir türünde yazılmış olmasına karşın, eserde şiire de oldukça yer vermiştir.

Tarih alanında bir tarihçinin kaynak kullanımı ve onu belirtme şekli son derece mühim bir konudur. İbn Tolun aktardığı bilgilerin büyük çoğunluğunu kaynak belirterek aktarmıştır. Kaynak göstererek aktardığı rivayetlerin bazılarında “zekera İbn Hallikan, kâle el-Hafız ez-Zehebî, kâle İbn Eybek, kâle İbn Kesir, kâle Ebu Şâme, kâle İbn Neccar, kâle İbn Makula” tabirlerinde olduğu gibi eser ismi zikretmeden sadece müellif ismi zikrederek rivayette bulunmuştur.⁵⁶

Kaynak göstererek aktardığı rivayetlerin bazılarında da “Kâle Hemezanî fi tarihihî”, Zekera İbnü'l-Mustevfî fi *Tarihi Erbil*, zekera el-İmad el-Katib fi kitab *Nusretu'l-Fetre ve Usretu'l-Katre*, kâle İbnu'l-Esir *fi'l-Kamil*, zekera es-Sayrafî fi

⁵⁶ Bk. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 25-34-91-99-103-107-125.

kitab *el-İşare İla Men Nâle'l-Vizare*, *kâle Zehebî fi Tarihi'l-İslam*” gibi tabirleri kullanarak hem müellif hem de eser isimlerinin her ikisini zikrederek rivayette bulunmuştur.⁵⁷

Kaynak göstererek aktardığı rivayetlerin bazılarında “*fi's-Sihâh, fi kitab Nercisu'l-Kulub*” gibi tabirleri kullanarak çok nadir müellif ismi zikretmeden sadece eser ismi zikrederek rivayette bulunmuştur.⁵⁸ Kaynak göstererek aktardığı rivayetlerde genel olarak “zekera” (zikretti), “kâle” (dedi), “yekûlu” (diyor) gibi tabirler kullanmıştır.

İbn Tolun, anlattığı bazı olaylarısıklıkla “kîle, yukâlu, hakî, hukiye” gibi tabirleri kullanarak hiçbir kaynak ve müellif belirtmeden rivayette bulunmuştur.⁵⁹ Kendisinin rivayet ettiği veya farklı rivayetleri zikrederken hangi görüşü benimsediği, kendisine ait görüşleri veya açıklama gereği duyduğu durumlarda “kultü” tabirini kullanarak belirtmiştir.⁶⁰ Kullandığı tarih, hicri takvimdir. Verdiği zaman bilgileri; gün, ay, yıl olarak genellikle teferruatlı verilmiştir.

İbn Tolun’un kaleme aldığı vezirlerin hayatlarını işlerken, hayatlarını kısa ve öz anlatma yoluna gitmesi, müellifler tarafından genellikle konunun daha iyi anlaşılması için kullanılan ara cümlelerin kullanılmaması, konu bütünlüğü ve akışına gerekli ehemmiyetin gösterilmemesi, ayrıca yazarın Arap dili grameri sanatlarından, veciz olması ehemmiyetinden ötürü metin içerisinde bolca zamir kullanmış olması tercümenin ve konunun anlaşılır olmasını güçleştirmiştir. Yukarıda zikredilen ana sebeplerden kaynaklı, eserde zikredilen şahsiyetler hakkında daha önceden malumat sahibi veya aynı konu farklı kaynaklardan istifade etmeden eserde verilen bilgilerden bir mefhuma ulaşılması oldukça güçtür. Örneğin Vezir Sa'duddin es-Sagucî el-Acemî'nin hayatı anlatılırken hayatını çok kısa ve öz anlatmakla beraber bolca zamir kullanmıştır.⁶¹ el-Hasan b. Sehl'i anlatırken bir anda kızının Halife Memun ile nasıl evlendiği hikâyesine girebilmiştir. Yine Nasiruddin et-Tusî'den bahsederken bir anda günümüze kadar gelen ay tutulması esnasında teneke veya benzeri metallere ses

⁵⁷ Bk. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s.43, 60-62, 75, 102.

⁵⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s.20-124.

⁵⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s.37-41-47-73-97-117.

⁶⁰ Bk. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 27-28-29-70-88-98-125.

⁶¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s.76.

çıkarma hadisesinin nasıl oluştuğunu aktarmıştır.⁶² Yine Vezir İbrahim es-Sahib'in hayatını işlerken konu ile ilgisi bulunmamasına rağmen yaklaşık dört sayfa ünlü tarihçi İbn Hallikan'dan bahsetmiştir.⁶³ Aynı şekilde Vezir Şerefuddin Abdulmuhsin el-Felekî'nin hayatını işlerken yedinci Satırdan sonra yaklaşık üç sayfa İbnü'l-Esir kardeşler olarak meşhur olmuş kardeşlerden ünlü hadisçi İbnü'l-Esir Mecdüddin (ö. 606/1210)'in hayatını anlatmıştır.⁶⁴

İbn Tolun'un şair bir kişiliğe sahip olmasından dolayı eserde anlattığı hemen her vezirde, Arap edebiyatı şiirine fazlaca yer vermiştir. Genel olarak şiir kitapları tercümeleri kolay olmadığı gibi müellifin metinde fırsat buldukça kadim şiirleri kullanması tercümenin yapılmasını ayrıca zorlaştırmıştır.

2.2. ESERDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

İbn Tolun'un *İnbâü'l-ümerâbi enbâi'l-vüzerâ* adlı eserinde yararlanan kaynaklara bakıldığında yaklaşık yirmi farklı kaynağa başvurduğu görülmektedir. O rivayetlerinin büyük çoğunluğunu İmam Zehebî, İbnü'l-Cevzî, İbn Hallikan gibi ünlü tarihçilerden almıştır.⁶⁵ İbn Kesir, İbnü'l-Esir, Ebû Şâme, İbn Neccâr, İbnü'l-Mustevfî, İbn Aybek es-Safedî ve İbn Kutluboğa gibi tarihçilerden de rivayet almıştır. Kullandığı kaynakların büyük çoğunluğunu hem yazar hem eser ismi zikrederek vermiştir.⁶⁶ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451)'nin rivayetinde olduğu gibi tarihçinin hangi eserinde geçtiğini belirtmeden sadece tarihçinin ismini zikrederek rivayette bulunduğu durumlar da olmuştur.⁶⁷ Hiçbir kaynak belirtmeden "kîle, yukâlu, hukiye" lafızları kullanarak rivayette bulunduğu durumlar da mevcuttur.⁶⁸

İbn Tolun, bu çalışmanın konusu olan *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eserinde aşağıda yazarları ile belirttiğimiz eserlerden istifade etmiştir:

Ebû Nasır İsmail b. Hamad el-Cevherî el-Farabî (ö. 393/1002)'nin *es-Sihâh Tacu'l-Luga ve's-Sihahu'l-Arabiyye*'si.

⁶² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s.36-39-97-98.

⁶³ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 66-69.

⁶⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 121-123.

⁶⁵ Bk. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s 25-27, 34-44, 100-103, 117.

⁶⁶ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 20-25-27-34, 43-44, 62.

⁶⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 65.

⁶⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 37-39, 41.

Muhammed b. Abdulmelik b. İbrahim b. Ahmed Ebu'l-Hasan el-Hemezânî el-Makdisî (ö. 521/1127)'nin *Tekmiletu Tarihu't-Taberi'si*.

Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed el-İsfehanî (ö. 597/1201)'nin *Ceridetu'l-Kasr ve Ceridetu'l-Asr'ı*.

İbnu'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201)'nin *Sıfatü's-safve, Nercisu'l-Kulub* adlı eserleri.

Ebü'l-Beka Muhibbuddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî (ö. 616/1219)'nin *et-Tibyan fi İ'rabi'l-Kur'an'ı*.

Ebu Muhammed Abdullatif b. Yusuf b. Muhammed el-Bağdadî (ö. 629/1231)'nin *Ahbaru Mısrü'l-Kebir'i*.

Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvahid b. eş-Şeybani el-Cezerî İzzuddin İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1232) *el-Kamil Fi't-Tarih'i*.

Muhibbuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Hasan (ö. 643/1245)'ın *Zeyl Tarih Bağdat'ı*.

Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî ed-Dımaşkî (ö. 665/1267)'nin *Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salahiyye'si*.

Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir b. Hallikan el-Bermekî el-Erbilî (ö. 681/1282)'nin *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman'ı*.

Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Tarihu'l-İslam Vefeyâtu'l-Meşahir ve'l-A'lam'ı*.

Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363)'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât'ı*.

Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî'nin (ö. 774/1373) *el-Bidaye ve'n-Nihaye'si*.

Takiyuddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdulkadir el-Ubeydî el-Makrizî (ö. 845/1441)'nin *es-Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülük*'u.

Yusuf b. Teğriberdi b. Abdûllah ez-Zahir el-Hanefî Ebu'l-Muhasin Cemaluddin el-Atabekî (ö. 874/1469)'nin *Meridu'l-Letafe fi Men Veliye's-Sultaniyye ve'l-Hilafîyye*'si

Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî (ö. 879/1474)'nin *Tâcü't-Terâcim*'i.

2.3. ESERİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ

İbn Tolun'un kaleme aldığı *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eser, ilk defa Berlin Kütüphanesi'nde 9880 numara kaydıyla bulunmuştur. Kitap yazarın kendi hattı ile yazılmış yirmi sayfadan, her sayfası yirmi iki satırdan oluşan tek nüshalık bir eserdir. Eser, Mühenna Hamed el-Muhenna adında Kuveytli bir ilim adamı tarafından 1997 yılında tahkik edilip neşredilmiştir.⁶⁹

Müellifin eserine verdiği *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* ismi Türkçesi ile vezirlerin haberlerini emîrlere bildirmek anlamındadır.⁷⁰ Yapılan tahkikle birlikte eser, yaklaşık yüz yirmi sekiz sayfaya tekabül etmiştir. Eser iki bölümden müteşekkildir. Yaklaşık üç sayfadan oluşan ilk bölümünde vezir kelimesinin gramer bakımından ihtiva ettiği muhtemel anlamları hakkında bilgi verilmiştir. Diğer ikinci bölümde ise asıl vermek istediği otuz iki vezirin hayatını kaleme almıştır. Kaleme aldığı vezirlerin hayatlarından bazılarını kendince bir metotla kimisine uzun uzadıya kimisine de kısaca değinmiştir. Kitabında zikrettiği Yahya b. Halid el-Bermekî, oğlu el-Fadl b. Yahya, Celalu'l-İslam el-Hasan b. el-Kâdî Sikatüddin b. Ebi Kudeyne, Muhammed b. Ali Saduddin es-Sağucî el-Acemî gibi vezirlerin hayatını yaklaşık on satır zikretmekle yetinmiştir.⁷¹ Yine Nasiruddin Ebu Abdullah et-Tusî, İbn Şükr lakabı ile tanınan Abdullah b. Ali, Nasır b. Mehdi, Ebu'l-Hasan el-Kasım, İbrahim

⁶⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 13.

⁷⁰ Arapça انباء kelimesi انبا (haber vermek) anlamında bir fiilden türetilmiş bir mastardır. انباء kelimesi bir isim olup نبا (haber) anlamındaki ismin çoğuludur (Bk.el-Ezdî, *Cemheretu'l-Luga*, c. 2, s. 1028; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, thk. Muhammed İvad Murid, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2001, c. 15, s. 350).

⁷¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 30-32, 73-77.

es-Sahib, Muhammed b. Abdullah gibi vezirlerin hayatlarını zikrederken uzun uzadıya yazmıştır.⁷²

İbn Tolun'un isim zikrederek verdiği kaynaklara bakıldığında yapılan metin taraması sonucunda ekseriyetle asıl kaynaklarda bunların karşılıklarının doğru bir şekilde olduğu gözlemlenilmiştir. Ancak anlattığı bazı rivayetlerde kaynak gösterdiği müellif ve eserde böyle bir malumata ulaşamadığı durumlar da olmuştur. Bu rivayetlerden biri İbn Tolun'un eserinin yirmi altıncı sırasında hayatını anlattığı Vezir Nasiruddin et-Tûsî kısmında İbn Kesir kaynak göstererek yaptığı rivayet, yapılan bütün metin taramasında İbn Kesir'e ait orijinal eserlerinin hiç birisinde böyle bir rivayete rastlanılmamıştır. Ancak bu rivayet metnine el-Kütübî'nin *Fevâtu'l-Vefeyât* adlı eserinde Nasiruddin et-Tûsî'nin hayatının anlatıldığı bölümde az kelime değişikliği ile bulunmuştur. Bu karışıklık, İbn Tolun'dan mı yoksa sehven yapılan muhakkik hatasından mı kaynaklı konusunda herhangi bir malumata sahip değiliz.⁷³

İbn Tolun'un eserinde müellif ve kaynak ismi belirtmeden verdiği bazı bilgilerin, metin taraması neticesinde hemen hemen aynısı başka bir klasik eserde rivayet edildiği tespit edilmiştir. Bu duruma örnek olarak İbn Tolun'un eserinin yirminci sırasında hayatını anlattığı Vezir Saduddin es-Savucî el-Acemî bölümünde verdiği malumatların az kelime yerleri değişikliği dışında hemen hepsi es-Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserinde rivayet edildiği görülmüştür.⁷⁴

Kaleme aldığı vezirlerin hayatlarında okuyucuya vermek istediği siyasi, idari, sosyal ve kültürel anlamda sistemli bir bilgi yer almamaktadır. Zikrettiği vezirlerin hangi dönemin, hangi devletin ve kimin veziri olduğu şeklindeki malumatlarından bazılarını vermiş, bazılarını vermemiştir. Bazı vezirlerin hangi devletin veya hangi halifenin veziri olduğuna değinmeden sadece görev yaptığı bölgeyi zikretmekle yetinmiştir.⁷⁵ Yazarın, çok mühim olan bu bilgileri vermeyişi, yüksek ihtimalle o dönem itibari ile bu zatların herkes tarafından biliniyor olmasından ötürü gerekli görmemesinden kaynaklı olabilir. Eser, genel itibari ile biyografik bir eser türü

⁷² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 25, 64, 78, 97, 102-115.

⁷³ Bk. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 99; Ayrıca metnin geçtiği bir diğer klasik eser için bk. el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, c.3, s. 148.

⁷⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 76-77; Ayrıca rivayetin geçtiği diğer bir klasik eser ile ilgili bk. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 4, s. 148.

⁷⁵ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 70-87-90.

örneğidir. Aynı zamanda siyasetname türü eserlerin bazı muhtevasını da içermektedir. Verdiği bilgilerin büyük çoğunluğu menkıbe tarzı bilgilerdir. Kimi vezirlerin sadece cömertlik yönlerini, kimilerinin mal varlığını, kimisinin fakir iken yüksek konumlara nasıl ulaştığını dile getirmiştir.⁷⁶ Kaleme aldığı vezirlerin hayatlarını işlerken konu bütünlüğü ve akışına gerekli ehemmiyetin gösterilmemesi, ayrıca metin içerisinde fazlaca zamirlerin kullanılmış olması, konunun okuyucu tarafından anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Eserinde, hayatlarını zikrettiği vezirlerin yazı metinlerinde konu bütünlüğüne gerekli önemin verilmediği görülmektedir. Bazı vezirlerin hayatlarını normal biyografik çerçeve içerisinde doğum, ölüm, neseb, görev yaptığı devlet, bulunduğu idari görev gibi sistemli bilgiler vermesine karşın bazı vezirlerdeki olduğu, hangi devlette görev yaptığı gibi tanıtıcı bilgileri vermeden sadece vezirin hayatında cereyan eden bir olayı sunmakla yetinmiştir⁷⁷

Yukarıda zikrettiğimiz ana sebeplerden kaynaklı, eserde zikredilen şahsiyetler hakkında daha önceden malumat sahibi veya aynı konuyu farklı kaynaklardan istifade etmeden eserde verilen bilgilerden bir mefhuma, bir neticeye ulaşması oldukça güçtür. Örneğin Vezir Sa'duddin es-Sagucî el-Acemî'nin hayatı çok kısa ve çokça zamir kullanarak anlatılmıştır.⁷⁸ el-Hasan b. Sehl'i anlatırken bir anda kızının halife Memun ile nasıl evlendiği hikâyesini anlatmıştır. Yine Nasıruddîn et-Tusî'den bahsederken yakın tarihe kadar aygulanan ay tutulması esnasında teneke veya benzeri metallere ses çıkarma hadisesinin nasıl oluştuğunu aktarmıştır.⁷⁹ Yine Vezir İbrahim es-Sahib'in hayatını işlerken konu ile ilgisi bulunmamasına rağmen yaklaşık dört sayfa ünlü tarihçi İbn Hallikan'dan bahsetmiştir.⁸⁰ Aynı şekilde Vezir Şerefuddin Abdulmuhsin el-Felekî'nin hayatını anlattığı bölümde vezirin hayatından bir paragraf anlatmakla yetinmiş geriye kalan dört paragrafta İbnu'l-Esir kardeşlerden ünlü hadisçi Mecduddin (ö. 606/1210), vezirlik görevlerinde bulunmuş Ziyauddin (ö. 637/1239) ile ünlü tarihçi İzzuddin (ö. 630/1232)'in hayatlarını vermiştir.⁸¹ Vezir Nâsır b. Mehdi'nin hal tercümesini verirken Ebu'l-Feth

⁷⁶ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 30-52-54-56-58.

⁷⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 76.

⁷⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 76.

⁷⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 36-39, 97-98.

⁸⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 66, 69.

⁸¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 121, 122, 123.

Şihabuddin et-Tusî el-Horasanî (ö. 596/1199)'nin hayatından iki paragraf zikretmiştir. Aynı vezirin hayatı bölümünde önemli gördüğü bir haber olan Ortadoğuda meydana gelmiş yaklaşık bir milyon yüz bin kişinin hayatını kaybettiği büyük bir deprem hakkında detaylı bir şekilde bilgi vermiştir.⁸²

İbn Tolun'un eserinde kaleme aldığı bilgilere baktığımız zaman hemen her vezirde, vezire ait olsun veya olmasın Arap edebiyatı şiirlerine oldukça fazla yer verdiği görülür. Eserde geçen vezirlerin hayat hikâyeleri arasında istisnasız en az iki ile on şiir beytine yer vermiştir. Müellifin bu denli yoğun şiir kullanması, şiire olan aşırı muhabbeti ile şair bir kişiliğe sahip olmasından dolayı olsa gerektir. Esere aynı zamanda bir şiir kitabı gözüyle bakılabilir. Bu bağlamda eser, Arap dili ve edebiyatı alanının ilgili dönemlerde çalışma yapan araştırmacılara yardımcı kaynak teşkil edebilecek mahiyettedir.

İbn Tolun'un eserinde zikrettiği vezirlere baktığımız zaman sistemli olarak belli bir devletin veya dönemin vezirlerini işlemediği görülmektedir. Zikrettiği vezirlerin İslam coğrafyasına aidiyetine önem vermiş, en doğusu ile en batısına kadar olan topraklarda kurulan büyük çoğunluğu Abbâsîlerden (750-1258) olmak üzere Endülüs (756-1031), Samanoğulları (819-1005), Fatimiler (909-1171), Selçuklular (1040-1308), Eyyübiler (1171-1462), Moğollar (1206-1227), Memlükler (1250-1517) ve İlhanlılar (1256-1353) gibi devletlerin önemli gördüğü vezirlerini kapsamıştır.⁸³

---

⁸² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 118, 119.

⁸³ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 74, 76, 78, 97, 121, 124.

3.BÖLÜM

İBN TOLUN'UN *İNBAÛ'L-ÜMERÂ Bİ ENBÂÎ'L-VÜZERÂ* ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ

Mülkünde hiçbir ortağı olmayan, ne ona denk ne bir veziri olan Allah'a hamd olsun. Üzerimizde nimeti çok olan buna karşılık bizden az çalışmayı kabul eden Allah'a hamd ederim. Gören ve işiten Allah'ın tek ilah olduğuna ve bizi aydınlatan efendimiz Muhammed'in (Allah'ın selamı onun, ailesinin, büyüklü küçüklü sahabilerinin üzerine olsun) onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim.

Bu yazma eserime *İnbâü'l-ümerâ bi enbâî'l-vüzerâ* ismini verdim. Bu eseri yazmamı kimse tavsiye etmedi. Ancak her şeye gücü yeten Allah bana yazmayı ilham etti. Ancak ondan yardım dilerim. Çünkü o yardım edenlerin en çok yardım edenidir. O her duayı kabul etmeye kadirdir.

Deriz ki (İbn Tolun) Allahu Teâlâ Tâhâ suresinde şöyle buyurmuştur: “Bana ailemden bir vezir ver. Kardeşim Harun'u. Onunla arkamı kuvvetlendir. İşimde onu bana ortak et. Seni çok tesbih edelim. Seni çok analım. Şüphe yok ki sen bizi görüyorsun.” Yani Musa (a.s) şöyle demiştir: “Ey rabbim beni sorumlu tuttuğun şeyde bana yardımcı olması için ailemden kardeşim Harun'u bana vezir kıl.”⁸⁴

Vezir kelimesinin hangi kelimedenden türetildiği şeklinde görüşleri üç başlıkta toplanabilir.

1. Vezir kelimesi, yük anlamına gelen “vizr” kelimesinden türetilmiştir. Çünkü vezir emirinin yükünü yüklenmektedir.

---

⁸⁴ Tâhâ 20/29-35.

2. Vezir kelimesi, sığınak veya tutunak anlamına gelen “vezer” kelimesinden türetilmiştir. Çünkü emir işlerinde vezirinin görüşlerine sığınır ve ona dayanır. “vezere” kelimesinden yardımcılık anlamına gelen “muvazere” kelimesi türetilmiştir.
3. Vezir kelimesinin aslı kuvvet anlamına gelen “ezir” kelimesidir. Başındaki elif vav harfine dönüşmüştür. Vezir kelimesi faîl kalıbında olup fail anlamı vermektedir. Aşîr (birlikte yaşayan) ve celîs (oturan) kelimelerinde olduğu gibidir.

Ebü'l-Bekâ⁸⁵ *et-Tibyân Fi İ'rabi'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir: “Vezir kelimesindeki vav, kelimenin aslıdır. Çünkü kelimenin aslı Vezer ile Muvazeredir.”

Denilir ki vav hemzeye bedeldir. Çünkü vezir yardıma ihtiyacı olan emirine yardımcı oluyor. Ancak bu görüş zayıftır.

el-Cevherî *es-Sihâh* adlı eserinde şöyle demiştir: “Vezir, yardımcı anlamına gelen Muvazer demektir. Âkil (yiyen) Muâkil (yediren) kelimelerinde olduğu gibidir. Vezir, Emir'inin yükünü taşımaktadır. el-Vezare ile el-Vizare dildeki lehçelere göre değişkenlik gösterebilmektedir.”

Tâhâ suresinin 29 ile 30. ayetlerinde geçen (اجعل) fiilinin iki mef'ûlü olan Vezir ile Harun mef'ullerinin üç farklı ihtimalli terkipleri yapılabilir:

Birinci Terkib: Vezir ile Harun mef'ullerinden ikinci mef'ul olan vezir kelimesi konunun önemine binaen takaddüm olmuştur. Harfî cer olan (لي) vezir mef'ulünün hali olur.

İkinci Terkib: Vezir mef'ulü birinci mef'ul olup (لي) kelimesi ikinci mef'ul olur. Harun ile (اخي) kelimeleri birinci mef'ul olan vezirin bedeli ya da atf-ı beyanı olabilir.

Üçüncü Terkib: (من اهلي) kelimesi ikinci mef'ul olup (لي) kelimesi onun açıklayıcısı olabilir. Allahu Tealanın İhlâs suresinde “Onun dengi hiçbir şey yoktur.” ayetinde olduğu gibidir.

⁸⁵ Muhibüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah b. Hüseyin Ukberi (ö. 616/ 1219)'nin eseri *et-Tibyan fi İ'rabi'l-Kur'an*.

BİLİNER EN MEŞHUR VEZİRLERDEN BAZILARI

3.1. EBU MEVAHİB el-KUMMÎ

el-Kummî, Hz. Ali soyundan şerif⁸⁶ olduğunu iddia ediyordu. Abbasi Halifesi İmam Nâsır'ın veziridir. Necmuddin Yakubibn Sabir el-Mencinkî'nin Vezir el-Kummî ile ilgili İmam Nâsır'a gönderdiği mektupta şu şiir yazılıydı:

“Ey dostlarım halife Ahmed’e söyleyin dikkatli olsun Allah seni korusun.

Ey insanların en hayırlısı! Vezirine yaptığın iyilikler, şu iki durumdan dolayı boştur.

Eğer o gerçekten Ahmed’in soyundan geliyorsa hilafetinde gözü olduğu gerçektir.

Yok, eğer Ahmed’in soyundan geldiği yalansa, yalancıya yaptığın iyilikler de boştur.”

İmam Nâsır bu beyitleri duyduğunda Kummî'ye karşı tavırları değişti. İki hizmetçisine, veziri yakalamalarını emretti. Hizmetçiler veziri evinde darp edip yakaladılar ve onu hapse attılar. Vezir, halifeye hapiste şu beyitleri içeren bir mektup gönderdi:

“Eğer ateş beni değiştirirse, ateşe atın beni, ama emin ol ki ben inci taşı değilim.

Her ören, örmeyi biliyor. Ancak ipek böceği örümcek gibi değildir.”

Halife kendisine gönderilen beyitlere aşağıdaki beyitlerle karşılık verir:

“İpek böceğinin örmesi mağara arkadaşına fayda vermedi. Bu övgü örümceğe layık oldu.

Çelik inci taşı ile beraber ateşe girerse inci taşının özelliğini yok eder.”

Halife, vezire gönderdiği bu beyitlerin altına şunları yazdı: “Seni biz seçtik, istihdam ettik, imtihan ettik ve seni tanıdık. Vesselam.”

Nasuriddin Hasan İbn en-Nakib'in bu manayı içeren beyitleri vardır:

“İpek böceğinin ördüğü ipek, bütün elbiseler için güzel olur.

⁸⁶ 358/ 969 yılından sonra Hz. Ali'nin çocukları olan Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere “şerif”, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere “seyyid” tabiri kullanılır. Seyyidlik ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Seyyid”, *DİA*, c. 37, s. 40-43.

Ancak örümcek Hz. Peygamber'in başının üstünde ördüğü için ondan daha güzeldir.

İbn Tolun da bu konuda şöyle der: “İpek böceği ile örümcek meselesi hakkında yazılan şiirlere ben de Erdehel⁸⁷ olarak bilinen Muhammed b. Ebi Hasan'ın bu konuyla ilgili şiirlerini zikredeyim:

“Bana neden hüznülüsün dediklerinde ben onlara derim ki, dindar olmayan birisinin ben dindar birisiyim demesi gibi

Örümcek, ipek böceğinin yaptığı işi yaparsa ipek böceği kendisini öldürsün o zaman.”⁸⁸

İbn Neccar, el-Kummî hakkında şunları zikretmiştir⁸⁹:

“Kummî ile vezir İbn Kassab birlikte Bağdat'a geldiler. İkisi iki samimi dost idiler. Vezir İbn Kassab dostu Kummî'yi halife Nâsırlidinillah ile tanıştırdı ve onu methetti. Bu şekilde halifeye yakın oldu. Kum şehrinde Kummî'nin hem arkadaşı hem de ev komşusu olan İbn Mehdi vezir yardımcısı olduğunda çevresi daha da genişledi. *Kitabu'l-İnşa*'nın müellifi olan Ebu Talib b. Zibare ölünce el-Kummî 594/1197 yılında onun yerine geçti. Kummî, Bağdat'ta vezir iken de Fars kültüründeki giyimini terk etmemiştir. Kummî bir kaç kez görevinden alınıp tekrar görevine iade edilmiştir. Görevden alınınca yerine Ebu Bedr ibn Emsina getirildi. Ebu Bedr 606/1209 yılında görevden azledilince vezirlik görevine geri getirilmiştir. Makamı ve değeri sürekli artmıştır. Halife Nâsırlidinillah herkesin hazır bulunduğu bir mecliste Kummî için: “O, bu devlette bizim vekilimizdir. Kim ona itaat ederse bize itaat etmiştir. Kim ona isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur.” demiştir. Halife Nâsırlidinillah'ın vefatından sonra halife olan Mustansırillah döneminde de vezirlik yapmıştır. Daha sonra görevinden alındı ve Bağdat'ta hapse atıldı.”

İbn Neccar, Kummî hakkında şunları zikretmiştir: “Dürüst, zeki, fasih güzel konuşan, siyaset ve neseb ilminde mahir, Farsça ve Arapçada edebi eser yazabilen, heybetli, asrının az rastlanan adamlarından biridir.”

⁸⁷ Muhammed b. Ebu'l-Hasan b. Yemen Ebu Abdullah el-Ensârî el-Musilî eş-Şair İbn Erdehel (ö. 628/1230). Erdehel, Musul dilinde inşaat yapan kimseye denir (Muhammed b. Şakir Ahmed b. Abdurrahman b. Şakir b. Harun b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1974, c. 3, s.324).

⁸⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 24.

⁸⁹ İbn Tolun orijinal el yazması eserinde el-Kummî'nin hayatını iki farklı yerde anlatmıştır. Kummî'nin hayatı bu cümleden itibaren s. 106-109 arasında anlatılmıştır.

557/ 1161 yılında doğdu. 629/ 1231 yılında oğlu Ahmed ile birlikte yakalanıp Bağdat'ta hapse atıldılar. Önce oğlu, bir sene sonra da kendisi ölmüştür.

Günümüze kadar gelen aşağıdaki şiir beytinin sened ravilerinden biri de el-Kummî'dir:

“Sen ona ağaç dedin. Doğru söyledin. Çünkü o âşıkların kalbine sevgi doldurdu.

Ne güzel çiçeği ve meyvesi var, keşke tek kaynaktan sulansaydı.”

Kummî'nin arasına okuduğu şiirlerden bir diğeri de şudur:

“İnsan yaz olduğunda kışı ister, kış olduğunda da ondan nefret eder.

İnsan tek bir hayattan memnun olmaz, bunu inkâr edene Allah lanet etsin.”

3.2. VEZİR EBU HASAN el-KASIM b. UBEYDULLAH b. SÜLEYMAN b. VEHB

İmam Mu'tazîd'in veziridir. Korkusuz, heybetli, hiç kimseye yardımı dokunmayan, küçük büyük herkesin ondan korktuğu, çokça kan döken birisidir. İbn Hallikan, hicivleri oldukça kuvvetli olan meşhur şair Ebu Hasan Ali İbnü'r-Rumî'nin hayatını anlatırken Vezir İbn Vehb hakkında şunları zikretmiştir: “Vezir İbn Vehb, şair er-Rumî'nin aşırı keskin dilinden, hicivlerinden çekinen birisiydi. Bir gün Vezir İbn Vehb meclisindeyken İbn Firas şaire zehirli bir Ğuşkenane⁹⁰ yemeği hazırladı. Şair yemeği yiyince zehirli olduğunu anladı, kalktı, gitti. Vezir ona: “Nereye gidiyorsun?” dedi. Şair: “Beni gönderdiğin yere gidiyorum” dedi. Vezir: “Anne babama selamlarımı ilet” dedi. Şair: “Ben cehenneme gitmiyorum” dedi. Şair er-Rumî oradan kalkıp evine gitti. Günler sonra evinde yatarken rivayetlere göre 276/889-283/896 veya 284/897 yılında Cemaziyelevvel ayının 28'inde Çarşamba günü öldüğü söylenir. Babü'l-Bustân mezarlığında defnedildi.

Denilir ki doktor onu tedavi etmek için gelip gidiyordu. Fakat yanlışlıkla bazı zehirli ilaçlar vermiştir. “Naftaveyh” adı ile meşhur olmuş İbrahim b. Muhammed b. Arafe el-Ezdî derki: “Şair İbnü'r-Rumî ruhunu verirken gördüm ve ona, bu halin nedir diye sordum. O da şu beyitle bana cevap verdi:

⁹⁰ Kaymak, şeker, badem, fıstıktan yapılan bir yemek çeşitidir.

“Doktor bana yanlış ilaç verdi buna bir çözüm bulamadık

İnsanlar, suçu doktorda arıyorlar oysaki bu da kaderin bir tecellisidir.”

Şair Ebu Osman en-Nacim derki: “Hasta ziyareti için şair İbnü’r-Rumî’nin yanına gittim. Ruhunu teslim etmek üzereydi. Biraz kaldıktan sonra gitmek için ayağa kalktığımda bana şu beyti okudu:

Eba Osman! Sen kavminin en efdalisin. Kavmine karşı çok cömertsin.

Kardeşinden biraz daha istifade et! Zira düşünmüyorum. Bugünden sonra ne onun seni göreceğini ne de senin onu göreceğini.

Zikredilen vezir, Rebiulevvel ayının 10. günü Çarşamba gecesini 291/ Ocak 904 yılında halife el-Muktefi döneminde yaklaşık 30 yaşlarında iken vefat etmiştir. Abdullah b. Hüseyin b. Said derki:

“Vezir ölürken keyifle içki içiyorduk ve üçüncü günü de içmeye devam ettik.

Allah, o cesede rahmet etmesin ve onun varislerine de bereket vermesin.”

Bazılarının bu iki beyitin anlamı hakkında şu iki beyti söylediklerini söylerim.

“Derim ki günahkâr, asi adamın ruhu Allah’ın cehennemine götürülürken

Buradan geçen ölüye Allah rahmet etmesin. Ondan geriye kalanlardan Allah razı olmasın.”

İbn Hallikan: “Bu vezirin Ebu Muhammed el-Hasan adında bir kardeşi vardır. Ebu Muhammed vezir ile babası yaşarken ölmüştür. el-Bessamî derki: (en doğru görüş budur) Ali b. el-Mukallid b. Abdullah b. Kerameti’l-Bevvab’ın hayatı bölümünü Sem‘âni’ye ait bir zeyilde gördüm. Sarayda çalışan Ebu Haris en-Nevfeli dedi ki: el-Kasım b. Abdullah bana çok eziyet ettiği için ondan nefret ediyordum. Kardeşi Hasan ölünce el-Bessamî’nin adına bir şiir yazdım ve okudum.

“Ebu Kasım’a söyleyin bu dünya sana ne acayip şeyler gösterdi.

İyi, güzel olan oğlun öldü kötü, günahkâr olan yaşadı.

Musibetlerden kurtulmadın. Bir oğlunun ölmesi musibet olduğu gibi diğerinin de yaşaması musibettir.”

Bu beyitler kimin yazdığını bilmediğim şu beyitlerle aynı anlamdadır:

“Ebü'l-Kasım'a söyleyin. Ey iki musibet sahibi diye seslenin.

İyi olan oğlun öldü. Kötü olan ise yaşadı.

Kötü olanın yaşaması ölen oğlunun açısı gibidir. İki elinle başına vur.”

İbn Hallikan'ın sözleri bitti.

Bu beyitler, eş-Şeyh Şemsuddin Muhammed ibn es-Sâîğ el-Hanefî'nin eş-Şeyh Cemaluddin Abdurrahman el-İsnevî'yi methettiği şu beyitlere anlamca çok yakındır:

“Ey ölüm büyük bir musibet getirdin, Büyük bir acıyla geldin.

Boş, cahil adamı bıraktın. Yüce adam Abdurrahman'ı götürdün.”

Ben de (İbn Tolun) bu vezirin kendi hattı ile yazdığı şu notlarını gördüm: Allahu Teâlâ Hz. Musa'yı risalet görevi ile görevlendirip onu Firavunun yanına iman etmesi için gönderdiğinde yanına kardeşi Harun'u almasını istedi. Kur'an-ı Kerim ayetlerinden Tâhâ suresinin 31-34. ayetleri yazılı (yükümü hafifletecek, işlerimde bana yardım edecek ailemden kardeşim Harun'u bana vezir kıl) ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in: “Allah, bir devlet başkanına iyilik dilerse unuttuğu şeyi ona hatırlatacak, bir iyilik yapmak istediğinde ona destek olacak, bir kötülük yapmak istediğinde onu bundan alıkoyacak hayırlı, salih bir vezir verir.” hadisi yazılıydı.

Enuşirvan derki: “Kılıçların en iyisi bilemekten yoksun kalamaz, hayvanların en iyisi kırbaçsız kalamaz, en bilgili devlet başkanı da vezirsiz kalamaz.”

Ben de (İbn Tolun) derim ki: Eğer vezirin sadece istişare görevi olsaydı bu kadarı da yeterli olurdu. Çünkü Allahu Teâlâ Âl-i İmran suresinin 109. ayetinde (İşlerinde onlara danış) diye emretmektedir.

es-Salahu's-Safedî der ki, şairin şu sözleri ne güzeldir:

“Başına bir iş geldiğinde arkadaşına danış, velev ki birilerine akıl dahi veriyorsan kendi işinde birilerine danış.

Nasıl ki, göz kendi içindeki kılları görmezse, başka bir göz onun içindeki gözü görür.”

Ben de (İbn Tolun) danışma hakkında şu beyitleri söylerim:

“Başka bir akla danışmadan yeni bir işe sakın kalkışma

Nasıl ki şiir, vezinsiz olmadığı gibi, güneş de yörüngesiz olmaz.”⁹¹

3.3. YAHYA b. HALİD b. el-BERMEKÎ

Yahya, bir gün hilafet sarayından çıkıp evine doğru gitti. Kapısının önünde bir adam gördü. Ona doğru yaklaşınca ona selam verdi. Adam ayağa kalkıp: “Ey Yahya biz sana çok muhtacız, senin eline bakıyoruz. Allah aşkına bize yardımcı ol.” dedi. Bunun üzerine Yahya, kendi evi yakınına ona bir ev yapılmasını, ona her gün 1000 dirhem para verilmesini, kendi yediği yemekten her gün ona da gönderilmesini emretti. Adam bu şekilde bir ay kalıp toplamda otuz bin dirhem para toplayıp gitti. Bu durum Yahya’ya anlatıldı. Yahya: “Allah’a yemin olsun ki eğer adam gitmeyip ömrü boyunca burada kalsaydı ona yaptığım iyiliklerimi kesmezdim” dedi. Bu olay onun iyilikseverliğinden sadece birisidir.

Denilir ki, Yahya hapisteyken oğlu ona: “Ey babacığım elimizdeki o kadar güç, kuvvet ve mal var iken sonumuz böyle mi olacaktı?” deyince Yahya: “Ey yavrum, mazlumun bedduasına kulaklarımızı tıkadık ondandır” dedi.

Yahya, oğlu Cafer’in öldürülmesinden sonra Rakka hapisanesinde 190/ 805 senesinde yaklaşık yetmiş yaşındayken öldü.⁹²

⁹¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 28-29.

⁹² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 30.

3.4. el-FADL b. YAHYA b. HALİD

Babası Yahya gibi cömert, kerim bir adamdı. Said el-Behhalî: “Borç batağına düşmüştüm, onu ödeyecek gücüm yoktu, borç sahipleri beni bırakmadılar. Direk Fadl’ın yanına, içine düştüğüm durumdan şikâyet edip kendisinden yardım istedim. Fadl bana: “İçine düştüğün durumdan Allah seni kurtarsın” dedi. Utanç ve sıkıntıdan yolumu şaşırarak oradan çıktım. Yolda bazı arkadaşlarıma rastladım, üzüntü içerisinde yanlarına oturdum. O esnada hizmetçim koşarak yanıma geldi: “Ey efendim kapımızın önünde bir sürü at ve yanlarında ben Fadl’ın vekiliyim diyen bir adam var” dedi. Hemen kalktım Fadl’ın vekilinin yanına gittim ona selam verdim. Adam bana içerisinde (Bana durumunu anlattığın vakit hemen halife Harun Reşid’in yanına vardım, senin durumunu ona bildirdim. Bunun üzerine halife sana bir milyon dirhem verilmesini emretti. Ben ona: “Ey Efendimiz bunlar onun borcu için peki kendi ailesini ne ile geçindirecek” dedim. Yine sana sekiz bin dirhem daha verilmesini emretti. Ben de sana kendi malımdan iki yüz dirhem ekleyip bir milyon dirheme tamamladım ve bunları sana gönderdim) yazılı bir kâğıt parçasını bana uzattı.”

Fadl b. Yahya, babası ve kardeşleri gibi Harun Reşid’in hapisanesinde 192/807 yılında öldü.⁹³

3.5. CAFER b. YAHYA b. HALİD

Fadl’ın kardeşidir. Aslen Fars kökenlidirler. Cafer, değerli, cömert, fasih, edib, âlim bir kişiliğe sahiptir. Aynı zamanda paraya değer vermeyen, bolca harcayan, nefsine düşkün, şehvet denizinde boğulmuş biriydi. Halife Harun Reşid’e oldukça yakın olmuş, devlet dairesinde babası Yahya ile kardeşi Fadl dâhil hiç kimse onun kadar yükselmemiştir.

Denilir ki, Cafer bir gecede yaklaşık binden fazla davaya bakmıştır ve bunlardan bir tanesine dahi İslam hukukuna aykırı bir hüküm vermemiştir. Babası Yahya, onu ve kardeşini Kadı’l-kudat Ebu Yusuf’un yanında okutmuştur. Cafer ve Fadl kardeşler birbirlerinden daha cömert ve zeki idiler. İshak, Cafer’den rivayet etmiştir: “Halife Harun Reşid hac ibadetini yaparken yanında bizde vardık. Mekke’ye vardığımız zaman bana: Ey İshak bana bir şarkıcı cariye bul dedi, ben de

⁹³ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 32.

onun istediği şeyi buluncaya kadar aradım ve sonunda buldum. Cafer'e istediği cariyeyi bulduğumu söyledim. Cafer, haydi o zaman ne bekliyoruz gidip görelim dedi. Vezir ile birlikte cariyeye sahibinin evine gittik oturduk. Cariye gelip bize şarkı söyledi. Cafer cariyenin güzelliğine ve sesine hayran kaldı. Cariyeyi sahibinden kırk bin dirheme satın almaya sözleşti. Paraları efendisine vermek için getirdiğimiz zaman cariyeye kadın ağlamaya başladı. Cariye, sahibine "Efendim ben sizin yerinizde olsaydım sizi dünya dolusu paraya satmazdım" deyip hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bu duruma çok duygulanan efendisi orada bulunanlara dönerek: "Şahit olun bu kadın bu saatten sonra Allah rızası için hür bir kadındır ben onu azat ettim" dedi. Bu durum karşısında Cafer ve beraberindekiler gitmek için ayağa kalktıklarında baktı ki hizmetçiler beraberinde getirdikleri parayı da topluyorlar. Bunu gören Cafer onlara: "Bu malları nereye götürüyorsunuz, bu malların hepsini cariyeye kadın ile efendisine verin." dedi. O paraların hepsini onlara verip oradan ayrıldılar.

Denilir ki garip, acayip konularda ilim sahibi olan Ebu Alkame es-Sekaff Vezir Cafer'in yanında iken kınkanat böceğinin kendisine doğru geldiğini gören Ebu Alkame: "Siz hiç duymadınız mı kınkanat böceğinin gittiği kimseye bir iyilik gelir diye." Orada bulunanlar bu doğrudur dediler. Bunun üzerine Cafer hizmetçilere dönerek Ebu Alkame'ye bin dirhem verilmesini emretti. Kınkanat böceğini oradan uzaklaştırırlar. Kısa müddet sonra kınkanat böceği tekrar Ebu Alkame'ye doğru gelir. Bunu gören Cafer, hizmetçilerine bin dirhem daha vermesini emreder.

Hafız ez-Zehebî kitabında Cafer'in hayatını anlattığı bölümde Kûfe Camii imamlarından Muhammed b. Abdurrahman el-Haşimi'den rivayet etmiştir: Kurban bayramının 3. günü annemin yanına gittim. Yanında eski, yırtık elbiseli bir kadın vardı. Annem bana "Bu kadını tanıdın mı?" diye sordu. Kadına baktım, kim olduğunu bilemedim. Annem: "Bu kadın Cafer el-Bermekî'nin annesi İyâde'dir" dedi. Bunun üzerine kadına selam verdim ve yakınlık gösterdim. Sonra kadına: "Ey İyâde biraz kendinden bahset bize" dedim. Kadın: "Unutmayın! Size ibret alınacak bir olay anlatacağım dedi ve başladı: "Yine aynı bayram günlerinden böyle bir gündü. Elimin altında, hizmetimde 400 cariyeye vardı ve ben halen oğlum Cafer'in bana iyi davranmadığımı zannediyordum. Şimdi ise sizin bana vereceğiniz iki kuzu derisi dahi beni çok mutlu edecektir. O iki deriden birisini, üzerime giymelik diğerini de altıma yorganlık yapacağım" dedi.

Halife Harun Reşid 187 Safer/ 803 Ocak ayında yaklaşık 37 yaşında Cafer'in idamına karar verdi ve onu köprüye astılar. Onunla birlikte bir grup Bermekîde öldürülmüştür. Cafer ve Bermekîlerin öldürülmesi konusunda farklı şeyler söylenmesine rağmen öldürülme sebepleri tam olarak bilinmemektedir.⁹⁴

3.6. el-HASAN b. SEHL

Vezirin künyesi Ebu-Muhammed'dir. İki makam sahibi aynı zamanda vezir olan el-Fadl b. Sehl'in kardeşidir. Mecusilerin önemli ailelerindedir. Halife Harun Reşid zamanında Müslüman olmuşlardır. Yahya el-Bermekî, Sehl'in iki oğlu Fadl ile Hasan'ı kendi öz oğulları Fadl ile Cafer gibi görüyor, onları kendi oğullarından sayıyordu. Cafer b. Yahya, Fadl b. Sehl'i Harun Reşid'den sonra tahta geçecek oğlu Me'mun ile tanıştırdı ve onları sıkı arkadaş yaptı. Fadl b. Sehl öldürülünceye kadar Me'mun'un yanında kaldı. Me'mun öldürülen Fadl b. Sehl'in yerine kardeşi Hasan b. Sehl'in vezir olmasını emretti. Halife Me'mun ile Vezir Hasan b. Sehl'in samimiyeti oldukça artı. tâki vezirin kızı Boran ile evlenip onunla akraba olmuştur.

Halife Me'mun bu evlilik için 210/825 senesinde Irak'ın Vasit şehrine giderek burada Boran ile evliliğini gerçekleştirir. *el-İktifâ fi Tevârihi'l-Hulefâ* kitabının sahibi şöyle hikâye etmiştir: Halife Me'mun veziri Hasan'ın yaşadığı Vasit şehrine geldi ve konakladı. Boran'ı halifenin olduğu yere getirdiler. Me'mun Boran'ın yanına girerken Boran'ın yanında Reşid'in kızı Hamdune Cafer'in annesi el-Emin'in annesi Zübeyde, Boran gelinin ninesi (vezir Hasan'ın annesi) vardı. Me'mun Boran'ın olduğu salona girince, Boran'ın ninesi en pahalı incilerden 100 tanesini Me'mun'un başına doğru saçtı.

Denilir ki: Me'mun, Boran'ın yanına girince yanına oturup onunla konuştu. İkisinin üzerinde oturacağı altından örülmüş bir hasır yerleştirildi. Bu esnada kızın ninesi küçüklü büyüklü 1 milyon 300 tane cevheri gelinin üzerinden saçtı. Me'mun bu cevherleri hasırın üzerinde görünce dedi ki: Allah şair Ebu Nuvas'a lanet etsin sanki bu mecliste hazır bulunmuş gibi şu şiiri söylemiştir:

“İçkinin üzerindeki büyüklü küçüklü köpükler, altından olan yer, üstü cevherden olan kum tanecikleri gibidir.”

⁹⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 35.

Me'mun yerdeki cevherlerin toplamı Boran'a verilmesini emretti. Me'mun Boran'a dönüp kendisinden ne istediğini sordu. Boran cevap vermedi. Sonra ninesi Boran'a: "Efendin sana ne istediğini söyledi, ne istiyorsan söyle" dedi. Boran: "Halifeden İbrahim b. Mehdi'yi affetmesini ve Cafer'in annesi Zübeyde'nin hacca gönderilmesini istedi. Me'mun bunları kabul etti. Sonra Cafer'in annesi Zübeyde Boran'a incilerden örülmüş bir Emevi elbisesi giydirdi. Bu elbisenin üzerindeki cevherler dünyanın hiçbir yerinde yoktu. Me'mun Hasan b. Sehl'in yanında on yedi gün kaldı. Hasan b. Sehl, on yedi gün boyunca Me'mun ve beraberindekilerin bütün yeme, içme, konaklama v.s. bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Hasan b. Sehl bütün komutanlarına makamlarına göre maaşlarını, binekleri ve çeşitli hediyeler verdi. Toplamda elli milyon dirhem para harcamıştır.

Denilir ki: Hasan b. Sehl nikâh kıyılırken her bir kâğıda bir arazi veya bir memleket ismi yazarak bu kâğıtları saçtı. O kâğıtlardan alan komutanlar içinde ne yazılı ise o komutanın olmuştur.

Denilir ki; Düğünde yakılmak amacıyla getirilen odunların hepsi Hindistan'dan getirilen özel kokulu odunlardır. Düğünde gerçekleşen acayip olaylardan biri de Me'mun zifafa girmek isterken Boran'ın âdette olduğudur. Bunun için şu güzel şiiri söylemiştir:

"Savaşçı karanlıkta elinde mızrağı olduğu halde savaşa gidiyor.

Avını kanatmak istiyor. Avı, kanlar içindeyken kendini kanatmaktan kurtarıyor."

Denilir ki: Hasan b. Sehl kızının düğününde yemeğe dört milyon dinar harcamıştır. Hasan b. Sehl, ölünceye kadar hayatında saygılı bir adam olarak yaşadı. Hasan, yetmiş yaşında 236 Zilkade /851 Mayısında kullandığı ilacı fazla tüketmesinden dolayı Serahs'te ölmüştür.⁹⁵

---

⁹⁵ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 39.

3.7. el-VEZİR HAMİD b. el-ABBAS

Eskiden Fars bölgesinden sorumlu bir yöneticiyken sonradan ona Basra yöneticiliği görevi de verildi. Sonra Halife el-Muktedir'in veziri oldu. Çok zengin olup elinin altında büyük bölümü komutanlardan müteşekkil dört yüz silahlı askeri vardır.

Halife el-Muktedir, İbnü'l-Furat'ın görevden alınmasından sonra 306/918 yılında onu kendi veziri yaptı. Belli bir süre vezirlik görevi yaptı. Bir süre sonra tecrübesiz ve vezirlik bilgisinin az oluşundan başına bazı olumsuz durumlar geldi. En sonunda Bağdat halkı ile arasında bazı münakaşalar cereyan etti. Olayların büyümesi ile Bağdat'tan 40 deve yükü ile kaçmak zorunda kaldı.

Zalim ve sert bir kişiliğe sahip olmakla birlikte aynı zamanda oldukça sabırlı, mert, insanlara çokça ikramda bulunan, her daim evinde üç sofradan fazla sofraya kurulan bir şahsiyet olmuştur. Hatta bazen kırk sofraya kurulduğu da olmuştur.

Vezir Hamid hakkında şöyle bir hikâye anlatılır: Hamid b. Abbas vezir olmadan önce Vasıt şehrinde dinlenmek için bostanına gitti. Yolda ihtiyar bir adam ile yanında ağlayan bir kadın ve küçük bir çocuk gördü. Durumlarını sordu. Ona cevaben: Evlerinin yandığını ve hiçbir şeylerinin kalmadığını söylediler. Hamid bu duruma çok üzüldü yardımcısını çağırdı. Ona sert küfürler söyledikten sonra istirahatinden dönmeden akşama kadar gün içerisinde evlerinin onarılmasını, içindeki eşyaların, giysilerin kısaca her türlü ihtiyacının bitirilmesini istedi. Bunun üzerine yardımcısı hızlıca ustaları getirdi. Ücretlerinin iki katını vererek ikinci vakti gelmeden Hamid'in söylediği bütün işleri bitirdiler. Hamid akşam vakti geri dönünce söylediği şeylerin hepsinin hazır olduğunu gördü. Orada toplanan halk yüksek sesle Hamid'e dua ettiler. Tacir için eve harcanan paradan beş yüz dirhem daha fazla para vermiştir.

Denilir ki, herhangi bir iş için Vasıt şehrine gelen adamın biri parası ile ekmeğe alıp onu sadaka vermek için yolda bir fakirin gelmesini bekledi. Bunu anlayan fırıncı adama: O ekmeği verecek kimseyi bulamayacağını, çünkü buradaki bütün fakirlerin Vezir Hamid'in sorumluluğunda olduğunu söyledi.

Vezer Hamiddeva diye kendisine yapılan zehirli ilaçtan içti ve 312/924 yılında öldü. Allah rahmet eylesin!⁹⁶

3.8. el-VEZİR EBU ALİ MUHAMMED b. ALİ b. MUKLE

Mensub hattının sahibidir. Fars bölgesinin bazı yerleşim bölgelerinde valilik yapmıştır. Uzun bir aradan sonra 316/928 senesinde halife el-Muktedir'e vezir oldu. Sonra el-Muktedir onu yakaladı, mallarına el koydu, çeşitli işkenceler yaptı, iki sene hapse attıktan sonra onu Fars bölgesine sürgün etti.

Sonra Emirü'l-Mü'minîn el-Kahir Billah onu vezir yaptı. Sonra görevden attı. Sonra er-Radi Billah kısa bir müddet vezir yaptıktan sonra görevden aldı. Yakalanmasını müteakip 324/935 senesinde asılmıştır. Radi Billah tarafından bütün mallarına el konuldu. Bundan önce de evi iki defa yakılmıştır. Vezir İbn Mukle'nin başına bu olaylar gelmeden önce Süleyman b. el-Hasan'ın evini yakmıştı. Bazı insanlar Vezir İbn Mukle'nin kapısına şu beyitlerin yazılı olduğu bir mektup bırakmışlardır:

“Bugünlerin güzel geçmesiyle bütün günlerin böyle olacağını zannettin. Kaderin sana bir kötülük getireceğine ihtimal vermedin.

Geceler sana selamet oldu sen ona aldandın. Oysaki sessiz gecelerde şer olur.”

Vezir İbn Mukle'nin yakılan evi İslam medeniyetinin en güzel evlerinden birisiydi. Sarayının hemen altında genişçe bostanı vardır. Bostanın içinde üçgen şeklinde bir alan yapıp üstünü kapatmıştır. Bu alanın içerisine odalar yaptı. Bu odaların her birine yakın ve uzak bölgelerin evcil veya yaban hayvanlarından oluşan çeşitli hayvan türleri besledi. Yabancı kuşlar ile yerli kuşları çiftleştirdi, hayvanları çoğaldı. Bahçenin sağ tarafına tavus kuşu, keklik, ördek gibi uçmayan kuşlarını yerleştirdi. Bahçenin sonuna devekuşu, geyik, deve, yaban eşekleri gibi hayvanları yerleştirdi. Bütün bu bölümlerin birbirlerine açılan kapıları vardır. Vezir İbn Mukle, meclisinde oturur iken bütün hayvanları görebiliyordu.

el-Hemedanî tarih kitabında şunları zikretmiştir: “İbn Mukle, meşhur sarayını Dicle Nehri'ne karşı kurmak istediğinde yaklaşık altmış tane astrologu evin hangi

⁹⁶ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 41.

tarih ve mevsimde yapılması gerektiği için toplamıştır. Bazı şairler bu durum için şu beyitleri söylemişlerdir:

“İbn Mukle’ye söyleyin bekle, acele etme! Sabırlı ol şüphesizki ölüme yaklaştın.

Fazla yorulma, inşa edeceğin yerde çoğu insanların evi vardı. İnşa edeceğin bu evin de yıkılacaktır.”

Denilir ki: “İbn Mukle’ye her hafta beş yüz dinar meyve alınır. Özellikle Cuma namazından sonra kendisi için özel meyveler satın alınır. Cumartesi günlerini genellikle hayvanat bahçesinde geçirirdi.”

Halife Radi Billah onu ikinci kez yakalayınca hapse attı. Onun yerine İbnü’r-Raik’i vezirliğe getirdi. İbnü’r-Raik’in derecesi halifenin yanında arttı. İbnü’r-Raik, İbn Mukle’nin bütün mallarına el koydu. İbnü’r-Raik, İbn Mukle’nin bütün mallarına el koyunca bu durumdan oldukça rahatsızlanan İbn Mukle onu kötülemeye, onu vezirlikten atmaya çalıştı. Bundan haberi olan İbnü’r-Raik, halifeye İbn Mukle’yi kötüleyip elinin kesilmesini istedi. Halife, halka açık bir alanda İbn Mukle’nin elini kesti. Halife Radi Billah sonradan elini kestiğine pişman oldu ve onunla tekrar arkadaş oldu ve gönlünü aldı. İbn Mukle, halifeden ilgi görünce tekrar vezir olmak istedi. Kesilen koluna bir kalem bağladı. Eski yazdığı güzel hattını tekrar yazmaya başladı. Onun tekrar yazı yazmaya başladığını öğrenen halife, ölüm yılı olan 328/939 senesine kadar ona yemek verilmesini yasakladı. Vezir İbn Mukle, 292/904 yılında doğmuştur.

Zehebî, vezirin hayatını anlattığı bölümde es-Sûlî’nin şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Vezir el-Kasım b. Ubeydillah’ın ölümünden sonra İbn Mukle gibi güzel davranışlara sahip, konuşması düzgün, beliğ, fasih, kinayeli, yazması güzel, kalemi güçlü, halifelerin kalbini çabuk kazanabilen bir vezir görmedim” demiştir.

İrab, lügat ve edebiyatta geniş bilgilere sahip olmuştur. Bazı arkadaşlarına şöyle yazmıştır:

“Dostun, dostuna mektup yazıp halini sorması yasaklandı mı? Bildirin bana yoksa kâğıt mı pahalandı?

Durumun nasıldır deselerdi ne olurdu sanki. Başımıza büyük bir musibet gelmiş.

Zor gününde seni sorandır senin dostun. Oysaki mutlu günlerinde herkes seni sorar.

Farzet ki dostum değil düşmanımsın. Oysaki bazen hısım olanlar da hısımlarına merhamet eder.”

Ölünceye kadar sıkıntıları bitmedi. Allah rahmet eylesin.⁹⁷

3.9. el-VEZİR MUHAMMED b. BAKİYYE b. ALİ NASİRÜDDEVLE EBU'T-TAHİR

Muizzuddevle'nin oğlu tarafından seçilmesi ile İzzüddeve'nin veziri olmuştur. Cömert devlet adamlarındandır. Aslen Bağdat'a bağlı Evana ahalisindedir. 372/972 yılında vezir oldu. Vezir oluncaya kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. Babası bir çiftçi iken vezirlik makamına erdi.

el-Muti' lillah'ın veziri oldu. Halife, vezirin “Nasîrüddevle” lakabı varken ona “en-Nasuh” diye ikinci lakabı vermiştir. Bu şekilde iki lakabı olmuştur. Vezirin Arapçası zayıf olmasına karşın, çalışkanlığı ve ileri görüşlüğü bu eksikliğini kapatmıştır. İnsanlara yardım etme konusunda oldukça cömert olmuştur. Hayatı bolluk içerisinde geçirmiş, kendi nefsi için çok para harcamıştır. 366/976 senesinde Irak'ın Vasıt şehrinde tutsak edildi ve sonra iki gözü çıkarıldı. İzzuddevle ile Adududdevle rekabetinde İzzuddevle'nin yanında yer almıştır. İzzuddevle öldürülünce hükümdarlığı ele geçiren Adududdevle, veziri öldürdü.

Denilir ki: “Vezir, fillerin ayakları altına atıldı. Sonra Adududdevle'nin inşa ettiği Bimaristan kapısında asıldı.” Yine denilir ki: “Vezir iken yirmi günde yirmi bin elbiseyi hediye olarak vermiştir.” Bazıları derki: “Bir gece, meclisinde içki içerken kendisine hediye olarak getirilen elbiselerden yüz tanesini meclisinde bulunanlara verdiğini görmüşlerdir.”

Vezir yaklaşık elli küsur sene yaşamıştır. Şair Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ömer el-Enbarî vezirin ölümünden dolayı şu mersiye yazmıştır:

“Hayatın da ölümün de yücedir. Hiç şüphe yok ki, sen mucizelerden birisin.

İnsanlar senin etrafında dururken sanki senin ikram davetine gelmişlerdir.

Sanki sen onların arasında bir hatip, onlar da namaza durmuşlar.

⁹⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 44.

Öldükten sonra yerin altı azametinden ötürü seni taşıyamadı.

Havanın tozundan sana kefen, yer üstünde havadan sana mezar yaptılar.

Azametinin büyüklüğünden dolayı güvenilir kişiler başında beklediler.

Asıldığın ağaçtan başka iyiliğe dokunan, onu öpen bir ağaç görmedim.”

Adududdevle ölünceye kadar veziri çarmıhtan indirmediler. Bu şiir Adududdevle’ye ulaştınca Adududdevle: “O şiiri söyleyeni bana getirin” dedi. Bunun üzerine şair, es-Sahib İsmail b. Abbad’ın yanına kaçtı. Sahib’in yanına kaçınca Sahib ona: “Bana kasideni oku” dedi. Kasidenin son beyitlerine doğru ayağa kaktı şairin alnından öptü. Sonra onu Adududdevle’ye teslim ettirdi. Şair Adududdevle’nin huzuruna getirilirken Adududdevle ona: “Seni düşmanımı methetmeye götüren sebep nedir? dedi. Şair: “Onun bana yaptığı iyilikler, cömertliklerdir. Ölümünden dolayı kalbimde derin üzüntü duydum” dedi. Aduddevle ona: “Önümüzü aydınlatan mumlarla ilgili bir şiir hatırlıyor musun?” dedi. Şair:

“Mumların çıkardığı ateşten ışık, sankiok başındaki demîrlere benzer.

Senden korkan düşmanlarının parmaklarına benziyor, korkudan titriyorlar ve senden af diliyorlar.

Adududdevle, söylediği bu şiir üzerine şaire bir miktar para ile at vermiştir.”⁹⁸

3.10. VEZİR İSMAİL b. ABBÂD b. ABBÂS es-SÂHİB EBÜ’L-KÂSİM

Müeyyidü’ d-devle’nin veziridir. Aslen Talakan ahalisindedir.⁹⁹ Cömertlikte, iyilik yapmada asrının ender şahsiyetlerindedir. Edebiyat ilmini Vezir Ebu’l-Fadl b. el-Amid ile Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Faris’ten almıştır. Vezir İsmail Sahib lakabını kullanan ilk kişidir. Vezir, Müeyyidü’ d-devle’nin küçüklükten beri arkadaşı olduğundan ötürü “Sahib” diye isimlendirilmiştir. Üstaz Ebu Said er-Rustumî vezir için şu şiiri söylemiştir:

“Vezirlik makamı isnadı sağlam bir şekilde babadan oğla geçmiştir.

Abbad, Abbas’tan İsmail de babası Abbad’tan vezirlik rivayetini almıştır.”

⁹⁸ İbn Tolun, *İnbâü’l-Ümerâ*, s. 47.

⁹⁹ Bkz. s. 49.

Büveyhî Müeyyidü'd-devle 373/983 yılında Cürcan'da vefat edince yerine geçen kardeşi Fahruddevle Ebu'l-Hasan vezirin görevine devam etmesini istedi. İbn Zülkifayeteyn ile es-Sahib İbn İbad arasında birbirlerini çekememezlik ortaya çıktı. Bu münakaşa sonucunda Vezir İbn İbad vezirlik görevinden azledildi. Sonradan tekrar vezir oldu. Bu görevde on sekiz yıl kaldı. Savaşlara katıldı, yaklaşık elli kaleyi fethetti. Bu kaleleri Fahruddevle'ye teslim etti. Bu kalelerden toplamda on kale Fahruddevle'nin babasının elinde kalmamıştır.

Vezir İbn İbad, aynı zamanda farklı ilimlere vakıf bir ilim adamıydı. Taşındığı bu özelliği ile onun benzeri bir vezir yoktur. Kendisi, çeşitli ilimlerde telifatları, meşhur divanı, hadis ilim meclislerinde ders veren, edebi kişiliğe, envai güzel sıfatlara sahip ilim adamı sıfatlarını barındıran Büveyhoğulları devletinin en önemli vezirlerindendir.

Bir rivayete göre İstahr şehrinde, diğer rivayete göre 326/937 yılında Talakan'da doğmuştur. Talakan Kazvin (Hazar denizi) bölgesinin köylerindendir. Bu Talakan Horasan'daki Talakan değildir. Vezir Sahib 385/995 senesinin Receb/Ağustos ayında bir Cuma günü vefat etmiştir. Aşağıdaki beyitler Vezir Sahib'in en güzel beyitlerindendir:

“Peçesini açınca sanki sabah oluyor. Tebessümü sanki bir gülün açılmasına benzer.

Yüzü ve vücudunun güzelliği göreni sarhoş ediyor.

Sabahın sabahının sabahı gibi alın, dudaklar ve beyaz dişler...”

Yine başka şiirinde:

“İncecik bardak, tertemiz saf içki ikisi birbirinin aynısı, birbirinden ayrılmıyor.

Sanki bardak var içki yok, sanki içki var bardak yok.”

Dönemin şairlerinden bazıları onu methetmişlerdir. Özellikle meşhur şair Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. el-Hâzin, onu şöyle methetmiştir:

“Görüşlerin, fikirlerin güzel olduğu gibi çok güzel bir kalbin var.

Ben de seni sevmekten hasta oldum. Bu büyük gözler seni sevdi.”

Vezir Sahib İbn İbad'ın lakabı Kâfiye'l-Küffât'tır (güçlülerin en güçlüsü). Vezir Sahib Rey şehrinde vefat etti. Cenazesi İsfahan'a götürülüp orada defnedildi. Vefatı esnasında Rey şehrinin ahalisi o gün dükkânlarını kapattılar. İnsanlar vezirin sarayının önünde toplandılar. Halife Fahruddevle ile diğer devlet adamları da geldiler. Cenazesi taşınırken insanlar üzüntüden bağırmaya, yeri öpmeye başladılar. Halife Fahruddevle İbn Büveyh cenazesinin önünden ona eşlik etmiştir.¹⁰⁰

3.11. el-VEZİRÜ'L-EFDAL b. BEDR el-CEMÂLÎ

Mısır'daki el-Müsta'îf el-Alevi'nin veziridir. İbn Şahin orduları komutanı olarak bilinir. Vezirlikte yüce bir makama ulaştı. Ondan önce hiç kimsenin sahip olmadığı servete sahip olmuştur. Şuan Mısır'daki Rahbeti'l-Herrub'ta bulunan evi mısır melikinın eviydi. Mısır ile Kahire arasında Bâtınilerden iki kişinin üzerine atılması ile onu öldürmüşlerdir. 515/1121 yılında öldürüldüğünde yanında altın ve paradan büyük sermaye vardı.

Vezir İbn Bedr el-Cemâlî öldürüldüğünde geride beş yüz milyon altın dinar, iki yüz elli kilo gümüş para, yetmiş beş bin adet ipek elbise, otuz okka altın, her çivi dört yüz gr altın toplamda yüz altından çivi, kendisine has beş yüz sandık elbise, kadınlarına ait iki sandık altın, sayısız köleler, atlar, koyunlar, inekler, (ineklerinden sattığı sütlerin yıllık parasal değeri ottuz bin dinardı.) kokular ve bunların dışında Allah'tan başka kimsenin bilemediği daha nice mal bırakmıştır. Ölümünden sonra mallarının tamamı halifeye gönderildi.¹⁰¹

3.12. el-VEZİRÜ'L-MUHELLEBÎ

Gerçek adı Ebu Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. Abdullah'tır. Muizzuddevle İbn Buveyh'in veziridir. Cimriliği ile meşhur olmuş, tuttuğunu koparan, sabırlı yüce bir şahsiyettir. Muizzuddevle ile tanışmadan önce çok fakir bir hayat yaşamıştır. Bir keresinde arkadaşı ile birlikte yolculuğa çıktı. Bu yolculukta canı et istedi. Ancak onu alacak parası da yoktu. Bunun üzerine şu beyitleri söyledi:

“Ölümü satan yok mudur ki, onu satın alayım. Böyle yaşamda hiçbir hayır yoktur.

Tadı tatlı bir hayat yok mudur ki, beni bu çirkin hayattan kurtarsın.

¹⁰⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 51.

¹⁰¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 53.

Her ne zaman bir mezarlık görürsem! O mezarlığın içinde olmayı arzularım.

Allah rahmet eylesin o kimseye ki dostuna yardımcı ola.”

Bu beyitleri işiten dostu hemen kalktı, iki gömleğinden birisini satıp onunla et aldı, pişirdi ve ona yedirdi. Bu durumun üzerinden bayağı zaman geçtikten sonra Bağdat'ta Muizzuddevle'nin veziri oldu. Uzun bir zaman geçtikten sonra bir gömleğini satıp ona et alan arkadaşının ekonomik durumu kötüleşti ve çaresiz kaldı. Bunun özerine yıllar önce yardım ettiği dostunun kapısına gitti. İçeri girdiğinde yıllar önce fakir olan dostunu vezir makamında otururken gördü ve ona bir kâğıt parçası üzerine yazılmış bir not gönderdi:

“Kurban olduğum vezire söyleyin. Unuttuğu şeyi hatırlaması için ona bir kâğıt yazdım.

Hayat sıkıntısından ölümü satan yok mudur ki, onu satın alayım dediği günleri hatırlamıyor musun?”

Vezir, kâğıtta yazılanları okuyunca eski günlerini ve o dostunu hatırladı. İyilik duyguları kabardı. Kendisine o gün o iyiliği yapan dostunun iyiliğine karşılık ona yedi yüz dirhem para verdi. Kâğıdın arkasına: “Mallarını Allah yolunda sarf edenlerinin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir.” mealindeki Bakara suresinin 261. ayetini yazıp yolladı. Yine ona çeşitli hediyeler ile geçimini sağlayabileceği bir iş verdi. Vezir el-Muhellebî yaklaşık 350/ 961 senesinde vefat etmiştir.¹⁰²

3.13. VEZİR İBN HUBEYRE

Asıl ismi Avnuddin Yahya b. Muhammed Ebu İbn Muzaffer'dir. Abbasi halifelerinden el-Muktedi'nin veziridir. Vezir İbn Hubeyre halifeye son derece sadık kalmış, hizmetinde bir eksiklik, zafiyet bırakmamıştır. Halife Muktefi bu özelliklerinden dolayı onun için “Abbasilere onun gibi bir vezir gelmemiştir.” demiştir.

Vezir İbn Hubeyre, hayatında karşılaştığı bir olayı şöyle anlatmıştır: “Vezir olmadan önce elim bayağı sıkışık, hayatım yokluk içerisinde geçiyordu. Hatta bazen günlerce yemek bulamadığım olmuştur. Bu durumumu gören bazı dostlarım bana

¹⁰² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 55.

Şeyh el-Kerhî¹⁰³ olarak bilinen zatın kabrinin yanına gidip orada kendisine yardımcı olması için Allah'a dua etmesini tavsiye ettiler. Ben de bu tavsiyeleri dinleyip abdest alarak şeyhin kabrine gittim. Kabrinin yanında iki rekât namaz kılarak Allah'a dua ettim. Sonra Bağdat'a geri döndüm. Bağdat'ta öylesine dolaşırken eski, terk edilmiş görüntüye sahip bir mescide rastladım. Namaz kılmak için içeri girdiğimde hasırın üstüne uzanmış hasta bir adam gördüm. Adamın başının yakınına oturup onunla konuşmaya çalıştım. Aç olduğunu tahmin ederek canının ne istediğini sordum. Ayva istediğini söyledi. Hiç param olmadığı halde adamın istediği şeyi getirmek için dışarı çıktım. Orada bulunan bir bakkala girdim. Tek sermayem olan üzerimdeki gömleğe karşılık iki elma ile bir ayva alıp adama götürdüm. Adam ayvayı huzur içerisinde yedikten sonra bana kapıyı işaret ederek kapatmamı istedi. Üzerinde yattığı hasırı kaldırıp orayı kazmamı istedi. Kazmaya başladım. Biraz kazdıktan sonra az derinlikte bir kupa buldum. Onu çıkarıp baktığımda içerisinde beş yüz dinar olan altından bir kupa olduğunu gördüm. Sonra adam bana dönüp "Al bunları bunlar senin hakkın" dedi. Ben de kupayı alıp adama "Bunları bırakacağın bir varisin yok mu?" dedim. Adam sadece Muhammed isminde bir kardeşi olduğunu, uzun zamandan beri görmediğini, ölüm haberini aldığını söyledi. Daha sonra adama ismini sordum. İsmi Abdullah kendisinin Rusafeli (Bağdat'a yakın bir yer) olduğunu söyledi. Ne hikmettir ki, ben adamla konuşurken adam öldü. Hiç kimsesi olmayan adamı kendi imkânlarımla yıkama, kefenleme ve namaz işlemlerini bitirip oraya gömdüm.

Daha sonra Bağdat'a dönmek için Dicle nehri üzerinde bulunan kayıklardan birine yönelmek üzereyken kayığı eski, kıyafeti yırtık olan bir kayıkçı bana doğru "Ey efendim buraya gel" diye seslendi. Adamın yanına gelip kayığına bindiğimde kayıkçının camide karşılaştığım adama ne kadar çok benzediğini gördüm. Kayıkçıya ismin nedir, nerelisin ve durumun nasıl diye sordum. Kayıkçı isminin Muhammed ve Rusafeli olduğunu büyük bir aileye bakmakla mükellef olduğu, durumunun da son derece kötü olduğunu söyledi. Ben ona "Sana yardımcı olacak kimsen yok mu?" diye sordum. Kayıkçı, Abdullah isminde bir kardeşi olduğunu, uzun zamandan beri onu görmediğini ve onun ne durumda olduğunu bilmediğini söyledi. Bunun üzerine kayıkçıya eteğini uzatmasını istedim. Uzattığı eteğine altınları koydum. Eteğinde altınları gören adam şaşırılmış bir halde iken ona kardeşi ile aramda geçen olayı

¹⁰³ Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire, Daru'l-Hadis, 2006, c. 8, s. 86-90.

anlattım. Duygularan kayıkçı altınlardan yarısını bana verme isteğinde ısrar ettiyse de Allah adına yemin ederek kabul etmedim. Olaydan çok sonra halifenin evine çıkıp, başımdan geçenleri bir kâğıda yazdım. Halife beni Beytülmalın sorumlu olarak görevlendirdi. Daha sonra çeşitli görevlerde bulunup en sonunda vezir oldum.” Halife Muktefi 555/1160 yılında ölmüştür.¹⁰⁴

3.14. VEZİR EBU FEREC YAKUB İBN KİLLİS

Fatmi Halifesi el-Aziz ibnu'l-Muiz'in veziridir. Vezir İbn Killis, parası ve malı çok olan çalışkan, aktif bir kişiliğe sahiptir. Sahip olduğu özellikleri saymakla bitmeyen bir şahsiyettir. Aslen Yahudi olup çeşitli hile, plan, projeler kurmada üstün birzekâyaya sahip olmuştur. Şam bölgesine gelmiş Remle'ye yerleşip oranın ahalisinden biri olmuştur. Orada ticaretle uğraşmış ve zengin olmuştur. Sonra Mısır'a kaçmıştır. Burada Kafuru'l-İhşidi ile tanışmıştır. Kâfur onun hile, plan kurmada üstün bir zekâyaya sahip olduğunu anlamış ve onun için eğer Müslüman olsaydı tam da vezir olabilecek adamdır demiştir. İbn Killis, vezir olmak isteyip Müslüman oluncabunları duyan dönemin veziri onu öldürmek istemiştir. Bunun üzerine İbn Killis Mağrib'e (Kuzeybatı Afrika'ya) kaçır. Burada Muiz ile tanışır ve onunla birlikte Mısır'a geri döner. İbn Killis vezir olma emelinden vaz geçmez, taki Aziz İbn Muiz'in veziri olur. Burada üstün yetkilere sahip olur.

Vezir İbn Killis ölümüne yakın bir dönemde hastalanınca Halife el-Aziz onu ziyaret etmiş, vefat edince ölümüne çok üzölmüş, cenaze töreni ve defin işlemlerinde hazır bulunmuştur. Cenaze namazını kıldırıp kendi elleri ile mezara koymuştur. Vezirini kaybetmenin duyduğu üzüntüden dolayı günlerce dükkânların kapalı tutulması emrini vermiştir. Vezir İbn Killis, görev yaptığı yerde yani vezirler sarayında defnedilmiştir. Burası daha sonradan Sultan Baybars'ın tekkesi olmuştur.

Vezir İbn Killis, Halife el-Aziz'den yıllık yüz bin dinar maaş alıyordu. Vefat ederken geride dört binköle ve sekiz yüz cariye ile dört yüz dinar değerinde zinet eşyası bırakmıştır. Vezir vefat ederken tüccarların onda kalan on beş bin dinar borcunu Halife el-Aziz ödemiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 56-57.

¹⁰⁵ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 58-59.

3.15. VEZİR MÜEYYİDÜ'D-DİN et-TUĞRÂÎ

Tam adı el-'Amîd Fahru'l-Kuttâb Ebu İsmail el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed b. Abdussamed el-İsbahânî'dir. Yaptığı işten dolayı et-Tuğrâî olarak bilinir ve isimlendirilir. Tuğra kelimesi, mektup ve diğer resmi yazışmalarda metin bölümünden önce bismelenin üstünde melik veya halifenin sıfat veya lakabının kalın mürekkeple yazıldığı kısımdır. Başlık anlamında kullanılan Arapça olmayan bir kelimedir.

Ebu'l-Berekat İbnü'l-Mustevfî *Erbil Tarihi* adlı eserinde et-Tuğrâî hakkında Erbil şehrinde vezir olduğunu söyler.

el-İmadu'l-Katib Selçuklu devletini anlattığı *Nusretu'l-Fetre ve Usretu'l-Katre* adlı eserinde et-Tuğrâî hakkında şunları yazmıştır:

“et-Tuğrâî bir ilim adamı olması hasebiyle Ustaz (Hoca) ile sıfatlandırılmıştır. Musul'da Selçuklu devleti sultanlarından Sultan Mesud'un veziridir. Sultan Mesud ile kardeşi Sultan Mahmud arasında çıkan antlaşmazlık neticesinde iki kardeş arasında Hemedan ve Rey şehirleri yakınlarında savaş yapılır. Savaşı Sultan Mahmud kazanır. Bu neticeden Sultan Mesud'un hoca olan veziri de olumsuz etkilenir. Sultan Mahmud'un veziri, hocanın Allah'a inancı olmayan bir adam olduğu iftirasını atar. Ona bu iftirayı atanlar onun böyle olmadığını, üstün meziyetlere sahip birisi olduğunu bile bile öldürülmesine karar kıldılar. Sultanlar arasında gerçekleşen savaştan yaklaşık bir yıl sonra 514/1120 yılında hocayı öldürdüler. Hocanın aşağıda zikredilen şiirinden kendisinin elli yedi yaşında olduğu ve bu yaşta bir oğlunun olduğu anlaşılacaktır:

“İlerlemiş yaşımdayken bana verilen bu çocuk gözümün nuru oldu lakin bu yaşta düşüncelerimi arttırdı.

Eğer bir taşın üstünden elli yedi sene geçse, bu taş nasıl tesir ettiği ortaya çıkar.”¹⁰⁶

Bu şiirden de anlaşılacağı üzere vezir öldürülürken yaşının altmış veya altmışın üstündeymiş. Vezir, kendisine ait divanı olan, döneminin düz yazı ve şiir alanında en yetkin şahsiyetidir. “Lamiyetu'l-Acem” ismi ile bilinen kasidesi

¹⁰⁶ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 61.

şiiirlerinin en güzelidir. Ayrıca o, üstün özellikleriyle güzel ahlaka, sadık bir kişiliğe sahip olmuştur.

Tarihçi İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih* adlı eserinde vezir et-Tuğrâî hakkında şunları zikreder: “Bir yıl bir ay vezirlik yapmıştır. Güzel bir yazıya sahiptir. Kimya ilimlerine aşırı ilgisi olmuş ve bu alanda çeşitli eserler telif etmiştir. İnsanlar bu eserleri elde etmek için hesaplanamayacak kadar para vermişlerdir. *Mefatihü'r-Rahme ve Mesabihu'l-Hikme, Camiu'l-Esrar, Terakibu'l-Envar, Risaletu zati'l-Fevaid* ve kimya ilminin varlığını ispat ettiği *Hakaiku'l-İstişhadat* Vezirin telif ettiği eserlerden bazılarıdır.¹⁰⁷

Şems b. Said, et-Tuğrâî hakkında şunları zikretmiştir:

“Sultan Mesud'un kardeşi Sultan Mahmud-et-Tuğrâî'yi öldürmek istediğinde askerlere, veziri ağaca sıkı bir şekilde bağlamalarını emreder. Askerleri, karşısına okları ellerinde hazır bir şekilde beklettirir. et-Tuğrâî'nin haberi olmadan söyleyeceği şeyi kendisine bildirmesi için ağacın arkasına bir adam yerleştirir. Sultan okçulara vurma emri vermek üzere iken et-Tuğrâî okçulara hitaben şu beyitleri söyler:

“Oklarımı bana doğru tutan okçulara diyorum ki ölüm etrafımı sardı

Ölüm saniyeler içinde beni ve kalbimi vuracak, kalp ölüm korkusundan şiddetle titriyor

Vallahi, eğer kalbime bakarsanız içinde muhabbet ve sevginin mekânından başka bir şeyi göremezsiniz.

Eğer kalbimde sevginin mekânı ve muhabbetin şifrelerinden başka bir şey olsaydı onu kolayca verirdim.”

Ağacın arkasında duran adam duyduğu bu şiiri sultana bildirince sultan duygulandı ve onuserbest bıraktı. Daha sonradan o, Sultan Mahmud'un veziri tarafından katledildi.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 62.

¹⁰⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 63.

3.16. “KATİBU’L-EZANAN”109 DİYE BİLİNE İBRAHİM el-VEZİRÜ’S-SAHİB ŞEMSÜDDİN

Mısır diyarı veziridir. Melik Zahir Berkuk’un hizmetinde divanına bakması için görevlendirilmiştir. ez-Zahir, melik olunca onu vezirlik makamına getirdi. Vezirlik makamındayken ihtişamı sevmemiş, normal insanlar gibi bir hayat yaşamış, sözü oldukça geçerli bir kişi olup devlet işlerini en güzel şekilde yürütmüştür.

Vezirlik görevine geldiğinde devlet hazinesinde önemli sayılabilecek miktarda mal ve para yoktu. Vezir, göreve gelmeden önce devlet arazileri ucuz bir ücret karşılığında halka peşkeş çekilmişti. Göreve başlaması ile birlikte bu şekilde olan toprakları onlardan geri aldı ve o mallara devlet adına el koydu. Devleti eski usul ile idare etti. Bu uygulamalarını gören devlet adamları ile sıradan halk ondan korkmaya başladılar. Devletin bütün gıda stoklarını yeniledi. Vezir İbn Eznan öldüğünde devletin hazinesinde bir milyon dirhem gümüş, üç yüz altmış bin ton tahıl, otuz altı bin adet koyun, yüz bin tavuk ile kaz, bin teneke yağ ile değeri yüz bin dinar olan dört yüz teneke gül suyu vardı.

Bu saydıklarımızın dışında Kadi’l-Kudat Bedreddin Muhammed Aynî (ö. 855/1451)’nin şöyle yazdığını gördüm (İbn Tolun): “İbn Karvine’den (ö.768/1366) sonra onun gibi iyi bir idareci, bilgili ve yüce bir vezir görmedim. Ancak Vezir İbn Eznan, sahip olduğu meziyetleri ile onu geçmiştir. Vezir olduktan sonra devlet idaresine getirdiği kriterlerden, zengin kimseler ile valilerin yetkilerini kısıtısından dolayı Kıptilerden hiç kimse onun vezirliğine rıza göstermediler.”¹¹⁰

Vezir İbn Eznan, mala mülke aşırı muhabbeti olan el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’a fazla güvenememiştir. el-Melikü’z-Zâhir, o dönemin örfüne muhalif olmasına karşın vezirin aşırı cömert özelliğine sahip devlet adamlığı kişiliğini suiistimal ederek vezire verdiği toprak parçalarına karşılık ondan para almıştır.

¹⁰⁹ Kaynaklarda kelimenin farklı kullanımları mevcuttur. “Erlan” şeklinde geçen kaynaklarla ilgili bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler Döneminde Vezirlik*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2009, s. 250; “Ernan” şeklinde geçen kaynaklarla ilgili Bk. Ebü’l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâü’l-Ğumr bi Enbai’l-Umr*, thk. Hasan Habeşî, Mısır, Lecne İhyau’t-Turas el-İslamî, 1969, c. 1, s. 338.

¹¹⁰ İbn Tolun’un Muhammed Aynî’den rivayet ettiği metin söz konusu kaynaklar arasında bulunamadı. Ancak metnin aynısı İbn Tağriberdî’nin eserinde Muhammed aynî Makrizî’yi kaynak göstererek rivayet etmiştir. Detaylı bilgi için bk. ebü’l-Mehâsin Cemalüddin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî ez-Zâhirî, *el-Menhelü’s-safi ve’l-müstevfi ba’de’l-vafi*, thk. Muhammed Muhammed Emin, el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l-Amme lil-küttab, 1993, c.1, s. 76.

Dönemin vezir ve devlet adamları Vezir İbn Eznan'dan daha zengin olmalarına karşın sultanın huzuruna çıkıp yokluk içerisinde buldukları, kendilerine daha fazla toprak ve mal vermeleri konusunda şikâyetle bulunmuşlardır. Sultan onları dinledikten sonra zengin olduklarını bildiği halde kendilerine rızıklarının artırılması için Allah'a dua edeceğini söylemiştir. Bu da o dönemde gerçekleşen ilginç olaylardandır.

Vezir es-Sahib Şemseddin, 789/1387 yılının Şaban/Ağustos-Eylül ayında bir Salı gecesini Kahire'de vefat etmiştir. Bazıları onun aslen Bermekîlerden olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu görüş yanlıştır. Şeyh Takiyuddin el-Makrizî (ö.845/1442) şunları söylemiştir: "Aslında o Mısır Hıristiyanlarından ve sonradan Müslüman olmuştur. Vezir oluncaya kadar çeşitli emirlerin divanında çalışmıştır. Şu yaşadığımız asra kadar Kadi'l-Kudat Şemsuddin İbn Hallikan dışında Bermekîlerden hiç kimse kalmamıştır.

(Buradan itibaren İbn Hallikan'dan bahseder.) Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir b. Hallikan b. Bavek b. Şakel b. Hüseyin b. Malik b. Cafer b. Yahya b. Halid b. Bermekî. İmamı'l-Allame Ebu'l-Abbas, Şafii mezhebine mensub, aslen Belhlî, doğumu Erbil, ikame ve ölümü Dımaşk, Dımaşk şehrinin Başkadısı ve en büyük âlimi ve tarihçisidir.

708/1308 yılının Rebiu'l-ahir/ Eylül-Ekim ayının bir Perşembe günü dünyaya gelmiştir. Annesi Ebu Hanife'nin arkadaşı Halef b. Eyyub'un neslindedir. Erbil'de büyüdü, Musul'da fakih oldu. Gençliğinde Dımaşk'a gitti. Orada bir süre kaldıktan sonra Mısır'a geçti. Orada bütün ilimlere vakıf olmuştur. Dini ilimlerde ilmini genişletmiş, çeşitli medreselerde ders vermiş, fetva vermiştir. 666/1267 yılının Zilhicce ayında Kahire'den gelen emir ile Dımaşk kadısı olmuştur. Mısır'dan Dımaşk'a dönünce burada yaklaşık on yıl ikame ettikten sonra tekrar Kahire'ye döndü. Burada yaklaşık yedi sene kaldı. Kahire kadısı Bedreddin es-Sincarî'nin yerine kadılık yaptı. Burada çeşitli eserler telif ettikten sonra tekrar Dımaşk'a Kadı olarak geri döndü. Kahire'den Dımaşk'a gelirken Dımaşk valisi Emir İzzuddin Ebdemur ile şehrin ileri gelenlerinden bir grubun şehrin dışında onu karşılamaya gitmişlerdir. Ünlü şair er-Reşid el-Farikî onun gelişini şu beyitlerle dile getirmiştir:

“Görüşüme göre bütün insanlar birbirlerine benzer. Mısır’ın Yusuf’u olduğu gibi sen de Şam’ın Yusuf’usun.

Her birinizin şiddetli yedi yılı vardır. Bundan sonra bir yıl vardır ki, o yılda insanlara yağmur yağar.”

Şair bu beyitte İbn Hallikan’ın Dımaşk Başkadılığı görevinden ayrılışı ile Mısır’da kaldığı yedi ayrılık yılını kastetmektedir. Sonra Şam Kadılığı görevini bıraktı. Evine çekildi. 681/1282 yılının Receb/Ekim-Kasım ayında bir Cumartesi günü Dımaşk’taki Necibiyye medresesinde vefat etti. Dımaşk’ın içinde bulunan Kasyûn dağına defnedilmiştir.

Tarihçi, edebiyatçı olan İbn Hallikan, çok fazilet sahibi dört dörtlük bir şahsiyettir. Çeşitli alanlarda meşhur olmuş hocaların hayatlarını kısaca konu edinen *Vefeyâtu’l-A’yân* adlı tarih kitabı vardır. Çok cömert, dönemin ünlü şairleri tarafından ünlü kasidelerde methedilmiş ve onu meth eden şairlere çeşitli hediyeler verilmiştir.

el-Hafız Ebu Muhammed el-Birzâlî *el-Müktefa fi’t-Tarihi ve Mu’cemu Şuyuhihi ve Semaatihi* adlı eserinde İbn Hallikan için şunları zikretmiştir: “İbn Hallikan, *Sahih-i Buharî*’yi İbnü’l-Cumezî’den o da Ebu’l-Vakt’tan o da el-Mukerrem es-Sufi’den işitmiştir. İbn Hallikan ilmi icazetini Müeyyeddin et-Tusî ile bir grup Nişaburlu ulemâdan almıştır. Özellikle sarf-nahiv alanında oldukça bilgiliydi. O dönem itibari ile ünlü şair el-Mütenebbi’nin divanını onun kadar bilen birisi olmamıştır.”

İlim meclisindeki sohbetleri özellikle insanların aciz kaldığı konularda oldukça verimli olmuştur. Şihab Mahmud (ö.725/1324) tarih kitabında şunları zikretmiştir: “Onun ilminden istifade etmek için onun sohbetinde çok bulundum.” demiştir. Şiirlerinden bazıları şunlardır:

“Ey mahalle komşusu ne zaman döneceksin. Aşkın sarhoşu belki sarhoşluktan uyanır.

Dünyada senin yakınlığımı kazanırsam aşkın bana yaptığı sıkıntılar yok olur.

Ya rabbi kulun günahlarını gizler. Sen gözüken günahlarını gizle.

Günahlarına şefahtçi kimse olmadı halde sana geldi. İhtiyarlığının hatırına sen onu bağışla.”¹¹¹

3.17. “İBN ZÜN BÛR” DİYE MEŞHUR OLAN ABDULLAH b. AHMED b. İBRAHİM el-VEZİRÜ’S-SAHİB İLMUDDİN İBN TACUDDİN

Mısır Kıptilerinden olup Mısır diyarı vezirlerindedir. Kendisine Vezirliğin yanında ordu komutanlığı ve Nâzırü’l-Has¹¹² görevleri verildi. Kendisinden önce hiçbir vezire bu şekilde üç görev birlikte verilmemiştir.

Ben de (İbn Tolun) derim ki: “Ondan sonra gelen vezirlere de aynı anda birden fazla görev verilmemiştir. Sa’deddin b. Gurab, es-Sahib Bedreddin Hasan b. Nasrullah el-Fuvvî, Cemaluddin Yusuf el-Bîrî gibi şahsiyetlere birden fazla görev verilmiştir, fakat aynı anda değildir.”

İbn Zünbûr’a aynı anda üç farklı görev verilince devletteki itibarı artı. Sözü daha bir geçerli oldu. Vezir Kahire’de Bundukiyyin¹¹³ denilen yerde ikamet etmiştir. Vezir İbn Zünbûr, Emir Sarkatmuş en-Nâsîrî ile araları bozuluncaya kadar devletteki şöhretinde kalmıştır. Emir Sarkatmuş, aralarının bozulması ile beşini bırakmayarak onu vezirlikten aldı. 753/1352 yılında onu yakalattırdı. Emir Sarkatmuş İbn Zünbûr’un bir milyon dinarına, altınlarına, kumaşlarına, gayrimenkullerine bütün sermayesine el koydu, yanında yaklaşık doksan gün alıkoydu. Ona kırbaç gibi çeşitli cezalar uyguladıktan sonra onu Kus şehrine sürgün etti.

Onun yaptığı görevleri ondan sonra bir grup insana vermiştir. Emir Sarkatmuş, ondan sonra vezirliği el-Kadi el-Muvaffak Katibu’l-Erdânî’ye, ordu komutanlığını Tacuddin İbnü’l-Ganâm’e, Şam bölgesi valiliğini Yelboğa el-Yahyavî’nin kâtibi Bedrî’ye vermiştir. İbn Zünbûr, hapiste tutulduğu Kus şehrinde 755/1354 yılında ölünceye kadar kalmıştır.

¹¹¹ İbn Tolun, *İnbâü’l-Ümerâ*, s. 69.

¹¹² Emin, güvenilir kişilerden seçilen Sultanın veya halifenin kendisine, ailesine has özel işlerin yürütüldüğü makamdır. Nâzırlık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Cengiz Tomar, “Nâzır”, *DİA*, c. 32, s. 449.

¹¹³ Eskiden Fatımi Halifelerinin at besledikleri kadim bir mekândı. Fatimiler yıkılınca buraya dükkânlar, çarşılar kurulup bir yerleşim alanına dönüştürüldü. Bu dükkânlarda ok yay kılıç kalkan v.b. silah aletlerinin üretilip satıldığı bölüme denilmiştir. Bk. Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Hitatü’l-Makrîziyye*, Beyrut, Dar el-Kütübü’l-İlmiyye, c. 3 s.59.

İbn Zünbûr, akrabalarına karşı oldukça cömert, sözü geçerli büyük bir devlet adamı olmuştur. Mal toplamayı çok sevmiş, topladığı mallar darb-ı mesel olmuştur. Bütün bunlara sahip olmasına rağmen ilmi muhatablarına karşı son derece alçakgönüllü olmuştur. Denilirki, İmad onun hakkında şu beyti söylemiştir:

“Ey İbn Zünbûr! İnsanlar nezdinde adın ne kadar da güçlü

Zünbûr’un ne olduğunu gördün mü? Zünbûr ya babasıdır, ya annesidir.”

Bu sözler İbn Zünbûr’a iletilince İbn Zünbûr: “Ne kadar kötü bir söz” dedi. Sonra şaire çeşitli ikramlarda bulunup dilini kesti.¹¹⁴

3.18. el-VEZİRÜ’L-ECEL CELALU’L-İSLAM el-HASAN b. el-KADİ SİKATUDDİN b. EBİ KUDEYNE

Beni Abdulkhakim¹¹⁵ oğullarının vezirler ile kadılar arasındaki idari işlerini yürütmüştür. İbn Kudeyne, defalarca vezirlik makamına gelmiştir. Ordu komutanı Bedr¹¹⁶ 466/1073 senesinde Akka şehrine girdiği vakit İbn Kudeyne vezirlik makamındaydı. İlk kez 455/1063 yılında vezirlik makamına gelmiştir. Sonra bu görevinden alındı. Bu şekilde beş kere göreve getirilip atılmıştır. İbn Kudeyne kötü ahlaklı, katı kalpli birisiydi. Kendisinin Abdurrahman İbn Mülcem’in soyundan geldiği söylenir.

Ordu komutanı onu Dimyat’ta yakadı ve oğlu ile birlikte öldürdü. Öldürülürken keskin olmayan bir kılıçla başına on bir kere vurularak öldürülmüştür. Ne garib bir rastlantıdır ki, başına vurulan on bir darbe, aynı zamanda vezirlik ve kadılık makamlarına geliş sayısı olan on bir sayısına eşittir.¹¹⁷

¹¹⁴ İbn Tolun, *İnbâü’l-Ümerâ*, s. 72.

¹¹⁵ Tam adı Abdulkhakim b. Saïd el-Farikî’dir (ö.435/1043). Beni Abdulkhakim ailesi Fatimi devletinin vezirlik ile kadılık görevlerini ifa eden aristokratik ailesidir.

¹¹⁶ Asıl adı Şahinşah Ebu’l-Kasım Bedreddin el-Cemali’dir (ö. 487/1094). Fatimi devletinin ordu komutanıdır (Ebü’s-Safâ (Ebû Saïd) Salâhuddîn Halil b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavuti ve Türkî Mustafa, Beyrut, Dar İhyau’t-Turas, 2000, c. 6, s. 255).

¹¹⁷ İbn Tolun, *İnbâü’l-Ümerâ*, s. 73.

3.19. İKİ MAKAM SAHİBİ BAŞVEZİR KUTBUDDEVLE EBU'L-HASAN ALİ b. CAFER b. FELLAH

Kettâmîlerin¹¹⁸ en sadık, hatırı sayılan kişilerindendir. Babası, Endülüslü şair İbn Hani'nin Cevher'i şiirle methederken kendisine verdiği iki yüz dirhemi az bulup, insanlara: “Bana cömert bir insan gösterin ki, ben onu methedeyim” deyince insanların ona iki Cafer'den olan Cafer b. Fellah ya da Cafer b. Hamdun'dan birinin yanına gitmesini tavsiye ettiği iki cömert Cafer'den Cafer b. Fellah'tır. Şair İbn Hani, Cafer b. Fellah'ın yanına gidip onu methedince İbn Fellah ona iki yüz dinar verir. Sonra diğer Cafer, o dönemde Zab'ta vali olan Endülüslü Cafer ibn Hamdun'un yanına gider. Şair İmam el-Muiz Lidinillah yanına çağırınca kadar onun yanından ayrılmaz. Şair, İbn Hamdun'a gitme istediğini bildirince ona yüklü miktarda para ve çeşitli hediyeler vererek gönderir. Vezir İbn Fellah, devlet adamları içerisinde en yetkin, yönetebilme kapasitesi en kuvvetli olanıdır. Ordu komutanı olarak Şam'a gitmiştir. Vezir 406/1015 yılında hastalanır. Vezirin hastalandığını duyan İmam Hâkimberaberinde beş bin dinar ile ipekten bir yastık alarak atına binipziyaretine gider. O, bir kişiyi ziyaret ettiğinde hep bu şekilde yapardı.

İmam Hâkim tarafından, 408 Receb/ 1017 yılının Kasım ayında İbn Fellah'a içerisinde görüşünü almak istediği devlet adamlarının isminin yazılı olduğu ve kendisine İskenderiye, Tinnis, Dimyat, yukarı ve aşağı Şurtateyn ve Seyyareteyn yerleşim yerlerinin yöneticiliğinin ve hisbe görevinin verildiğini bildiren resmi bir belge gönderilmiştir.

İbnü'd-Dâbikiyye kaçınca el-Hâkim huzurunda bulunanlara: “Sizler ne zaman kaçacaksınız” dediğinde Başvezir ona cevaben: “Biz senden kaçmayacağız sana kaçacağız” dedi.¹¹⁹

İbn Muncib es-Sayrafi *el-İşare İlâ Men Nâle'l-Vizâre* adlı eserinde şunları zikretmiştir: “409 yılının Şevval/ 1019 Şubat ayında atına binip Kahire'deki evine

¹¹⁸ Müfredi Kuttamidir. Biladu'l-Mağribte (Kuzey Afrika'daki Fas, Tunus, Cezair) bulunan bir kabile ismidir (Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybani el-Cezeri İbnü'l-Esir, *el-Lübab Fi Tehzibi'l-Ensab*, Beyrut, Daru's-Sadr, c. 3, s. 83).

¹¹⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 75.

giderken yolda yüzleri kapalı iki atlıya rastladı. O atlılardan biri ona bir mızrak attı ve onu yaraladı. Yaralı bir şekilde evine dönen vezir, ertesi gün öldü.”¹²⁰

3.20. LAKABI SADUDDİN es-SAVUCÎ el-ACEMÎ OLAN MUHAMMED b. ALÎ el-VEZİR İBNÜ'L-EMİR ALAUDDİN

Harâbendâ tarafından kendisiyle birlikte Vezir Mübarek Şah, Sincar'ın sahibi Melik Nasır Yahya b. İbrahim ve Şia'nın eşrafından olan Reis Tacuddin el-Âvî eş-Şii öldürülmüştür. Harabende Saduddin'i öldürmek istediğinde kendisinden önce iki oğlunu öldürmüştür. İki oğlunun öldürüldüğünü ve kendisinin de öldürüleceğini anlayan Vezir Savucî, korkmadan katilinin önünde abasını çıkartıp ona hediye edip kendisini biran önce öldürmesini, kendisine de hakkını helal ettiğini söylemiştir. Katil, onun elini öptükten sonrabaşını kesmiştir. Bu olay 711/1311 yılında olmuştur. Haksız yere insanların mallarına el koyan, gaddar ve zalim bir kişiliğe sahip olan vezir mutsuz bir hayat yaşamıştır. Bağdat'ta inşa ettiği cami için insanlardan zorbalıkla bir milyon dirhem vergi almıştır. Bunun dışında sayısızca bina inşa etmiştir.¹²¹

3.21. MUHAMMED b. ABDULLAH b. SAİD b. ABDULLAH b. SAİD b. AHMED b. ALÎ

Vezir Lisanüddin Ebu Abdullah İbnü'l-Hatib el-Levşî ¹²² belagatlı şairlerdendir. Aslen Endülüs'ün Gırnata şehri köylerinden Levşe'dendir. Babası, Beni Ahmer devletinin gıda işlerinden sorumlu yetkilisiydi. Vezir Muhammed Gırnata şehrinde büyümüştür. Bu şehrin ulemasının, edebiyatçılarının, fakihlerinin yanında okumuştur. Özellikle el-Hâkim Yahya b. Huzeyl'in sohbetinde çok bulunup ondan felsefe derslerini almıştır. Tıp ve edebiyat alanında oldukça yetkin olmuştur. Özellikle şiirde örnek gösterilen bir şair olmuştur. Sultan Ebu Haccac'ı methetmiş, hizmetinde çalışıp yanında makamı yükselmiştir. Ebu'l-Hasan İbnü'l-Ceyyab'ın ¹²³ emri altında divan kâtibi görevi yapmıştır.

¹²⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 75.

¹²¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 76-77; Ayrıca rivayetin geçtiği diğer bir klasik eser ile ilgili bk. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 4, s. 148.

¹²² Kelime, sonradan tahrife uğramış olup aslı Kuşe'dir. Endülüs'teki Gırnata şehrinin karşısında bulunan bir köydür.

¹²³ Tam adı Ali b. Muhammed b. Süleyman el-Ensari'dir (ö. 749/1348).

İbnü'l-Ceyyab, 749/1348 yılında veba hastalığından ölünce Sultan Ebu Haccac onu Başkâtiplik ile vezirlik makamına getirdi. Adve Meliki'ne belagati yüksek bir mektub göndermiştir. Sultan İbn Haccac devlet görevlisi alım yetkisini vezire vererek devlete aldığı kişilerden para almasını istemiştir. Bu şekilde çok para toplamıştır. Vezirin Sultana yaklaştığı gibi kimse yaklaşmamıştır. Sultan Ebu Haccac 755/ 1354 yılında öldürülünce yerine oğlu Muhammed geçmiştir. Babasının veziri olduğu gibi oğlu Muhammed'in de veziri olmuştur. Rıdvan, İbn Haccac'tan sonra devletin başına gecen Muhammed'den devleti zorla ele geçirmiştir. Bunun üzerine Sultan Muhammed kendilerine yardımcı olabilmesi için vezirini Sultan Ebu Anan'a gönderdi. Vezir sultanın huzuruna varınca meclisinde bulunan fakihlerin önünde durup sultandan şiir okuma izni istedi. Sultan ona izin verince vezir şu şiiri okumaya başladı:

“Ey Allah'ın halifesi! Ay gökte var olduğu müddetçe Allah'ın yardımı seni yüceltsin.

İnsanların seni korumada aciz kaldığı şeyde Allah'ın kudret eli seni korusun.

Elin kuraklığımıza yağmur oluyor. Zor durumlarımızda yüzün dolunaya benziyor.

Endülüs topraklarında sen olmasaydın insanların burada ne bir vatani ne de bir evi olurdu.

Endülüs'te yaşayan halka yardım eli uzattın. Onlar da sana nankörlük etmediler.

Yardım için beni size gönderdiler. Şuan çok zor durumdalar.”

Sultan Ebu Anan kendisine okunan bu beyitleri duyunca tüyleri diken diken oldu. Vezir oturmak üzereyken sultan ona: “İsteklerini yerine getirinceye kadar seni göndermeyeceğim” dedi. Vezire çeşitli ikramlarda bulundu. Ona istediği şeyleri verdikten sonra onu geri gönderdi. Sultan Muhammed, istediği yardımı alınca devleti ele geçiren Rıdvan'a karşı ayaklandı. Bu çekişme neticesinde Rıdvan öldürüldü. Onun ölümünden sonra Ebu Haccac'ın diğer oğlu İsmail Sultanlığı ele geçirdi. Sultan İsmail bundan sonra Vezir Lisanüddin'i hapse attırdı. Sultan Muhammed de Vadiyaş¹²⁴ şehrine kaçtı. Ebu Anan'dan sonra Fas sultanı olan kardeşi Ebu Salim b. Ebi'l-Hasan Muhammed'i yanına çağırdı. Aynı zamanda Sultan İsmail'e bir elçi

¹²⁴ Endülüs'teki Gırnata şehrine yakın bir köydür.

göndererek Vezir Lisanüddin'i affetmesini istedi. Bunun üzerine Sultan İsmail, Lisanüddin'i serbest bıraktı. Vezir ile Sultan Muhammed, Fas Sultanı Ebu Salim'in yanına gittiler. Sultan Lisanüddin'i yanına oturttu. Lisanüddin orada şu beyti okudu:

Güzele sorun vadideki çiçeklerin yeşerdiğinden haberi oldu mu?

Vezir orada kaldığı müddetçe devlet adamları ona gereğinden fazla değer ve hediyeler verdiler. Vezir Lisanüddin Şalle şehrinden geçerken oradaki melikler mezarlığına girdi. Orada bulunan Sultan İbn Haccac'ın mezarı başında durdu ve şu beyitleri okudu:

“Bu sultanın evi bize uzak olmuş olsa da, bize gelmiş haberleri ile sanki görmüş gibiyiz.

Ey sultanın toprağı ister bu adamı ibret alırsın ister ona ağlarsın.”

Fas sultanı Ebu Salim, Gırnata'daki Beni Ahmer'den Sultan Muhammed'in mallarının geri verilmesini isteyen bir mektub gönderdi. Beni Ahmer, Fas Sultanı'nın bu isteğini kabul etti ve ona mallarını iade etti. Sultan Muhammed 763/1361 yılında mallarının başına, memleketine geri dönünce veziri, dostu Lisanüddin de onun yanına gelmiştir.

Savaşçıların şeyhi olan Osman b. Yahya b. Ömer, Beni Ahmer'e çok bağlıydı. Vezir Lisanüddin, onu görevden aldırıncaya kadar Beni Ahmer'e kötiledi. Sultan 764 Şaban/ 1363 yılının Haziran ayında onu yakaladı ve hapsedti. Bu şekilde Lisanüddin'in makamı Beni Ahmer'in yanında yükseldi. Onun en yakın dostu oldu. Her şeyi eline aldı. Devletin bütün işleri ona bırakıldı. İnsanlar onu kıskanmaya başlayıp, görevden atmaya çalıştılar. Bunu anlayan vezir görevini bırakmak istedi. Bu durumdan rahatsız olan Lisanüddin, Fas'ta bulunan Beni Merin devletine elçi gönderip kendisinin cihat yaptığını ve bu konuda kendisine yardımcı olunmasını istedi. Oysaki gerçek amacı Beni Ahmer devletinden kurtulmaktı. Gırnata'dan cihat etme bahanesiyle yola çıkıp Cebel-i Tarık boğazına kadar geldi. Sebte şehrine varmak için deniz yolculuğu yaptı. 773/1371 yılında Fas'a geçti. Fas sultanı ona çok ikramda bulunup ailesini yanına getirdi. Kendisine maaş bağlandı. Orada mal mülk sahibi oldu. Endülüs'teki düşmanları onu yalnız bırakmadı. Düşmanları onu Fas'ta kadıya şikâyet edip zındık olduğunu iddia ettiler. Kadı nezdinde bu iddiaları

kanıtlanınca, kadı öldürülmesine hükmetti. Kadı, Sultan Abdulaziz'e bu hükmü uygulaması için mektup gönderdi. Sultan, bu hükmü uygulamayacağını söyleyerek şöyle dedi: "Bu adam sizin yanınızda iken onun böyle olduğunu bildiğiniz halde niye öldürmediniz? O benim yanımdayken onu bu iddialarla öldürmem." dedi.

Sultan Abdulaziz, ölünce Lisanüddin, Vezir Ebu Bekir el-Gazi'ye yakınlaşmaya çalıştı. Vezir Ebu Bekir, onu öldürmek istedi. Ancak bunu başaramadı. Ebu'l-Abbas Ahmed, sultan olunca Lisanüddin'in düşmanlarından olan aynı zamanda Beni Asker devletinin büyük adamlarından olan Süleyman b. Davud onu yakalaması için sultanı ikna etti ve sultan onu yakalayıp hapse attırdı. Bu olayı duyan Beni Ahmer Hükümdarı, veziri Ebu Abdullah b. Zümrük'ü Lisanüddin'i hapisten çıkarması için gönderdi ve hapisten çıkarttı. Lisanüddin'i hapisten çıkartıp Sultan Ebu'l-Abbas Ahmed'in huzuruna getirdiler. Sultanın huzurunda onu zındıkla itham edilmesine yol açan sözleri, yazdığı kitapları gösterildi. Ona çeşitli ağır sözler söylendi, darb edildikten sonra tekrar hapse atıldı. Yazdığı bu kitaplardan ve söylediği bazı sözlerinden dolayı öldürülmesi hususunda meşveret edildi. Bazı fakihler öldürülmesi yönünde fetvalar verdiler. Süleyman b. Davud kötü adamlarından bazılarını hapiste olan Lisanüddin'i gizli bir şekilde öldürmekle görevlendirdi. Bu kötü adamlar suç işlemiş gibi hapse girip Lisanüddin'i hapiste boğarak öldürdüler. Ertesi gün cesedini oradan çıkartıp mezarlığa gömdüler. Bilinmeyen bazı adamlar tarafından Lisanüddin'in naşı kabrinden çıkartılıp cesedi yakılmıştır. Bu olayı duyan bazı devlet adamları 776/1374 yılında tekrar defnetmişlerdir. Vezir Lisanüddin hapisteyken yazdığı şiirlerin bazıları şunlardır:

"Biz ölürken bir hutbe verdik. Evler yakın olmasına rağmen uzaklaştık.

Yaşarken yiyorduk şimdi yiyiliyoruz. Yaşarken gücendik ölürken kemik olduk.

Gökler bize ağladılar. Yüksek göklerin güneşleriydik ölünce battık.

Güneşin batacağı biliniyorsa sabit kalması için nasıl ümit edilir.

Ölmeyecek insan var mıdır ki... Düşmanlarıma söyleyin Lisanüddin ölmüştür.

Benim ölümüne sevinenlere söyleyin bu dünyada ölmeyecek kimse varsa sevinsin."

Vezir Lisanüddin İbn Hatib, yetenekli, beliğ, âlim fazilet sahibi birçok ilme fikri katkı sağlamış, döneminin büyük imamlarından olmuştur. Birçok kitab telif

etmiştir. Telif ettiği eserlerinden bazıları şunlardır: Gırnata tarihini konu edinen *İhata, Ravzatü't-Ta'rif bi'l-Hubbi's-Şerif, el-Gayretü Ala Ehli'l-Hayre, Hamle'l-Cumhur Ala's-Seneni'l-Meşhur*, el-Cevherî'nin *Sihâh*'ını özetlediği *el-İktâb Alâ İhtisari'l-Kitab*¹²⁵

3.22. “İBNÜ'S-SEL'ÛS” DİYE BİLİNEREN MUHAMMED b. OSMAN b. EBİ'R-RİCA es-SAHİB ŞEMSÜDDİN et-TENUHÎ ed-DİMAŞKÎ et-TACİR

Sultan el-Meliku'l-Eşref Halil b. Kalavun'un samimi dostu ve aynı zamanda veziridir. Halil İbn Eybekel-Vâfibi'l-Vefeyât adlı eserinde şunları zikretmiştir: “Gençliğinde ticari seferler yapan, sarışın, orta boylu hafif kilolu, konuşması düzgün ve anlaşılabilir, oldukça heybetli birisiydi. Kendisine güveni olan oldukça yetenekli, bir vezirde olması gereken tüm vasıfları taşımıştır. Vezir İbnü's-Sel'ûs dostu Takiyuddin b. el-Bey'in aynı zamanda yakın komşusuydu. Dostu Takiyyuddin komşusu iken ondaki üstün meziyetleri bizzat görmüştür. Dımaşkta iken ilk olarak sosyal düzen işleri sorumluluğuna getirildi. Sonra Meliku'l-Eşref Halil'in vekili olarak Mısır'a gönderildi. Mısır'da iken Sultan ile arasında bir tartışma yaşandı ve bu tartışma neticesinde hapse atıldı. Bu olayları duyan Meliku'l-Eşref Halil, Mısır sultanı olan babasından onu affetmesini istedi ve serbest bırakıldı. Bundan sonra İbnü's-Sel'ûs hacca gitti. Yokluğunda onu çok özleyen Meliku'l-Eşref Halil şu satırların yazılı olduğu bir mektub yolladı: “Ey hayırlı, sarışın adam acele buraya gel. ”İbnü's-Sel'us yanına geldiğinde onu veziri yaptı. İbnü's-Sel'us Dımaşk'a geldiğinde etrafında bir sürü devlet adamı olmuştur. Onun hizmetinde bulunanlardan biri de eş-Şucaî'dir.

İbnü's-Sel'ûs, sultanın yanından ayrılıp İskenderiye'de bulunan el-Emir İlmuddin ed-Devâdârî'nin yanına gitmiştir. Bu esnada ilk efendisi Meliku'l-Eşref Halil'in öldürüldüğü haberini aldı. Bu haberi duyan İbnü's-Sel'ûs, kâtibi ile birlikte ata binip bir gece Dımaşk'a gitti. Gece vakti Maks şehrine vardı. O gece İbnü'z-Zahir'in tekkesinde kaldı. Gecenin büyük çoğunluğunu ayakta geçirdi. Saklanıp saklanmaması konusunda İbnü'z-Zahir ile istişare etti. Şeyh ona: “Saklanıp saklanmaması gerektiği konusunda fazla bir şey bilmediğini” söyledi. Sonra Vezir İbnü's-Sel'us, kendi kendine şöyle söyledi: “Kendimi düşmanlarımdan saklamayacağım. Eğer saklanırsam düşmanlarıma karşı gülünç duruma düşeceğimi,

¹²⁵ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 81-82-83.

kendisinin düşmanlara ihtiyacı olmadığını bilakis düşmanlarının kendisine ihtiyacı olduğunu” söyledi. Sonra Vezir İbnü’s-Sel’us vezirlik cüppesini giyip evine doğru yol aldı. Kimseden korkmadan beş gün evinde kaldı. Altıncıgün düşmanları onu kaleye çağırdılar. Kendisine yakın gördüğü eş-Şucâî ile birlikte kaleye gitti. eş-Şucâî orada onu düşmanı el-Emir Bahauddin Karakuş’a teslim eder.”

Denilir ki İbnü’s-Sel’ûs’a yüz bin kırbaç vurulduktan sonra onu el-Emir Bedreddin el-Mesudi’ye teslim etmişlerdir. Emir Bedreddin de onun bütün mallarını aldıktan sonra ona çeşitli cezalar vermiştir. Hatta Şam’da iken insanlara emanet olarak bıraktığı yedi bin dinarını kimlere verdiğini söylemesi için ayakta duramayacak kadar işkence yapılmıştır. Kendisine yapılan işkencelere daha fazla dayanamadı. 693 Safer/1294 yılının Ocak ayında vefat etti. İşkencede iken vücudunun her yeri kanlar içerisinde kalmış organlarının bazıları kesilmiştir. İbnü’s-Sel’us vezir olurken Şam’daki dostlarından bazıları onu eş-Şucâî’ye fazla güvenmemesi gerektiği konusunda şu beyitle uyarılmışlardır:

“Uyan ey yeryüzü veziri, bilmelisin ki büyük bir gaflet içerisinde sin

Şucâî’nin seni ısırmasından korkuyorum. Sırtını Allah’a dayandır.”

Onu düşmanlarına teslim ederken eş-Şucâî’ye bu beyitleri hatırlattılar. eş-Şucâî: “Ben ona zarar vermedim. Aksine nasihat ettim. O beni dinlemedi” demiştir.¹²⁶

3.23. “İBN HİNNÂ” DİYE BİLİNEREN MUHAMMED b. ALİ b. MUHAMMED b. SELİM el-VEZİRÜ’S-SAHİB FAHRUDDİN EBU ABDULLAH b. el-VEZİRÜ’S-SAHİB BAHAUDDİN İBNÜ’L-KADİ es-SEDİD el-MISRÎ eş-ŞAFİİ

Fakih, şair, muhaddis bir şahsiyettir. İlmi eğitimini babasının medresesinde almıştır. İyilik yapmayı seven doğru sözlü biriydi. Sınır askerleri için Kurafe şehrinde büyük bir yerleşim yeri kurmuştur. Oradaki askerlerin görevlerini tam ve sıkıntısız bir şekilde devam etmelerini sağlamak için bir vakıf kurmuştur. İbn Hinna es-Sahib Tacuddin’in babasıdır. Kendisine ait şiir ve nesirleri mevcuttur. Kendisinden el-Hafız Şerefüddin ed-Dimyâtî hadis rivayet etmiştir. 668/1269 yılında vefat etmiştir. Ona ait şiirlerden bazıları şunlardır:

¹²⁶ İbn Tolun, *İnbâü’l-Ümerâ*, s. 86.

“Ben bütün âşıklara gönderilen bir elçiyim. Ümmetimden o ölen âşıklar vefalıdır.

Âşık olarak ölen kimse benim zümremdendir ve şehittir. Şehitler saadete kavuşmuştur.”

Miftahu'l-İrab eserinin müellifiel-Allame Eminüddin Muhammed b. Ali el-Mahallî en-Nahvî için İbn Hinna'nın kendi hattıyla yazılmış bir şiir mevcuttur.

“Sana düşen kalplerin ehli ile arkadaşlık etmendir. Kim kalplerin ehli kişilerle olursa mekânı yükselir.

Eksik insanların sohbetinde bulunmaktan sakın! Eğer onlarla oturursan sen de onlardan olursun.”¹²⁷

3.24. MUHAMMED b. MUHAMMED b. ALİ b. MUHAMMED b. SELİM es-SAHİB TACUDDİN EBU ABDULLAH b. es-SAHİB FAHRUDDİN b. SAHİB BAHAUDDİN İBN HİNNÂ el-MISRÎ

Mısır bölgesi veziridir. 640/1242 yılında doğmuştur. Fakih ve şair bir kişiliği vardır. *Cüz'ü'z-Zühli* adlı hadis kitabını eş-Şerefu'l-Mursi, İbn Abduddaik ve İbn Ebi Yusra'dan işitmiştir. Vezir Es-Sahib Tacuddin Ebu Abdullah Mısır ve Dımaşk'ta hadis rivayetlerinde bulunup Kahire'de dönemin Şeyhu'l-Ekberi olmuştur.

Fiziği düzgün, en güzel elbiseleri giyerek dış görünüşüne oldukça önem veren, insanların kendisine saygı duyduğu, çokça tasaddukta bulunan, fakir ve salih kimselerin sohbetinde çokça bulunmuş bir şahsiyet olmuştur. Hz. Peygamber'in özel eşyalarına 60 bin dirhem para vererek satın almış Nil nehrine yakın Mısır bölgesinde özel bir yer yapıp onları oraya yerleştirmiştir.

İbn Aybeg es-Safedî (ö.764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserinde şunları zikretmiştir: “Şihabuddin Mahmud ile başka birisi bana anlattı: Es-Sahib Fahrudin İbn Halil vezir olduğunda cüppesini giyip vezirlik icazetini alması için es-Sahib Tacuddin'in yanına gitti. Önünde durup ellerini öptü. Fahrudin, Vezir Tacuddin'e: “Efendim sultanımız benim vezir olmamı uygun gördüler. Sizin de uygun görüp kâğıdıma bir imza atmanızı istiyorum” dedi. Vezir Tacuddin hizmetçilere dönüp: “Bu adamın maaşını alabilmesi için mühür vurun” dedi. Şeyh Fethuddin İbn

¹²⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 89.

Seyyidu'n-Nas: "Bu, vezir Tacuddin'den Fahrudin İbn Halil'in vezir olduğunu gösteren izin ve imzadır" dedi.

el-Kadi Şihabuddin b. Fadlullah, Vezir Tacuddin'in yaptığı güzel işleri hakkında şunları rivayet etmiştir: "Vezir Tacuddin'in mezarının bulunduğu mezarlığın yanından geçerken makamının içine girdim. İçinde yetim çocuklar için bir okul vardı ve çocuklar levhalara Kur'an harflerini yazıyorlardı. Levhalara yazılan Kur'an harfleri silinmek istendiğinde su ile yıkaniyordu. Bu su vezirin mezarına doğru akıp gidiyordu. Bunun niye böyle yapıldığını sorduğumda bana: "Vezir Tacuddin'in yetim çocuklar için kurduğu vakfın vasiyeti bu şekildedir, dediler." Bu durum, İslam akidesine muhalif olmayan güzel bir uygulamadır.

Vezir Tacuddin'in dedesi es-Sahib Bahauddin, torunları arasından en çok onu sevmiştir. el-Kadi'l-Kudat el-Kazvinî: "es-Sahib Bahauddin'in kendi sözüyle Vezir Tacuddin ve kardeşlerine altmış bin Mısır parası borç verdiğini duymuşum" dedi. Bu vezirin büyük bir adam olduğunu gösteren emarelerdendir. Vezir Tacuddin ile Eş-Şucaî arasında zuhur eden bir meseleden dolayı Şucaî, vezirin elbiselerini parçalayıp onu dövmeye çalışmış, bu durumu gören halk, gaddar ve acımasız olan Şucaî'ye engel olup ona bir kötülük yapmasını engellemişlerdir. İnsanlar onu çok sevmiş ona güzel şiirler söylemişlerdir:

Temiz yürekli, çalışkan, yetenekli, iyi bir at binicisi, savaflara katılmış, şiirlerde çokça methedilmiş bir şahsiyettir.¹²⁸

3.25. MUHAMMED b. MUHAMMED b. ALİ el-VEZİRÜ'L-EKBER MÜEYYİDÜDDİN EBU TALİB ALKAMÎ el-BAĞDADÎ er-RAFİZÎ

El-Musta'sım-Billah'ın (ö. 656/1258) veziridir. 591 Rebiulevvel/1195 yılının Şubat ayında doğmuştur. Devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra makamı vezirliğe kadar yükselmiştir. Yaklaşık on dört sene vezirlik yapmıştır. Vezirliğinin ilk yıllarında halifeye oldukça yardımcı olmakla birlikte halifeyle sıcak ilişkiler içerisinde değildi. Oldukça hayırlı, bilgili ve akıllıydı. Halife'nin Devâdâr'ı¹²⁹ arasında sorun ortaya çıkana kadar devletin birçok yetkisini elinde

¹²⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 92.

¹²⁹ Sultan, Emir gibi unvanlara sahip devlet başkanının özel işlerini yürüten, yüklenen kişiye denir.

bulundurmuştur. Halife'nin Devâdâr'ı, Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı birisiydi. Bundan ötürü halifenin oğlu Devâdâr'ı desteklemiştir. Bu münakaşada Devâdâr'ın üstün gelmesi Vezir Ebu Talib el-Alkamî'nin kalbinde İslam'a karşı aşırı bir kin oluşmuştur. Yenilmesi, taraftarlarının azalması, devedarın adamlarının halife yanında güçlenmesinden ötürü Bağdat'ı yıkmıştır. Vezir Ebu Talib el-Alkamî halifenin oğluna düşman olmuştur. Vezirin devlet ve ordu içerisindeki adamlarının sayısı oldukça azalmıştır. Bu durum karşısında Vezir Ebu Talib el-Alkamî kendi kendine şöyle demiştir:

“Nasıl ki güvercinin sesinden başka yapabileceği bir şeyi yoksa

Vezir el-Alkamî de iki çift güzel söz duysa intikamından vazgeçer.”

Bütün bunlardan sonra halifeye karşı kendi önlemini almaya başladı. Hülagu Han'a mektub yazıp Bağdat'ı alması gerektiğini dile getiren bir mektup yazdı. Hülagu Bağdat'ın ele geçirilmesi için yapılacak bütün plan ve projeleri Vezir el-Alkamî ile birlikte kararlaştırıp Bağdat'ı ele geçirmiştir. Bağdat'ı ele geçiren Hülagu halifeyi öldürmüştür. Hülagu, Vezir el-Alkamî'ye vaad ettiği şeylerin hiçbirini vermemiştir. Umduğunubulamayan Vezir el-Alkamî yaptıklarına pişman olur lakin pişmanlığı fayda vermez. Vezir el-Alkamî'nin emelleri gerçekleşmeyince denilir ki Allah'ın takdiri emellerinin tamamen tersi olmuştur.

Denilir ki Hülagu Bağdat'ı aldığı anda Halifeyi öldürdü. Müslümanlara katlettiğinde, köle yaptığında, mallarını yaktığında, çaldığında Vezir el-Alkamî görevinin başındaydı. Bir gün Vezir el-Alkamî divanında otururken Tatarların normal adamlarından bazı atlı kimseler, atları ile beraber vezirin divanına, halısına kadar geldiler. Atları orada işediler. Atların idrarı vezirin elbisesine kadar sıçradı. Vezir, sabır gösterip hiçbir şey olmamış gibi davrandı. Muhakkak ki vezir bu şekilde muradına kavuşmuştur. Allah'tan hak ettiğini almıştır.

Hülagu Bağdat'ta bir süre kaldıktan ve halifenin ölümünden sonra Vezir el-Alkami'yi hapse attı. Ona ağza alınmayacak kötü söz ve küfürlerde bulundu. Sonra Hülagu, öldürülmesini işaret etti ve öldürüldü. Hülagu ona nasıl hayırlı olsun ki

Ben de (İbn Tolun) derim ki: “Dünyada kazanmadığı gibi ahirette de kaybetti.” 657/1258 yılının başlarında öldürülmüştür.

Belagatlı, faziletli ve âlim bir kişiliğe sahip olmasına karşın Rafizilerin kötü düşüncesine sahiptir. Yaptığı fitneden dolayı Allah dışında hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar insanın ölümüne sebep olduğu gibi dünyada eşine az rastlanan güzel şehirlerden biri olan Bağdat'ın yerle bir olmasına sebep olmuştur.

Mucelle'l-Letâfe kitabında şöyle zikredilmiştir: “Tatar Bağdat şehrine girdiğinde çocuk, yaşlı demeden bütün insanları kılıçtan geçirmiştir. Halife Musta'sım ve çocukları esir alınıp Hülagu'nun huzuruna getirildi. Onları Bağdat'ın dışına çıkartıp küçük bir çadıra koydu. Bir ikindi vakti sonrası Hülagu'nun emri ile halife ve oğulları bir torbanın içine konulup sopalarla öldürülmüşlerdir. Allah onlara rahmet eylesin. Halifelik sarayını, Bağdat şehrini yağmaladılar. Bağdat şehrinin büyük çoğunluğunu yaklaşık iki milyon beş yüz bin kişiden fazla insanı öldürmüşlerdir. Bağdat'taki halifelik son buldu ve günlerce o şekilde kaldı. Sonra halifelik Bağdat'tan Kahire'ye geçti. Bundan ötürü denir ki:

“Minberler boş, yataklar boş kaldı. Ölümüne kadar selamım onların üzerine olsun.”¹³⁰

3.26. MUHAMMED b. MUHAMMED b. HASAN ALLAME NASİRUDDİN EBU ABDULLAH et-TÛSÎ

İranlı felsefeci, matematikçi, astrolog, geometricidir. Salim b. Bedran el-Mısırî ile Şeyh Kemaluddin ibn Yunus el-Musulî gibi hocaların yanında okudu. Mal ve para dışındaki konularda Hülagu Han'a vezirlik yapmıştır. et-Tûsî, Hülagu'nun gözüne o kadar girmişti ki Hülagu ona danışmadan bir yolculuğa çıkmazdı. Tusî, astroloji ilmini bildiğinden gökyüzünde olabilecek doğa olaylarını insanlara önceden bildiriyordu. Bu durum Hülagu'ya olumsuz bir şekilde ulaştırılınca, yakalanıp öldürülmesi emrini vermiştir. Tûsî yakalanınca Hülagu ona: “Sen gökyüzünden haber mi alıyorsun?” dedi. et-Tûsî: hayır dedi. Hülagu: “Sana gökyüzünden bir melek inip haber mi veriyor? dedi. et-Tûsî: hayır dedi. Hülagu: “Peki bunları nerden biliyorsun dedi. et-Tûsî: “Hesap yaparak biliyorum” dedi. Hülagu: “Sen yalan söylüyorsun. O zaman göster bana sana inanayım” dedi. et-Tusî, cahil, çok az bilgisi olan Hülagu'ya: “Falan gece falanca saatte ay tutulması gerçekleşecektir” dedi. Hülagu askerlerine dönerek: “Hapse atın onu, eğer söylediği şey doğru çıkarsa onu

¹³⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 96.

serbest bırakın. Eğer öyle olmazsa öldürün onu” dedi. et-Tûsî’yi ay tutulmasının olduğu güne kadar hapse attılar. O gece gelip çatığında açık bir şekilde ay tutulması gerçekleşti. Ay tutulmasının gerçekleştiği gece Hülagu içkiyi fazla içip erkenden uyumuştı. Hülagu’nun uyandırılmasını isteyen Tûsî askerlere: “Eğer o kendi gözleri ile görmezse bu duruma inanmaz ve yarın beni öldürecek” dedi. Fakat hiç kimse onu uyandırmaya cesaret edemedi. Hülagu’yu uyandırmanın yollarını arayan et-Tûsî askerlere: “Eğer siz, teneke ve tencerelere sert bir şekilde vurup ses çıkartmazsanız ayınız kıyamete kadar kaybolup geri gelmeyecektir” dedi. Bunun üzerine askerler korkuya kapılıp her biri bir tenekeye vurup ses çıkartmıştır. Hülagu oluşan bu gürültüden rahatsız olmuş ve uyanmıştır. Uyandığında ayın tutulduğunu gördü ve ona inandı. Tanışmaları bu şekilde olmuştur.

Ben (İbn Tolun) derim ki: “Günümüze kadar ay tutulması esnasında teneke ve kapkacaklara vurulup ses çıkarılması geleneği bu olay ile başlamıştır.”¹³¹

Nasiruddin et-Tûsî, öngörüsü kuvvetli, akıllı biriydi. Meraga şehrinde büyük bir rasathane yaptırdı. Rasathanenin içine Şam, Bağdat ve Cezire bölgesinden çalınan yaklaşık dört yüz bin kitaptan oluşan büyük bir kütüphane yaptırdı. Bu rasathanenin içine astrolog ve felsefecileri yerleştirdi. Vezir Nasiruddin, güler ve güzel yüzlü, hoş sohbet, cömert, müsamahalı, heybetli, değerli biriydi.

İbn Kesir Nasiruddin et-Tûsî hakkında şunları zikretmiştir:

“Tûsî rasathaneyi yapmaya başladığında Hülagu bunun için çok paranın harcandığını gördü. Tûsî’ye: “Yıldızlarla ilgili olan bu ilim, kaderde olacak şeyleri engeller mi?” dedi. Tûsî ona cevaben: “Bu ilmin faydası hakkında sana bir uygulamalı misal vereceğim” deyip sadece Hülagu ve kendisi dışında hiç kimsenin bilgisi olmadan rasathanenin en üst tepesine bir su kazanının götürülmesini ve oradan yere atılmasını emretti. Kazan büyük bir gürültü ile yere düşünce insanlar dehşet içerisinde kaldılar, bazıları korkudan bayıldı. Herkes merak içerisinde etrafına ne olduğunu sordu. Oysaki Hülagu ile Tûsî bu olacaktan önceden haberdar olduklarından ötürü herhangi bir telaş, merak veya endişe duymadılar. Bu deneye

¹³¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 98.

şahit olan Hülagu astroloji ilminin önceden verdiği bazı tahmini bilgilerin faydasını gördü. Rasathanenin yapımına devam edilmesi emrini verdi.¹³²

Başka birisi de Tûsî'nin akıllı ve âlim birisi olduğunu yaşamış bir olayı anlatarak derki: “Birisi bir gün Tûsî'ye üzerinde köpek oğlu köpek yazan bir kâğıt gönderir. Tûsî ona cevaben: “Bu cümle doğru değildir. Çünkü köpeklerin dört ayağı, ince uzun ve keskin tırnakları vardır. Köpekler havlarlar. Ben ise havlamam konuşurum dört değil iki ayağım var. Tırnaklarım sivri ve keskin değil geniştir.” demiştir. Tûsî, ona cevap yazarken kızmadan en ufak kötü bir kelime dahi kullanmamıştır.

Vezir Tûsî özellikle Şi‘î'lere ve Alevilere çokça iyiliklerde bulunmuş, onların vakıflarını desteklemiş ve onları Hülagu ve adamlarının kötülüklerinden korumuştur. Çünkü Hülagu, ona devlette geniş yetkiler vermişti. Üstün yetkilere sahip olmasına rağmen alçak gönüllü birisi olmuştur.¹³³

Şeyh Şemsuddin, Tûsî hakkında şunları zikretmiştir: “Hasan b. Ahmed el-Hekim zikretmiştir: “Meraga şehrine gittiğimde rasathane sorumlusu Sadruddin Ali b. el-Hâce Nasiruddin et-Tusî'yi gördüm. Genç yaşlarda Astroloji ilmine vakıf, fars edebiyatında şair biriydi. Şemseddin Muhammed b. el-Mueyyid el-Fardî, Şemseddin eş-Şîrvânî, Şeyh Kemaleddin el-Eykî ile Hüsameddin eş-Şâmî'yi orada gördüm. Bir sürü astroloji aletlerini orada gördüm. Rasathane içinde beş adet halka şeklinde teleskop vardı. İlk teleskop yere sabitlendirilmiş, ışığın en güçlü olduğu zamanda kullanılan teleskop idi. İkinci teleskop, ışığın az olduğu zamanlarda kullanılan teleskop idi. Üçüncü teleskop, burçlar için kullanılan teleskop idi. Dördüncü teleskop, yeryüzünü incelemek için kullanılan teleskop idi. Beşinci teleskop, gece vakitlerinde gökyüzünü incelemek için kullanılan teleskop idi. Burada güneş sistemini ve etrafındaki gezegenleri gösteren bir şekil gördüm. İnsanın kolu büyüklüğünde bir pusula gördüm. İki pusula daha vardı.”

Ben de (İbn Tolun) derim ki: “Uluğ Bey b. Şahruh b. Timur Semerkant'ta bir rasathane yaptı. Yaklaşık 850/1446 yıllarında ölmeden önce mahkûm olup hapse atılmıştır.”

¹³² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 99; Ayrıca metnin geçtiği bir diğer klasik eser için bk. el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, c.3, s. 148.

¹³³ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 99.

Tusî'nin telif ettiği eserlerinden bazıları şunlardır: Mühendislik ve Astroloji ilmi arasında bulunan *Kitabu'l-Mütevâsıtât* eseridir. Bu eser çok güzel bir sonuç ile astroloji ilmine güzel bir giriştir. Nusayrileri konu edinen kitabı yanında İmam Fahreddin er-Razi (ö.606/1210)'nin *el-Muhassal* adlı eserini kısaltıp eklemeler yapmıştır. Fahreddin er-Râzî'nin *el-İşârât* adlı eserini şerh etmeye çalışmış, lakin kendi ifadesi ile: “Bu yaptığım şerh değil, reddiye olmuştur.” demiştir. Bu çalışma hakkında: “Bu şerhi yirmi yılda tamamladım.” demiştir. Bu eserinde Fahreddin'e çok yerde muhalif olmuştur.

et-Tecrid fi Usuli'd-Din, Evsafu'l-Eşraf, Kavaidu'l-Akaid, et-Telhis fi İlmi'l-Kelam, Şerhu's-Semereti li Batliyus, Kitabu Macistî, Camiu'l-Hisab fi't-Tahti ve't-Turab, el-Küre ve'l-Üstüvâne, el-Mu'tayat ve 'z-Zâhirât, el-Menâzır, el-Leylu ve'n-nehâr, el-Küretü'l-müteharrike, et-Tulû ve'l-gurûb fi'l-katâ', el-Cevâhir, el-Üstüvâne, el-Ferâiz 'alâ mezhebi Ehli'l-Beyt, Tastîhu'l-küre, el-Metâli', Terbüü'd-dâire, el-Mahrûtât, Ta'dilu'l-Mi'yarfi nakdi Tenzilu'l-Efkar, Bekâu'n-nefs ba'de bevâri'l-beden, el-Cebr ve'l-mukabele, İsbatu'l-'akli'l-Faâil, Şerhu Meseleti'l-İlmi ve Meseleti'l-İmame, Risale ilâ Necmüddin el-Kâtibî fi İsbât-i Vacibu'l-Vucud, İbn Sina'nın Külliyatü'l-Kanun eserine yazdığı haşiye, otuz bölümden oluşan nefsi tanıma konusundaki makaleleri ve diğer eserleri mevcuttur.

Farsça şiirleri vardır. 672 Zilhicce/1274 Haziran ayında seksen yaşını geçmiş olarak Bağdat'ta vefat etmiştir. İmam Musa Kazım kabristanına defnedilmiştir.¹³⁴

3.27. ABDULLAH b. ALİ b. HÜSEYİN b. ABDİLHALİK b. HÜSEYİN b. HASAN b. MENSUR İBN ŞÜKR OLARAK BİLİNEN BÜYÜK SAHİBU'L-VEZİR SAFİYYUDDİN EBU MUHAMMED eş-ŞEYBÎ el-MISRÎ ed-DEMİRÎ el-MALİKÎ

ez-Zehabî İslam Tarihi adlı eserinde İbn Şükr hakkında şunları zikretmiştir: “548/1153 yılında doğdu. Fıkıh ilmini ilk olarak Ebu Bekir Atik el-Bucâî'nin yanında okudu. Yanında alabileceği eğitimi aldıktan sonra İskenderiye'ye geçti. Burada Ali Şemsü'l-İslam Ebu'l-Kasım Mahluf b. Careh'in yanında fıkıh ve hadis ilmine devam etti. Ondandır hadis icazeti aldı. Yine EbuTahir İsmail b. Avf, Ebu Tayyib Abdulmunim b. Yahya b. Haluf, Ebu Muhammed b. Berrî, Ebu Hüseyin Ahmed b. Hamza b. Mevazin ve diğer bazı hocalardan hadis almıştır. Kendisi

¹³⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 100.

Dımaşk ve Mısır'da hadis öğretmiştir. Öğrencilerinden Zeki el-Münzirî (ö. 656/1258)¹³⁵ hadisleri ondan rivayet etmiştir. Öğrencisi Zeki ile Şihabü'l-Kûsî şiirlerle onu methetmişlerdir.

Öğrencisi Zeki, onun hakkında şöyle demiştir: “Salih ulemayı seven, onlara ihsanda bulunan ve onların halini soran, çok meşgul olmasına rağmen onların sohbetlerinden kendini mahrum bırakmayan bir şahsiyetti. Onlarla iç içe olması için Kahire’de evinin karşısına bir medrese inşa ettirmiştir.”¹³⁶

Ebu'l-Muzaffer İbnü'l-Cevzi, İbn Şükr hakkında şunları zikretmiştir: “Meliku'l-Adil, onu Amid’e sürgün etti. Meliku'l-Adil ölünce Amid’den dönüp Meliku'l-Kamil’den kendisini tekrar vezir yapmasını istemiştir.”¹³⁷

Ebu Şâme, İbn Şükr hakkında: “Vezirliğe layık birisiydi. Ondan sonra vezirliğe onun gibi birisi gelmedi. O, alçakgönüllü, küçük büyük herkese selam veren, âlimlere çok değer veren birisiydi. Bir süre sonra Mısır’a gitmiştir”¹³⁸

Öğrencilerinden biri olan Kûsî, onun hakkında şunları söylemiştir:

“Eyyübi devletinde aldığım ve bana verilen görevlerde Vezir İbn Şükr’ün çok büyük bir payı vardır. O, beni büyüten ve bana vatan özlemini unutturan kişidir. Vezirliği müddetinde âlimlere çok değer ve ihsanda bulunmuştur. Dımaşk’ta başta eğitim kurumları olmak üzere sosyal ihtiyaçları karşılayan birçokbina inşa etmiştir. İbnü'l-Cevzî ve diğerlerine göre Vezir İbn Şükr, 540/ 1145 yılında Demîre’de doğdu. Bu konuda el-Munzirî’nin: “Ben bizzat vezirin 548 Safer/ 1153 yılının Nisan ayında doğduğunu söylediğini duydum.” demesi en doğru görüştür. el-Munzirî’ye göre vezir 622 Şaban/ 1225 yılının Ağustos ayında Mısır’da vefat etmiştir.”¹³⁹

el-Muvaffak Abdullatif, Vezir İbn Şükr hakkında: “Kırmızı beyaz tenli, iri yapılı, kaslı, uzun boylu, fiziği düzgün, zeki, korkusuz, aniden öfkelenen, düşmanlarından öcünü aldığı halde onları bertaraf edene kadar nefreti dinmeyen,

¹³⁵ Ebû Muhammed Zekiyüddîn Abdulazîm b. Abdulkavî b. Abdillâh el-Münzirî

¹³⁶ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 102-103.

¹³⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 102-103.

¹³⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 103.

¹³⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 103-104.

düşmanlarına karşı zerre kadar rahmet göstermeyen, yaptığı işin sonunu düşünmeyen, yapılan hatalara karşılık özür kabul etmeyen birisiydi.” demiştir.¹⁴⁰

İbn Şükr, Mısır'ın küçük bir yerleşim yeri olan Demîre'dendir. Veziri olduğu Melik Adil'i içten ve dıştan tamamıyla etkisi altına almıştı. Temizlikçi, güvenlikçi, doktor ve diğer insanlardan hiç kimsenin melikin huzuruna çıkmasına izin vermiyordu. Onların başlarına casuslar dikmiş, vezirin korkusundan hiç kimse melikle konuşamıyordu. Melik, veziri görevden alıp onu Amid'e sürgün edince temizlikçi, güvenlikçi, doktor ve diğer insanlar halifeyle konuşmaya, şakalaşmaya ve gülmeye başladılar. Bu durumdan son derece memnun kalan melik etrafındakilere: “Şimdiye kadar niye böyle yapmıyordunuz” diye sorduğunda ona cevaben: “Vezir İbn Şükr'ün korkusundan yapamıyorduk. Çünkü o, bize bunu yasaklamıştı” dediler. Bunun üzerine melik: “Meğerse hapisteymişim de haberim yokmuş” der. Vezirin bu şekilde yapmasının amacı ise melik ailesi gibi soylu aileleri itibarsız bırakmaktı. Bu kötü emelini gerçekleştirirken kendisi gibi kötü niyetli olan Dımaşk Kadısı el-Cemal el-Mısırî, İbn Kusa el-Bulbeysî, ve Eşref'in veziri Mecid el-Behnesî gibi bazı devlet adamları ve fakihleri etrafında toplamıştı. Bu adamlar onun sağ kolu konumundaki şakşakçıları olmuş ve ona Arapların nesirde meşhur olmuş isimlerinden Kadı el-Fadıl, İbnü'l-Amîd ve es-Sâbî'den daha güzel yazı yazdığını, fıkhıta İbn Malik'ten daha fakih olduğunu, şiirde Ebû Temmâm ve el-Mütenebbi'den daha şair olduğunu söylemişlerdir. Bunları söylerken veziri ikna etmek için namusları üzerine yemin etmişlerdir.¹⁴¹

Vezir kendisini çevresindekilere devletin bir kuruluşunu dahi yemeyen çok güvenilir biri olarak göstermesine karşın devletin yığınla malını yemiştir. Vezir, bir gün resmi yazı yazmak için kâtibinden bir kâğıt istedi. Kullandığı kâğıttan arta kalanları kâtibe geri vererek: “Bu kâğıt parçasını al ve onu Beytül-Mal'a koy. Devletin malı bir kâğıt parçası dahi olsa bize helal değildir” demiştir. Oysaki Şam ve Mısır bölgesinde zimmetine geçirdiği birçok arsaları mevcuttur. Sahip olduğu malların parasal değeri yüz yirmi bin dinardır.¹⁴²

¹⁴⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 104.

¹⁴¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 105.

¹⁴² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 105.

Vezir İbn Şükr'ün devlet yönetiminde Melik Adil, ailesi ve diğer devlet adamlarının tasvip etmediği bir sürü uygulamaları olmuştur. Melik Adil, bu tür durumlarda çoğu kez ona müsamahalı davranmıştır. Vezir, bu uygulamalarına devam edince Melik onu yanından uzaklaştırıp Harran'a gönderdi. Melik tarafından affedilip Mısır'a gelen vezir burada aynı şeyleri yapmaya devam etti. Bunları gören ve devlet malı çaldığını öğrenen melik, onu Amid'e sürgün etti. Amid'e yerleşen İbn Şükr'e oranın valisi iyi davrandı.¹⁴³

İbn Şükür, Melik Adil ölünce, Mısır'a tekrar dönüp Melik Adil'in kardeşi Melik Kamil'in veziri olmuştur. Vezirliğin yanında devletin müsadere görevini de yürütmüştür. Melik Kamil'in veziri iken yaşı ilerlemiş, gözleri görmemesine karşın her işin üstesinden gelen büyük bir azim göstermiştir. Kendisini dünyaya o kadar bağlamıştı ki kardeşi ve çocuğu ölmesine rağmen en ufak bir hüznün yaşamamıştır. Yaşlı ve sıtma hastası olmasına rağmen dinlenmeden sultanın meclisinde saatlerce çalışabilmiştir.

İbn Şükr, katı kalpli olduğunu kabullenircesine: "İbnü'l-Beysânî'nin (Kadı Fadıl) bana yalvarıp yardım dilememesi dışında hiçbir zaman kalbimde en ufak bir üzüntü hissetmedim" demiştir. Kadıya oğlunun hazır bulunduğu meclislerde küfretmiştir. İbn Şükr, kadının oğluna gizliden para vermiştir. Bu sebepten vezire herhangi bir tepki vermemiştir.

Bir gün yaşlılığının ilerlemesiyle birlikte büyük abdestinden kan gelmeye ve sürekli öksürmeye başladı. Doktorlar çeşitli tedaviler uygulamasına karşın sonuç alamadılar ve ondan ümitlerini kestiler. Vezir acılar içindeyken korumalarına, hapsettiği on adamı yanına getirmelerini istedi. Yanına getirilen mahpuslara: "Benim durumuma seviniyorsunuz değil mi?" diyerek korumalarına: "Bunları zeytinlerin sıkıldığı makineye atın" diye emreder. Vezir, bu şekilde yaparak kendi acısını hafifletmiştir. Bu olaydan birkaç gün sonra iyileşmiştir.

İnsanlar ve bazı büyük devlet adamları onunla görüşebilmek için sabah namazından önce kapısının önünde sıraya girerlerdi. Evinden çıktığında onlarla görüşmemek için başını yukarı kaldırıp onları görmüyormuş yapar gibi ya da yolunu değiştirerek evden çıkardı. Askerler, kapısında bekleyen insanlara azarlayarak

¹⁴³ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 105.

muamele etmişlerdir. Özellikle Salim isimli korumalarından biri bol miktarda rüşvet karşılığında insanların isteklerini vezire ulaştırmıştır. Aldığı bu rüşvet ile bir köy satın aldığı rivayet edilmiştir.

Vezir İbn Şükr, kitabımızın başında zikrettiğimiz Vezir Ebu Hasan Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Berz Mueyyidüddin el-Kummî ile aynı sırda yaşamıştır.¹⁴⁴

3.28. VEZİR İBN HADİD SAİD b. ALİ b. AHMED EBU MEÂLÎ

Lakabı Muizzuddin'dir. Ensar sahabilerden Kutbeb. Amir b. Hadide'nin (r.a.) soyundandır. 536/1141 yılında Irak'ın Samarra şehrinde doğdu. Bağdat'ta büyüdü. Bağdat'ın ileri gelen zenginlerinden biriydi. İmam Nâsır 584/1188 yılında vezir yaptı. Kendisine halifenin atlarından bir at verilip törenle vezirlik elbisesi giydirdi. Şeyh Ebu'l-Ferec el-Cevzî, vezirin makamında oturup onu methederdi. İbn Mehdi, Alevilerin temsilcisi oluncaya kadar vezirlik görevine devam etmiştir. İbn Mehdi, Vezir İbn Hadid'i görevinden almak için devlet adamlarınınve özellikle halifenin yanında onu kötiledi. İbn Mehdi bu amacında başarılı oldu. İbn Hadid, her ne kadar kaçmayı denediyse de başarılı olamadı. Görevinden alınıp tutuklandı. Mallarına el konuldu. İbn Mehdi, vezir olunca İbn Hadid'i ev hapsine alıp ona işkence etmeye niyetlendi. Başına nelerin geleceğini anlayan İbn Hadid, kapısındaki bekçilerle anlaşip saçlarını ve sakallarını kazıtıp kadın kılığında evden kaçmıştır.

Merağa şehrine kaçan İbn Hadid, 610/1213 yılında ölünceye kadar burada yaşamıştır. Cenazesi Kûfe'ye taşınıp Hz. Ali kabristanına defnedilmiştir. Vezir İbn Hadid, alçakgönüllü, çokça sadaka veren, iyilikleri olan, cömert, merhametli birisiydi.

İbn Hadid'in vezir olarak görev yaptığı bir dönemde Vaiz Ebu'l-Ferec ibnü'l-Cevzî'nin başına olumsuz bir durum geldi. Birileri İbnü'l-Cevzî'nin Şeyh Abdulkadir Geylânî'nin nesebi hakkında olumsuz düşünceleri olduğunu halifeye bildirince halife onu cezalandırmak istedi. Vezir İbn Hadid, halifenin bu konudaki düşüncesine katılmadığını belirtmesine rağmen onu ikna edemedi. Halife, İbnü'l-Cevzî'nin evini kapattırıp ailesini sürgün ettirdi. Hızlıca hareket eden İbnü'l-

¹⁴⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 108.

Cevzî'nin sevenleri onu halifeden saklayıp gizli bir şekilde Vasıt şehrine götürmüşlerdir. Bu kaçış yolculuğu suçsuz bir şekilde beş gün sürmüştür. İbnü'l-Cevzî, Vasıt'ta beş yıl boyunca bir evde tek başına bütün ihtiyaçlarını kendisi karşılamıştır. İbnü'l-Cevzî Bağdat'a döndükten sonra etrafındaki dostlarına: "Ben Vasıt'ta kaldığım beş yıl zarfında Yusuf suresi hariç her gün bir hatim yapıyordum. Bana oğlum Yusuf'u hatırlattığından ötürü Yusuf suresini okumuyordum" demiştir.¹⁴⁵

3.29. VEZİR EBU'L-MUZAFFER UBEYDULLAH b. YUNUS b. AHMED el-HANBELÎ

Lakabı Celaleddin'dir. Vezir olmadan önce de Bağdat'ın ileri gelen kişilerinden birisiydi. Devlette ilk olarak imar bölümünde çalıştı. Babası Yunus ölünce halifenin annesinin işlerinden sorumlu oldu. Divanda çalıştıktan sonra halifenin veziri olmuştur. Halife, onu Sultan Tuğrul'a gönderdi. Yolda küçük bir kaza geçirip düşünce Bağdat'a geri döndü. Daha sonra halife, onu gıda depolarının sorumluluğu ile divandaki bazı işleri yürütmekle görevlendirdi. Sonradan aynı zamanda âlim olan Vezir Ubeydullah'ı devletin eğitim veren kurumunun baş hocalık görevine getirdiyse de onu bu görevinden azletti. Sadaka ibn Haddad'a ve daha birçok kişiye Kur'an ilimlerini, Ali Ebu Hekim en-Nehrevânî'ye fıkıhı öğretmiştir. Kendisi hadis ilmini Ebu'l-Vakt'tan almıştır. Hemedan'a gittiğinde Hafız Ebu Ala el-Hemedânî'den hadis almıştır. Vezir Ubeydullah, birçok ilmi bilmekle birlikte özellikle dini ilimlerde Kur'an ve Sünnette, fen ilimlerinde matematik ve mühendislik ilimlerinde oldukça yetkin birisiydi. Usul-i fıkıhta eserler telif etmiştir.

Vezir Ubeydullah âlim bir kişiliğe sahip olmasına rağmen kötü amaçları ve fasid görüşleri olan hasetli, kindar ve kötü niyetli bir kişiydi. Sahip olduğu bu kötü hasletleriyle ordudaki askerlerin moralini bozmuş ve devlet adamlarına sürekli muhalif olmuştur. Vezir Ubeydullah'ın amacı Sultan Tuğrul'un gözüne girmekti. Sahip olduğu hasetten dolayı Şeyh Abdulkadir Geylani'nin ailesine zarar vermiş ve çocuklarını sürgün etmiştir. Bir gün bir adam göndererek şeyh hazretlerinin mezarını açtırıp kemiklerini nehre attırması. Olayı duyan halka bahane olarak: "Şeyhin gömüldüğü yer bir vakıf araziydi. Vakıf arazisinde mezarın bulunması caiz değildir" demiştir.

¹⁴⁵ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 112.

Ubeydullah'ın askerlere verdiği ümitsizlik yüzünden ordu savaşta yenilince halife onu yakaladı ve hapse attı. Fitne yapmak ve diğer sebeplerden ötürü fakihler öldürülmesine hükmettiler. Hükümü yerine getirmesi için onu Vezir İbn Kassab'a teslim ettiler. İbn Kassab ölünce onu Tâc'da hapsedtiler. Ubeydullah hapsedildiği yerde 593 Safer /1196 yılının Aralık ayında öldü ve Serdab'a defnedildi.

Vezir Ubeydullah'ın Kur'an ilimlerini öğrettiği Sadaka b. Haddad'ın (ö. 573/1177) tam adı Sadaka b. Hüseyin b. Hasen Ebu'l-Feth en-Nasîh el-Hanbelî'dir.¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilen, fıkıh ilmine vakıf, fetva veren, ilmi münazaralarda bulunmuş biridir. Bazı felsefe kitaplarını ve özellikle İbn Sina'nın *eş-Şifa* kitabını okuduktan sonra akidesi değişmiştir. Bu değişim sözlerine de yansımıştır. Cismani haşrin olmayacağını, kaza ve kaderi inkâr boyutunda bazı düşünceleri olmuştur. Ravandî'nin kendisini hapsedmesinden korkmuştur. İbn Haddâd 573/1177 yılında vefat etmiştir.

3.30. VEZİR NÂSİR İBN MEHDİ

Bağdat'ta vezir olmuştur. Halife, 604 Cemazeyilevvel/1207 yılının Kasım ayının sonlarında bir gece vakti yakaladı. Halife İbn Mehdi'yi ev hapsinde tutmak üzere bir adam görevlendirmiştir. Günlerce kendi evinde ev hapsinde kalmıştır. Sonra Kadı Şüreyh'in vefat ettiği hilafet (Bağdat'a) merkezinde bulunan Taştekin'in evine naklettiler. Kendisiyle birlikte ailesi ve halifenin elinde bulunmayan silahları da götürülmüştür. Halife, İbn Mehdi'nin durumuyla fazla ilgilenmeyip onu durumunu daha önce Vezir İbn Mehdi'nin emri altında çalışan Kâtip el-Mekin Muhammed el-Kummî'nin emrine havale etmiştir.

Tarihçiler, İbn Mehdi'nin görevden alınma nedenleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre zalim, cebbar, katı kalpli, rahmeti olmayan bir adamın kurtuluşu olmazdı demişlerdir.¹⁴⁷

Ebu Şâme, bu konuda şunları söyler:

“Dayım Ebu Muhammed Yusuf Vezir İbn Mehdi hakkında bana şunu anlattı: “Hapiste olan birisi için İbn Mehdi'nin yanına gidip ona şefaet etmesini istedim.

¹⁴⁶ İbn Tolun eserinde zikrettiği Sadaka b. Haddad'ın tam adını verdikten sonra verdiği malumatlar bu şahsiyetin hayat hikâyesidir. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 114.

¹⁴⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 115.

Vezir bana: “Ne kadardır hapiste?” dedi. Ben: “Beş yıldır hapistedir” dedim. Bana dönüp: “Bu hapis sayılmaz ki, bizde (İran’da) kişi elli sene yatarsa hapis sayılır” dedi.¹⁴⁸

Diğer görüşe göre vezirin görevden alınma sebebi şudur: el-Mekin el-Kummî, Vezir İbn Mehdi’nin alevi olduğunu söylerken aslında hilafette gözü olduğunu, devletin paralarını hurma sepetlerinde memleketi Horasan’a gönderip bu paralarla orada bir ordu ve devletin kurulmasını sağlayıp bu ordu ile Bağdat’ın ele geçirilmesinin amaçlandığını halifeye söyleyip onu kötülemiştir.¹⁴⁹

Başka bir görüşe göre İbn Mehdi, halifenin hizmetçisi Alauddin Aytamış’ın katledilmesi için Hıristiyan olan İbn Sava ile anlaşmıştır. Bu olayla beraber çok zalim bir kişiliğe sahip olması, halifenin bilgisi dışında iş yapması, Bağdat halkının onu şiirlerde hicvetmesi ve bu hicivlerin halife ulaşması gibi nedenlerden ötürü görevden alınmıştır. Aşağıdaki dörtlük Yakup b. Sabir el-Mencinî’nin İbn Mehdi hakkında yazdığı hicivlerden biridir:

“Ey dostlarım halifeye söyleyin dikkatli olsun, Allah seni korusun.

Ey insanların en hayırlısı vezirine yaptığın iyilikler, şu iki durumdan dolayı boştur.

Eğer o, gerçekten Hz. Ali’nin soyundan ise onun hilafetinde gözü olduğu gerçektir.

Eğer gerçekte Hz. Ali’nin soyundan olduğu yalansa, yalancıya yaptığın iyilikler de boştur.”

Bir gün Vezir İbn Mehdi halifenin huzurunda otururken kendisine kapalı bir kâğıt parçası uzatılır. Vezir, halifenin huzurunda kendisine uzatılan kâğıdı açmaya cesaret edemeyerek onu halifeye verir. Halife açıp okuduğunda şu şiir dörtlüğün yazılı olduğunu gördü:

“Öyle olmadığı halde peygamber soyundan olduğunu idea eden kişi, eğer bu idean doğruysa

Allah Yezid’e lanet etmesin, onun terliğine de bir zarar getirmesin

Yezid’in ağacı kökten kurutmaya gücü olduğu halde bunu yapmaması

¹⁴⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 115.

¹⁴⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 116.

Seni ibret-i âlem için sağ bıraktı, yaptığı şeyde insanlar ona hak versinler diye”

Halife bu şiiri okuduktan sonra: “İnsanlara fazla zarar vermeselerdi millet bu hicivleri yazmazdı” dedi. İbn Mehdi 617 Cemaziye'l-Evvel/1220 yılının Temmuz ayında tutuklu kaldığı Taştekin'in evinde vefat etti. Öldüğünde kendisine sarayın camisi açıldı. Devlet erkânının katıldığı resmi bir tören yapıldı. Şia'nın on iki imamından biri olan Musa b. Cafer mezarlığında defnedildi.¹⁵⁰

Denilir ki, İbn Mehdi'nin vezir olması, Şeyh Ebu Ali el-Hasan ibn Musellem el-Farisî'nin duasının bereketindedir. İbnü'l-Cevzî *Sıfatu's-Safve* adlı eserinde Şeyh hakkında: “Gecelerini ibadetle geçiren, günde bir hatim yapan, senesini oruçla geçiren, ortalama kırk sene hiç kimseyle konuşmadan sürekli inziva hayatı yaşayan, selefi salihlerin yolunu tutmuş dünyadaki yedi abdalardan birisi” olduğunu zikretmiştir. Şeyh hazretleri döneminin zahit kişilerindedir. Tekkesine her mahlûkattan ziyaret yapılmıştır. Vahşi, yırtıcı hayvanlar ve dönemin devlet adamları da onu ziyaret etmişlerdir.

İnsanlardan bazıları şeyhin kerametleri hakkında bazı rivayet nakletmişlerdir. Bu rivayetlerden biri: “Şeyhin köylülerinden biri, gece vakti Nehri İsa gitmek istediğinde vahşi hayvanlar ona zarar vermezlerdi. Bir gün, şeyhin tekkesinde yatan fakir derviş gece vakti ihtilam olmuş, boyabdesti için Nehr-i İsa'ya girmişti. Adam nehirde yıkanırken vahşi bir hayvan gelip elbiselerinin üstüne oturmuş, bunu gören adam korkudan ölmek üzereyken şeyh hazretleri adamın imdadına yetişmişti. Şeyh hayvana kol elbisesinin kenarıyla vurup ona: “Ey mübarek, biz sana demedik mi misafirlerimizi rahatsız etme” demişti. Bunun üzerine hayvan adamın elbiseleri üzerinden kalkıp gitti.”¹⁵¹

Şeyh Hasan, Maristan kadısından, İbn Hüseyin'den, İbnü't-Tuyûrî ve daha başka hocalardan ilim almıştır. Şeyh Hasan, 594/1197 yılında bir aşure günü vefat etmiştir. Şeyhin vefat ettiği yıl ilginç bir olay yaşanmıştır. O yıl Bağdat'a gelen Hüsameddin Ebu'l-Heyca es-Semin el-Kürdî'ye, halife tarafından bir görev verilip Hemedan'a gönderilmişti. Hüsameddin Hemedan'da bu görevinde başarısız olunca utancından halifenin huzuruna çıkamadı. Şam kırsalında bulunan Tel

¹⁵⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 116-117.

¹⁵¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 117.

bölgesine gitti. Oraya yerleşti. Hastalanınca buraya defnedilmesini vasiyet etti. Vefat edince, vasiyeti gereği orada kendisine bir mezar yeri açtılar. Bu yerin içinde ne ilginçtir ki, babasının ismi yazılı bir mezar taşı buldular.¹⁵²

Vezir İbn Mehdi'nin zamanında yaşayanlardan biri de Fakih ve aynı zamanda Menazilu'l-İz medresesinin müderrisi olan Şihabuddin et-Tusî' (ö. 596/1199) dir.¹⁵³ et-Tusî Bağdat'a gelip yerleşmişti. Burada Rufailik tarikatının belli olan bazı zikirlerini yaptığı için Bağdatlılarla geçinememiştir. Bağdat'tan dışlanmış. Buradan Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Eşari mezhebini yayınca Hanbelîler, bu durumu kabullenemediler. Aralarında şiddetli tartışmalar zuhur etti. Hatta birbirlerini tekfir ettiler. İnsanlardan bazıları et-Tusî'ye şunu sordular: "Hz. Hüseyin'in kanı mı yoksa Hallac'ın kanı mı daha efdaldir?" et-Tusî onlara cevaben: "Bu soruda yapılan kıyas nasıl caiz olsun, Hz. Hüseyin'in bir damla kanı Hallac'ın yüz bin damla kanından daha efdaldir" dedi. Yine et-Tusî'ye: "Hallac öldürülünce yere akan kanı Allah oldu. Ancak Hüseyin'in kanı böyle olmadı" denildi. et-Tusî tekfir edilen Hallac hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: "İtham edilen kişinin temize çıkarılması gerekir." et-Tusî'nin verdiği bu cevap, en güzel cevaptır. Tartışmada Hallac'ın lehine getirilen kanının yerde Allah olduğu olayı ise doğru değildir.¹⁵⁴

Vezir İbn Mehdi'nin yaşadığı dönemde 597 yılının Şaban/ 1201 Mayıs ayında merkez üssü deniz sahili olan büyük bir deprem oldu. Bu büyük deprem bir saat içerisinde dünyanın her tarafına yayıldı. Deprem Mısır'ı yerle bir etti. İnsancesetleri enkaz yığınlarının altında kaldı. Deprem Şam bölgesine yayıldı. ve Nablus şehrinde sağlam bir duvar bırakmadı. Bu şehirde otuz bin kişi öldü. Deprem Akka, Sur, Dimeşk, Ba'lbek, Beyrut, Hums, Hama, Halep, Ermeniyye, Azerbaycan, Cezire ve Kıbrıs adasına da yayıldı. Bu yerlere ciddi zarlar verdi. Meydana gelen şiddetli depremden yaklaşık bir milyon yüz bininsan ölmüştür.¹⁵⁵

İbn Reşik'e, deniz yoluyla hacca niye gitmiyorsun denildiğinde İbn Reşik'in cevaben okumuş olduğu şiir, vezir İbn Mehdi'nin kendi hattıyla yazılı olarak bulunmuştur.

¹⁵² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 118.

¹⁵³ Tam adı Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Horasanî'dir. İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 118-119.

¹⁵⁴ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 118.

¹⁵⁵ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 119.

“Deniz yolculuğu ürkütücüdür. Benim ona ihtiyacım düşmesin

O su, biz ise çamur değil miyiz? Sence biz ona dayanabilir miyiz?”

el-Katip Abdülcebbar’ın da konuyla ilgili şiiri vardır.

“Denizin bana olan şerrinden ötürü denize binmezdim

Ben çamur o ise sudur. Çamur suda erir.”

Ebu’l-Feth el-Bustî’nin konuyla ilgili şiiri şudur:

“Kader Allah’ın takdiri, lakin deniz hakkında ayet olmasaydı denize binmezdim.

Denize açılanı onun dalgalarına karşı uyarıyorum. Aman Allah’ım çamur suyun üzerinde.”

3.31. VEZİR ŞEREFUDDİN ABDULMUHSİN b. İSMAIL b. MUHAMMED el-MAHALLÎ el-FELEKÎ

Safiyü’l-Esved’in kardeşi Melik Evhad’in veziri olmuştur. Adiliyye devletinde devlet divanından sorumluolan es-Sahib Safiyüddin ibn Şükr’ün vekili olmuştur. Daha sonra anneleri bir, babaları farklı Adil’in kardeşi Feleküddin’in vezirliğini yapmıştır. Sonra Hilât şehrinde Evhad ibn el-Adil’in veziri olmuştur. Bu görevi, 605 (ya da 606)/1208 yılının ramazan bayramı gecesinde annesinin kölesi tarafından öldürünceye kadar sürdürmüştür. Vezir el-Felekî Hilat’ta öldürülünce cesedini dostu er-Reşid Abdullah b. el-Muzaffer es-Sufi Dımaşk’a götürdü. Dımaşk’ta bulunan Kasyun dağının eteğine defnetti. Katilini vezirin kabri önünde astılar. Mezarının önünde asılırken dostu Reşid, katilin boynuna kılıçla vurmuştur.¹⁵⁶

Vezir el-Felekî’nin vefat ettiği sene aslen Cizreli, Musul’da yaşayan büyük âlim, kâtip, müellif Ebu’s-Sa‘dat el-Mubarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim el-Mecduddin İbnü’l-Esir de vefat etmiştir. Mecduddin İbnü’l-Esir 540/1145 yılında Ceziretu ibn Ömer’de (Cizre) doğdu. Musul’a yerleşti. Burada büyüdü. Fen ilimlerini ve dini ilimleri tahsil etti. İlim tahsil etmek için Bağdat’a gitti. Orada hadis öğrendi. Sonra tekrar Musul’a döndü. Buradaki Emîrlere nasihatler vermiştir. Musul Emirleri devlet işlerinde ona istişarede bulunmuşlardır. Ona saygı duymuş ve

¹⁵⁶ İbn Tolun, *İnbâü’l-Ümerâ*, s. 121.

değer vermişlerdir. Kendisi bir nevi vezir makamında olmasına rağmen daha çok ilimle uğraştığından bu görevi ikinci planda tutmuştur.

Mecduddin İbnü'l-Esir'in yazdığı kitaplardan bazıları şunlardır: *Camiu'l-Usul, en-Nihaye fi ğaribi'l-Hadis, Şerhu Musnedi's-Şafii*'dir.

Gut hastalığına yakalanmış ve bundan dolayı ayak dizleri tutmamıştır. Yürüyemediğinden kendisine (bugünkü engelli arabalarına benzer) bir taşıyıcı yapmışlardır. Musul'un Derrac sokağında yaşamış ve oraya defnedilmiştir. Arap dili ve gramerini önce Ali Ebu Muhammed b. Dehhan'ın, daha sonra Ali Ebu'l-Haram ed-Darir Mekki b. Reyyan'ın yanında okumuştur. Hadis ilmini Ebu Bekr b. Sa'dun el-Kurtubi ile Ebu Fadl Abdullah b. et-Tûsî'den öğrenmiştir. Yine Bağdat'ta Ebü'l-Ferecb. Kelib'ten de hadis ilmini almıştır. İnsanlar, rivayet ettiği hadislerinden faydalanmıştır.

Mecduddin İbnü'l-Esir, çokça iyilikleri olan heybetli ve akıllı biriydi. Kendisi kadar iyi ve değerli kardeşleri vardır. Biri, *el-Meselu's-Sair* kitabının yazarı, aynı zamanda Selahaddin'in oğlu Efdal'in veziri, Katib Diyauddin İbnü'l-Esir'dir. Diğer kardeşi meşhur tarihçi *el-Kamil fi't-Tarih* kitabının müellifi İzzuddin Ali İbnü'l-Esir'dir.¹⁵⁷

3.32. VEZİR REİS EBU ALİ el-HÜSEYİN İBN ABDİLLAH İBN SİNA

İbnü'l-Cevzî *Nercisu'l-Kulub* adlı eserinde İbn Sina hakkında şunları zikretmektedir: “İbn Sina, dini ilimlerin yanında akli ilimleri de tahsil etmiştir. Kendisi Kur'an ilimlerine, kelim, cedel, edebiyat ve matematik ilimlerine son derece vakıf olmuştur. Sonra mantık ve mühendislik ilimlerini tahsil etmeye başlamış ve bu ilimleri ortaya çıkaranları geçmiştir. Sonra tıp ilmini tahsil etmeye başlamıştır. Bu ilimde gösterdiği üstün başarıdan dolayı bu alanda çalışmış bütün ilim adamlarını geçmiş ve bu alanın ekollerinden olmuştur. Bu ilimleri elde ederken henüz on altı yaşındaydı. On sekiz yaşına vardığında o döneme kadar olan bütün ilimleri öğrenmiştir.

¹⁵⁷ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 123.

Daha sonra Şemsuddevle'nin¹⁵⁸ veziri olmuştur. Kendisi vezir olmasına karşın vezir elbisesi giymeyip hocalık elbisesi giymeye devam etmiştir. Edebi bir kişiliği de olan İbn Sina'nın şiirleri vardır. Şiirlerinden iki beyit şu şekildedir:

“Günde bir öğün yemek ye. Midede eritilmeyen bir yemekten sonra yemek yeme.

Meni suyunu yapabildiğin kadar koru. Çünkü meni insanın yaşam suyudur.”

Ben de (İbn Tolun) derim ki: “Bu iki beyit el-Haris b. Kelde'nin beyitlerine çok benzemektedirler.”¹⁵⁹

el-Kureşî *Tabakat* adlı eserinde İbn Sina hakkında şunları zikretmiştir:

“O Müslüman felsefecilerden biridir. Babası aslen Belh şehrendendir. Daha sonra Buhara'ya taşınmıştır. Buhara'daki köylerden birinde çalışmıştır. İbn Sina babasının çalıştığı köylerin birinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra ilim tahsil etmek için çeşitli ülkeleri dolaşmıştır. İbn Sina, ilminde, zekâsında ve telif ettiği eserlerde (o eserlerden birisi de *eş-Şifa*'dır) asrının ender şahsiyetlerinden olmuştur. İbn Sina İmam Ebu Bekr ibn İmam Ebu Abdullah Muhammed ez-Zahid el-Hanefî'nin öğrencisidir. Ondan çok istifade etmiş ve ondan fıkıh ilmini almıştır.¹⁶⁰

İbn Makula, İmam Ebu Bekr ez-Zahid hakkında şunları zikretmiştir:

“Ebu Bekr'in meşhur kerametleri vardır. Büyük çoğunluğu öğrencisi İbn Sina'nın hattıyla yazılmış şiir divanını gördüğünü belirtmiştir. İbn Sina'nın nefse hitaben yazdığı on altı beyitten oluşan meşhur bir kasidesi vardır. Bu kasidenin ilk beyti şu şekildedir:

“Yüksek bir makamdan sana kolay teslim olmayan nazlı bir güvercin indi.”

İbn Sina, 370/ 980 yılında doğdu. 428/ 1036 yılında Hemedan'da vefat etti. Yaklaşık yüzden fazla eser telif etmiştir. Telif ettiği eserlerden bazıları şunlardır: *Kitabu'n-Necat*, *Kitabu'l-İşarat*, *Kitabu'l-Feyd*, *Kitabu'l-Kanun*, *Kitabu'l-Mizan en-Nazr*, *Risaletu Hayy ibn Yakzan*, *Risaletu Selaman*, *Risaletu't-Tayr* ve özellikle tıp ilmi ve diğer başka ilimleri şiir kalıbında anlatmıştır.

¹⁵⁸ Tam adı Şemsuddevle Ebu Tahir b. Fahruddevle b. Ruknuddevle b. Buveyhî (ö. 412/1021)'dir.

¹⁵⁹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 125.

¹⁶⁰ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 125.

İbn Sina'nın ölümüne yakın dönemde yanındaki bütün mal varlığını sadaka olarak verdiği, kendisine hakkı geçen insanlara hakkını verdiği, kölelerini azat ettiği, üç günde bir Kur'an'ı hatmettiği rivayet edilmiştir. İbn Sina, ramazan ayının bir cuma günü vefat etmiştir.¹⁶¹

İbn Sina'nın el yazmaları arasında şu notlar bulunmuştur:

İnsanlardan bazıları Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelabidin'e: "Sen anne hukukunda insanların en hayırlısısın. Ancak senin annenle aynı sofrada yemek yediğini görmedik. Bu nasıl oluyor?" diye sorduklarında onlara cevaben: "Annemle aynı sofrada yemek yerken annemin canı çekeceği lokmayı yemekten korkuyorum. Bu şekilde ona bir kötülüğümün dokunmasından çekiniyorum" demiştir.¹⁶²

---

¹⁶¹ İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 125.

¹⁶² İbn Tolun, *İnbâü'l-Ümerâ*, s. 126.

SONUÇ

İslam tarihi ve medeniyetinde önemli bir yer tutan vezirler tarihi alanında telif edilen İbn Tolun'un *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eseri, klasik kaynaklar arasında şimdiye kadar dikkatlerden kaçan bir eser olmuştur. Bu çalışma sonunda daha önce Kuveytli Araştırmacı Mühenna Hamed el-Mühenna tarafından Arap ilim dünyasına tanıtılan bu eseri tercüme edip Türkiye ilim camiasına kazandırdık. Otuz iki vezirin hayatının anlatıldığı bu eser, genel itibari ile biyografik bir eser türü örneği olmasının yanında siyasetname türü eserlerin bazı içeriklerini de haizdir. Vezirler hakkında verilen bilgilerin büyük çoğunluğu ibret alınması gereken menkıbe tarzı bilgilerdir.

Müellifin eserine verdiği *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* ismi Türkçesi ile vezirlerin haberlerini emirlere bildirmek anlamındadır. Şair, müverrih, müeddib, muhaddis, müfessir allame İbn Tolun, İbn Teymiye ile hocası Suyutî gibi en çok kitap telif eden müelliflerindedir. Çeşitli alanlarda yaklaşık yedi yüz elli üç eser telif etmiştir.

Çalışma neticesinde vezir kelimesinin hangi kelimedenden türediği konusunda farklı görüşlerin bulunduğu görülmüştür. Bu görüşlerden “vezir” kavramının içerdiği anlam itibari ile genel olarak yardımlaşma manasında olduğu öne çıkmaktadır. Vezir kelimesinin hangi kültürün ürünü olduğu veya hangi kültürün içinden çıktığı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Tarafımızca en sağlam görüş, vezirliğin kadim Mısır kültürüne ait bir müessese olduğu, Mısır kültürü içinde ortaya çıktığıdır. Firavundan sonra en yetkili kişi, hem idarenin hem de adaletin başı olması, Hz. Musa'nın Mısır'da yaşamış olması, Kur'an-ı Kerim'de belirtilen “Ya Rabbi ailemden kardeşim Harun'u bana vezir kıl.” ayetinde vezir kelimesinin kullanılmış olması gibi etkenler bu görüşü desteklemektedir.

İslam tarihinde vezirlik kurumunun sistemli bir şekilde oluştuğu ilk devlet Abbasilerdir.¹⁶³ “Vezir-i Âl-i Muhammed” diye bilinen ve ilk defa bu göreve tayin edilen vezir Ebu Seleme el-Hallal’dır (ö.132/750). Vezir el-Hallal, Abbasi Devleti’nin ilk halifesi olan Ebu’l-Abbas es-Seffah’ın (ö.136/754) veziridir.

Tarih alanında bir tarihçinin kaynak kullanımını ve onu belirtme şekli son derece mühim bir konudur. İbn Tolun aktardığı bilgilerin büyük çoğunluğunda kaynak belirtmiştir. Kaynak göstererek aktardığı rivayetlerde genel olarak “zekera” (zikretti) “kâle” (dedi) “yekûlu” (diyor) gibi tabirler kullanmıştır. Çok kereler anlattığı bazı olayları “kîle, yukâlu, hekâ, hukiye” gibi tabirleri kullanarak hiçbir kaynak ve müellif belirtmeden rivayette bulunduğu durumlar da olmuştur. Kendisinin rivayet ettiği veya farklı rivayetleri zikrederken hangi görüşü benimsediği, kendisine ait görüşleri veya açıklama gereği duyduğu durumlarda “kultü” tabirini kullanarak belirtmiştir. Verdiği zaman bilgileri; gün, ay, yıl şeklinde genellikle teferruatlı olarak verilmiştir.

Kaleme aldığı vezirlerin hayatlarını işlerken hayatlarını kısa ve öz anlatma yoluna gitmesi, müellifler tarafından genellikle konunun daha iyi anlaşılması için ara cümlelerin kullanılmaması, konu bütünlüğü ve akışına gerekli ehemmiyetin gösterilmemesi, ayrıca yazarın veciz olması için metin içerisinde bolca zamir kullanmış olması, tercümenin ve konunun anlaşılır olmasını güçleştirmiştir. Eserde zikredilen vezirler hakkında önceden malumat sahibi olmadan veya aynı konuyu farklı kaynaklardan okumadan, eserde verilen bilgilerden bir mefhuma ulaşılması oldukça güçtür.

Kendince bir metot uygulayarak kaleme aldığı vezirlerin hayatlarından kimisine uzun uzadıya, kimisine de kısaca değinmiştir. Eserinde kaleme aldığı vezirlerin hayat hikâyelerinde konu bütünlüğüne gerekli önemin verilmediği, okuyucuya vermek istediği siyasi, idari, sosyal ve kültürel anlamda sistemli bir bilginin yer almadığı görülür. Zikrettiği vezirlerin hangi dönemin, hangi devletin ve kimin veziri olduğu şeklindeki malumatlarından bazılarını vermiş, bazılarını vermeyerek sadece görev yaptığı bölgeyi zikretmekle yetinmiştir. Zikrettiği

---

¹⁶³Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Zirikli ed-Dimeşki, *el-A’lam*, y.y, Daru’l-İlim li’l-Melayin, 2002, 15. baskı, c. 4, s. 116; Ayrıca bk. Hancabay, *Abbasiler Döneminde Vezirlik*, s. 48-49.

vezirlerin İslam coğrafyasına aidiyetine önem vermiş, en doğusu ile en batısına kadar olan topraklarda kurulan büyük çoğunluğu Abbâsîlerden olmak üzere Eyyübiler, Fatimiler, Selçuklular, Memlûkler, Endülüs, Samanoğulları, Moğollar, İlhanlılar gibi devletlerin önemli gördüğü vezirlerini eserine almıştır.

İbn Tolun, eserinde Arap şiirlerine oldukça fazla yer vermiştir. Eserde geçen vezirlerin hayat hikâyeleri arasında istisnasız en az iki ile on arasında şiire yer vermiştir. Müellifin bu denli yoğun şiir kullanması, şiire olan aşırı muhabbeti, şair bir kişiliğe sahip olması ile Arapların günlük sosyal hayatlarını ve tarihi kıssaları şiir dilli ile anlatma geleneğinin varlığı gibi nedenlerden kaynaklı olabileceğini düşünüyoruz. Bu bağlamda esere aynı zamanda bir şiir kitabı gözüyle bakılabilir. Arap dili ve edebiyatının ilgili dönemlerinde çalışma yapan araştırmacılara yardımcı olabilecek mahiyettedir.

Çalışmamız, tarihte yaşamış emir ve vezirlerin ibretlik hayat hikâyeleri ile İslam tarihi ve medeniyetinin idari ve siyasi tarihini konu edinmesi ve bu alanda envanter çeşitliliğinin artması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, İslam tarihi sahnesinde rol almış şahsiyetler olan emirler ve vezirler tarihini araştıran araştırmacılara yardımcı olacak mahiyettedir.

KAYNAKÇA

Aclanî, Munir (ö. 2004), *Abkariyetü'l-İslam Fi Nizami'l-Hükm*, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Cedid, 1965.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler Döneminde Vezirlik*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.

Ayaz, Fatih Yahya, "Vezir", *DİA*, c. 43, 2013.

Barca, İbrahim, *Bilge Yöneticinin El kitabı*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Beyhakî, Zahiruddin Ali b. Zeyd b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Beyhak İbn Fendeme (ö. 470/ 1077), *Tarihu Beyhaki*, Dımaşk: Dar İkra, t.y.

Buharî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah el-Buharî el-Ce'ferî (ö. 256/ 870), *Sahih-i Buharî*, thk. Muhammed Züheyr ibn Nassır en-Nasır, y.y, Dar Tavkin en-Necat, 1. Baskı. 1422.

Durant, Will (ö. 1399/1981), *Kıssatu'l-Hadara*, Trc. Zeki Necib Mahmud ve diğerleri, Beyrut: 1988, Şâmile.

Emin, Ahmed (ö. 1954), *Duha'l-İslam*, Mısır: Mektebetü'n-Nahda el-Mısıriyye, 1956.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî ebu Mensur el-Herevî (ö. 370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, thk. Muhammed İved Morid, Beyrut: Dar İhya et-Turas el-Arabî, 2001.

Ezdî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî (ö. 321/933), *Cemheratu'l-Luğa*, thk. Remzi Munir Ba'lbekî, Beyrut: Daru'l-İlm Li'l-melayin, 1. Baskı, t.y.

Ferahidî, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahidî el-Basrî (ö. 170/786), *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi ve İbrahim es-Semeraî, y.y, Dar ve Mektebetü'l-Hilal, t.y.

Gündüz, Tufan, "Safeviler," *DİA*, c. 35, 2008.

Hancabay, Halil İbrahim, *Abbasiler Döneminde Vezirlik*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

İbn Ferra, el-Kadi Ebu Ye'la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbn Ferra (ö. 458/1065), *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Mısır: Matbaatü'l-Babi'l-Halebî, 1938.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalanî (ö. 852/1524), *İnbâu'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr*, thk. Hasan Habeşî, Mısır: Lücne İhyau't-Turas el-İslamî, 1969.

İbn Tolun, Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Tolun ed-Dımaşkî el-Hanefî (ö. 953/1546), *İnbau'l-Ümerâ bi Enbâi'l-Vüzerâ*, thk. Muhenna Hamed el-Muhenna, Lübnan: Dar el-Beşair el-İslamiyye, 1998.

İbn Tolun, Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Tolun ed-Dımaşkî el-Hanefî, *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed İbn Tolun*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Beyrut: Dar ibn Hazm, 1996.

İbn Tolun, Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Tolun ed-Dımaşkî el-Hanefî, *Mufâkehetu'l-Hillân Fi Havadisi'z-Zaman*, Beyrut: Dar Kutubu'l-İlmiyye, 1998.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Haldun, *Mukaddime İbn Haldun* (ö. 808/1406), thk. Ali AbdulvahidVafi, Kahire: Lecnetü'l-Beyani'l-Arabî, 2. Basım, t.y.

İbn Hallikan, Ebu Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekır b. Hallikan el-Bermekî el-Erbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dar Sadır, 1994.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybâni el-Cezerî İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), *el-Lübab fi Tehzibi'l-Ensab*, Beyrut: Daru's-Sadr, t.y.

İbn Şakir, Muhammed b. Şakir Ahmed b. Abdurrahman b. Şakir b. Harun b. Şakir el-Mukallem bi Selahaddin (ö. 764/ 1362), *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru's-Sadr, 1974.

İbn Tağriberdî, ebü'l-Mehâsin Cemalüddin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî ez-Zâhirî, *el-Menhelü's-safî ve'l-müstevfi ba'de'l-vafî*, thk. Muhammed Muhammed Emin, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme ilküttab, 1993.

İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tiktaka, el-Fahrî (ö. 709/ 1309), *fi'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Duveli'l-İslamiyye*, Kahire: 1927.

Kalkaşendî, Ebu Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdullah eş-Şihab b. el-Cemal el-Kalkaşendî (ö. 820/ 1418), *Meâsiru'l-Înâfe*, thk. Abdussettar Ahmed Ferraç, Kuveyt: Vezaretü's-Sekafe ve'l-enbâ, 1964.

Kalkaşendî, Ebu Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdullah eş-Şihab b. el-Cemal el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'ş'a fi sina'ati'l-Înşa*, Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, t.y.

Kavas, Ahmet, "İbn Tolun," *DİA*, c. 20, 1999.

Konukçu, Enver, "Babür," *DİA*, c. 4, 1991.

el-Makrîzî, Takiyüddin Ahmed bi Ali (ö. 845/1441), *el-Hitatü'l-Makrîziyye*, Beyrut: Dar el-Kütübü'l-İlmiyye

Maverdî, Ali b. Muhammed (ö. 450/1058), *el-Ahkamu's-sultaniyye ve'l-vilayat ed-diniyye*, Mısır: Matbaatü'l-Babi'l-Halebî, 1966.

Maverdî, Ali b. Muhammed, *Kavaninu'l-Vüzera ve Siyasetü'l-Mulûk*, thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed ve Muhammed Süleyman Davud, Mısır: 1978.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî (ö. 303/915), *es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfetteh Ebu Ğudde, Haleb: 1986.

Reyyis, Muhammed Ziyaüddin (ö. 1977), *en-Nazariyetü's-Siyasiyye el-İslamiyye*, Mısır: Matbaatu Daru'l-Maarif, 5. Baskı, 1969.

Sabî, el-Hilal b. el-Muhsin es-Sabî Ebu'l-Hasan (ö. 448/1056), *Tuhfetü'l-Ümerâ Fi Tarihi'l-Vüzerâ*, thk. Abdussettar Ahmet Ferraç, y.y, Dar İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1958.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzzüddîn Aybeg b. Abdullâh es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavuti ve Türkî Mustafa, Beyrut: Dar İhyau't-Turas, 2000.

Sallabî, Ali Muhammed, *ed-Devletü'l-Ümeviyye Avamilu'l-İzdihar ve Tedaiyatü'l-İnhiyâr*, Lübnan: Daru'l-Ma'rife, 2008.

Şulul, Kasım, *İbn Haldun'a Göre İslam Medeniyeti*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Musa b. Sevre ibn Musa b. Dehhak Ebu İsa (ö. 279/892), *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşar Avad Maruf, Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslamiyyi, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, Ankara: T.T.K. Yayınları.

Von Hammer, Joseph (ö. 1272/1856), *Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmed Ata, İstanbul: MEB yayınları, 1991.

Yiğit, İsmail, *Memlûkler*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.

Zehebî (ö. 748/1348), Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.

Zehebî, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dar el-Garb, 2003.

Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, (ö. 1394/1976), *el-A'lam*, y.y, Daru'l-ilm li'l-Melayin, 15. Baskı, 2002.